

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het oorlogsschip als varend bedrijf. Schrijvers, administratie en logistiek aan boord van Nederlandse marineschepen in de 17de en 18de eeuw
Alphen, M.A. van

Citation

Alphen, M. A. van. (2014, June 19). *Het oorlogsschip als varend bedrijf. Schrijvers, administratie en logistiek aan boord van Nederlandse marineschepen in de 17de en 18de eeuw*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/26182>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/26182>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/26182> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Alphen, Marcus Anthonius van

Title: Het oorlogsschip als varend bedrijf. Schrijvers, administratie en logistiek aan boord van Nederlandse marineschepen in de 17de en 18de eeuw

Issue Date: 2014-06-19

SCHEEPSSCHRIJVERS ADMIRALITEIT VAN ROTTERDAM 1597-1795

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Ander uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Accoy	Jan Cornelisz	van					±1631		
A(e)ckershoeck	Lambertus				Rotterdam	ja	±1708		
Adriaensz	Joost			Crimpen	Rotterdam		±1635-±1637		
Aernouts	Francois		?-1635		Rotterdam	ja	±1601-1635	schoolmeester (1626)	
Aert	Jan Mathijsz	van de					±1632		
Aertsz	Willem		±1603-?				±1626		
Alckemede	Floris	van			Rotterdam/ Kampen	neen	1634-1635	appointée (1635), luitenant (1636-?), kapitein (±1640- ±1648)	
Aller	Jan	van	±1610-?				±1643		
Allevrunden	Gerard	van					1630		kapitein (v), herbergier (zw)
A(l)meloo	Anthony		1721-1795	Rotterdam	Rotterdam	ja	±1745-±1755	hooploper voc (1738-44)/koopm/ boekh op Hoofd Betalingskantoor (?-1772)/solliciteur (v.a. 1772)	
Andriesz	Huijch		?-1666		Rotterdam	ja	±1627- ±1635		
Anthonis	Gerrit			Ruytevelt			±1628		
Ariensz	Jan				Fijnaart		±1631-1638	matroos, bottelier (1621-±1631); biesteker (1638)	
Avesate	Willem Vos	van					±1758-±1761		
Barentsz	Peter						±1635		
Bartolomeusz	Cornelis		±1632-?				±1640		
Beeck	Pieter Jansz						±1630		

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Ander uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Beets	Lambert	van der	1702-1767	Den Haag	Rotterdam	ja	±1721-±1729		commies charterkrmr admt (v)
Bergh	Hendrik	van den			Delfshaven	ja	±1755-±1763	vendumeester (1766), boelhuijsmeester (1767), kassier stadsbank van lening en vendumr (1767)	boekhouder bank van lening (zw)
Belder	Heyndrick						±1633		
Beudt	Laurentius		1751-1804	Lingen	Rotterdam	ja	±1778-±1781	solliciteur (±1782- 1804), directeur Fonds arme oude zeelieden (1786- 1804) werfagent (1795)	
Bie	Nicolaes	de	±1611-1650	Dordrecht	Den Briel/ Rotterdam	ja	±1633-1650		logement- houdster (vr)
Biesta	Nicolaes				Rotterdam	ja	±1746/47		
Biesten	Randolf		±1602-1643		Rotterdam	ja	±1635-±1638		
Blanckert	Dirck						±1689-±1703		
Blareau	Jean			Bordeaux	Rotterdam	ja	±1653-±1657		
Bloemesteijn	Johannis						±1690		
Blok	Hermanus						±1748-1750		
Boeken	Jan Godefridus	van	?-1785				±1779-1785		
Bonnet	Cesar			Den Haag	Rotterdam	ja	±1746-±1748	solliciteur (±1748- ±1750)	
Boom	Adrianus		1682-?	Delfshaven		ja	±1704-±1709		schrijver (b)
Boom	Gerard		1684-?	Delfshaven	Rotterdam	ja	±1709		schrijver (b)
Bosch	Pieter						±1652	schrijver ende voorleser (1652)	
Boshuijsen	Adriaen	van			Den Haag (1649)		±1629-±1636	procureur (1649) in Den Haag	
Boursse	Pieter					?	±1650		
Bout	Dirck Gerritsz	den	±1577- 1604/1605		Rotterdam	ja	±1603		
Bout	Frans Claesz	den			Delft	ja	±1627-1628	luitenant (1628- ±1633), waard (1649)	herbergier- ster (vr)

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Andere uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Brant	Marinus Geleijnsz		±1609- ±1649		Rotterdam	ja	±1634-?	glazenverkoper (1632), koopman voc (±1641-±1648)	glazenverko- per (v)
Brant	Wouter Cornelisz		±1573-1625	Mierlo	Rotterdam	ja	±1623-1625	waard (±1604- 1625)	herbergier- ster (vr)
Bra(e)sem	Anthoni(s)		?-voor 1640		Rotterdam	ja	±1636	kamerbewaarder admt (±1630-?)	kapitein (sv)
Bregge	Willem Adriaensz	van der			Rotterdam	ja	±1624	waard (±1621- ±1624)	herbergier- (ster) (vr + v)
Breuckingh	Alexander						1751-?	schrijver en quartiermr(1751)	
Brooshoofd	Cornelis			Den Haag	Rotterdam	ja	±1779-±1787		
Brouck	Jan Claesz		±1589-?		Schiedam		±1626		
Buck	Willem	de		Capelle	Rotterdam	ja	±1658		
Cambij	Hermanus		1742-?	Rotterdam			±1774		
Cammaer	Pieter	van der	±1592-?		Rotterdam	ja	±1629-±1632		
Camp	Thomas	van der	?-na 1741		Rotterdam	ja	±1711		
Carpentier	Willem	(de)			Rotterdam	ja	±1695/96	commis bank van lening (±1688)	
Cartael	Guillaume						±1634		
Cater	Nicolaes		±1603-?		Den Briel	ja	±1630-±1632	waard (1643 en 1647)	
Cetens	Anthonij	van			Rotterdam	ja	±1725		
Clercq	Michiel	de			Rotterdam		±1643	waard (1640)	
Colling(h)	Dirk		?-1788	Amsterdam	Rotterdam		±1784-±1787		
Commersteijn	Johannes						1643-?	luitenant (1651)	
Coninck	Jacob	de					±1604		
Cop	Cornelis Adriaensz	van der	?-1652		Rotterdam	ja	1650-?	winkelier (1642) vettewarier (1643) koopman (1649)	kuiper (b + sv), ktz (opa's + zw's)
Coppenol	Nicolaas	van		Schoon- hoven	Rotterdam	ja	±1710		
Cop(p)ier	Anthony		?-1631		Rotterdam	ja	±1629		koopman/ (hoeden) winkelier (b)
Copius	Johan				Rotterdam	ja	±1708-±1712	commis (1708)	
Cornelisz	Adriaen		?-1625	Ceters	Rotterdam	ja	?-1624		
Cornelisz	Corstiaan		±1623-?				±1653		

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Ander uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Cornelisz	Heyndrick		±1598-?				±1623		
Coster	Cornelis Francois						±1787-±1795		
Courrech	Petrus Jacobus		?-1792	Aalsmeer	Rotterdam	ja	±1784-±1788		
Couwenburgh	Willem	van					1637-?	klerk van ontvanger generaal adm (voor 1637)	
Crielaert	Adriaen						±1718		
Croes	Abraham						±1653		
Crombergen	Adam	van	±1539-1610	Antwerpen	Rotterdam	ja	±1587		
Croogh	Christiaan				Delfshaven		±1702-±1708		controleur (b)
Danielsz	Daniel			Maldigem			±1638		
Denis(z)	Claes				Delfshaven		±1633- ±1638		
Dibbets	Francois				Rotterdam	ja	±1705/06	koopman (1697 en 1710)	
Diemers	Coenraet		±1596-1632		Rotterdam	neen	±1626-1632	scheepskorporaal (1629)	
Diepenbeek	Jan Thoolen	van					±1634		
Dierendonck	Salomon	van			Rotterdam	ja	±1630-±1634		
Doeven	Willem Jansz		±1602-?				±1630		
Dorreboom	Frans Pietersz				Rotterdam		±1633		
Duyts	Corstiaan Cornelisz	de			Den Briel		1627-?	schoolmeester (voor of tot 1627)	
Duyvelandt	Jacques		±1608-?		Rotterdam	ja	1643-?	schrijver op wic- schip (±1641) en daarvoor matroos bij adm (1629)	waard (v)
Egem	Abraham	van	?-1642			ja	?-1642		
Eijden	Dirck	van der		Oude Tonge	Rotterdam	ja	1728-±1730	koopman in wijnen(±1722-?) handelaar in huizen/landerijen/ obligaties (±1723- ±1728)	
Elsevier	Simon Arnould		±1608-?		Rotterdam/ Delft	ja	?-1634	soldaat (±1628- ?), schrijver landleger(±1632) (scheeps)luitenant (1634-?) (scheeps) kapt (±1639-±1644)	herbergier (v) provoost- geweldige (o)

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Andere uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Emansz	Jan		?-1629				?-1629		
Evertsz	Gerrit		±1596- ±1637	Santen	Rotterdam	ja	±1626-±1637	kleermaker (1621)	logement- houdster (vr)
Fokker	Willem	de					±1695-±1710	commies te Heusden (1692)	
Forence	Folckert	la		Housen (in Holstein)			±1641		
Francken	Cornelis				Rotterdam		±1630-±1632		
Gans(enberch)	Claes Adriaensz	van					±1631-?		
Gardenier	Hendrick				Schiedam	ja	±1708-±1712		
Gaukens	Willem				Rotterdam	ja	±1692/93		
Gerritsz	Boudewijn		±1606-?	Berendrecht (bij Antw.)	Rotterdam	ja	±1655	kruidenier (±1630-±1640), logementhouder (1641) koopman (1641-?)	
Gerritsz	Goris		±1617-?	IJsselmonde	Rotterdam	ja	±1653		stuurman (v)
Gerritsz	Lambert		±1604-?		Rotterdam	ja	?-1632 en 1634-?	metselaar (±1630-±1649), logementhouder (±1630-±1649) appointée (1632- 1634)	logement- houdster (vr), scha- renmaker (sv+zw)
Geus	Hans Dirksz	de	±1582-?		Rotterdam	ja	±1623-±1637		
Gijsbertsz	Teunis				Rotterdam	ja	±1638-±1645		
Gillesz	Willem			Helsdingen			1628-?	matroos (1628)	
Go(o)rle	Adolph	van	?-1631		Amsterdam		±1628-?		
Gorcum	Aert Gerritsz	van					1632-?		
Graef	Tielleman Adiaensz	van der			Rotterdam	ja	±1667-±1671		
Groen	Jacobus		1683-?				±1711/1712		
Groenhout	Laurens Jansz		±1603-1632		Rotterdam	ja	±1627-1632		
Guldemont	Peterus		?-1727		Rotterdam	ja	±1682-±1718		waard(v), schout (z) brouwer (zw)
Haeck	Adriaen						1634-?		
Haes	Jan	de			Rotterdam	ja	±1630-1634		
Haes	Amos	de	±1605-?		Gennip		±1627		
Halling	Egbert(us)						±1622		

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Ander uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Hanssen	Egbert		?-1629		Rotterdam	ja	?-1629		
Harmensz	Adriaen			Zierikzee	Rotterdam		?-1633		
Havens	Pieter						±1627-±1632	schoolmeester (1646)	
Hegh	Johan Abrahamsz				Rotterdam		±1692/93		schoenma- ker (v)
Hellendael	Pieter Thomasz				Rotterdam	ja	±1626		bakker (v)
Helm	Adriaan	van der	?-1710		Rotterdam	ja	±1705-1710	adelborst bij voc (1701)	meester lootgieter (v)
Hemelteken	Cornelis				Schiedam		±1710		
Hemstede	Cornelis Dirckz.				Rotterdam		±1633		
Hendricxz	Dirck				Rotterdam		±1633		
Hendricxz	Heyndrick		?-1636		Rotterdam	ja	±1630-1636		
Hendricxz	Jan				Rotterdam		±1632		
Hendricxz	Wouter		?-1639		Rotterdam	neen	±1630-1639	schrijver op een kaapvaarder (1637)	
Heijbee(c)k	Jacobus				Rotterdam	ja	±1760-±1774		schrijver (z)
Heijbee(c)k	Phillipus Arnoldus		1761-1803	Rotterdam	Rotterdam	ja	±1786-1803	matroos (?-1782), bottelier (1782-?)	schrijver (v)
Heul	Frederick	van der	±1609-?		Den Briel		±1632		
Heyst	Huybrecht Jansz	van			Rotterdam	ja	±1626	droogscheerder (1624)	
Hoeting	Theodorus		?-na 1807	Overschie	Rotterdam	ja	±1781-1789		
Hoff(f)	Lambert(us)	van het	?-na 1756		Rotterdam	ja	±1706-±1709	voer eerst als 2e schrijver (1706), commis te Dordrecht (1716- 1718)	meester metselaar (zw) meester goudsmit (ne)
Hoogh(er) werff(f)	Gerrit		?-1715		Rotterdam	neen	±1701-1715		kapitein (zw)
Huijsman	Anthony		1614-na 1667		Rotterdam/ Batavia	ja	1643/44	notaris (1633-1643 en 1644-?)	wijnhande- laar (v)
Hullift/Hulst	Cornelis		±1605-?				±1648	was schrijver annex dominee	
Huybertsz	Aelbert				Dordrecht		1632-?	appointée (?- 1632)	
Huybertsz	Thijs						±1633		
Il(c)ksen	J(oh)an Hendrik				Rotterdam	ja	±1755-±1770	luitenant en schrijver (1753- 1768)	schrijver (z)

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Andere uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Imbrechtsz	Lambrecht		?-1628				?-1628		
Isaacs	Josefis			Mechelen	Rotterdam	ja	±1743/44		
Jacobsz	Aelbert				Dordrecht		±1637		
Jacobsz	Cornelis				Delft		±1637		
Jacobsz	Willem		±1604-?	Cleef	Princelant		±1628		
Jaffr(e)aij	Jacobus Barentsz		?-na 1722		Rotterdam	ja	±1711-±1713		
Jager	Jan Jacobsz	de		Amsterdam	Rotterdam		±1629		
Jansz	Cleas			Cleef			1632-?	zeeman (1632)	
Jansz	Clement						±1638- ±1639		
Jansz	Jan			Leiden	Rotterdam	ja	±1633		
Jansz	Jan		±1595-1647	Maastricht	Rotterdam	ja	±1626-±1636		
Jansz	Nicolaes						±1623		
Jansz	Willem				Purmerent		±1630-±1632	deed tevens dagelijks 'de visitatie' (1628)	
Jaspersz	Jan						±1619		
Jobs	Cornelis		±1564-?		Rotterdam		±1587		
Jochemsz	Jacob		?-1618			ja	?-1618	voer als 'adelborst en schrijver'	
Jongh	Jacobus	de					±1718		
Joppen	Aert			Rotterdam	Rotterdam		±1633-1636		
Jordaen	Tobias Lodewijcxz		?-1633		Rotterdam	ja	±1627-1633		zeeman admt (b)
Kaap	Hendrick	van der					±1643		
Kae(r)ssteker	Hendrick	de					±1709-±1712		deurwaarder (v)
Keetelaer	Abraham Maertensz				Schiedam	ja	±164/35		
Kam	T(h)o(o)mas	van der	1689-1730	Rotterdam	Rotterdam	ja	±1708		
Kelck	Dionys Jansz						±1628-±1632		
Kelk	Christiaen		?-1766	Moordrecht	Rotterdam	ja	±1756/57	commissaris van 't Anwerpse veer (?-1766)	
Kerckhoff	Paulus	van de			Rotterdam	ja	±1634	kapitein (vanaf 1634)	kapitein (v)

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Ander uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Kerckhoff	Quirijn Jansz	van de	±1618-na 1662		Rotterdam	ja	±1640	kapitein (vanaf 1643)	kapitein (v)
Kerpe	Johannes	van					±1646		
Kesteren	Pieter Allertsz	van					?-1626	schrijver en visitateur op de binnenwachten (?-1626) luitenant/ schipper (1626), chercher (1641)	
Knotter	Jacob		1701-?	Rotterdam	Rotterdam	ja	±1737-±1739		
Koert	Abraham Jacob		1758-?	Rotterdam	Rotterdam	ja	±1781-±1783		
Lambrechtsz	Jacob		±1594-?	Schiedam	Rotterdam		±1626	bottelier (voor 1626), schipper (1629), luitenant (1631)	
Landwech	Pieter Cornelisz						1635-?	kwartiermeester (?-1635)	
Lanen	Aelbert	van der	±1596-?	Laren	Rotterdam		1626-±1637		
Lang	Adriaen Jansz				Rotterdam		±1634		
Lans	Johannes Hendricx		±1623-1674		Rotterdam	ja	±1671		stadssmid (v)
Lan(t)smeer	Johannes						±1697		
Laurensz	Joris		±1592-?				±1619		
Leeuwen	Jan Willemsz	van	±1583-1625		Warmond	ja	?-1625	tapper/herbergier (1624)	
Leijt(t)en	Gerrit Woutersz					ja	±1652	voer tijdelijk tevens als secretaris van de vlootvoogd (1652)	
Lemmen(t)s	Jan		±1616-?				±1640		
Letto(u)w	Lodewijk August Laurens	van	1773-1829	Rotterdam	Rotterdam	ja	±1793		
Lievensz	David		?-±1631			ja	±1626-±1631	schipper (1626)	
Lodewijcksz	David		±1598- ±1638		Rotterdam	ja	±1626-±1633	tabakverkoper (1636)	
Macquelij	Hendrik		1728-?	Rotterdam	Rotterdam/ Delfshaven	ja	±1765-±1776		

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Andere uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Maire/Meer	Abraham	le / de	±1595-1645		Rotterdam/ Delfshaven	ja	±1621-±1643	herbergier (1643- 1645) Is mogelijk familie van Pieter Le mair, herbergier circa 1644	
Ma(r)sman	Teunis Pauwelsz		±1597-?				?-±1626	adelborst bij voc (1628)	
Martensz	Abraham				Den Briel		±1630-±1632		
Mathijsz	Jacob				Rotterdam	ja	±1635/36		
Maton	Johannis		?-1728		Rotterdam	ja	±1708-±1727		
Mat(h)on	Zacharias				Rotterdam	ja	±1708-±1712	wijnkoper (1711)	
Mauritius	Francois				Rotterdam	ja	±1729-±1735		koopman (v)
Meijnen	Jan		±1592-?	Oldenburg	Rotterdam	ja	±1627-±1636	kleermaker (±1612- ±1628)	
Melisz	Peter		±1570- ±1628		Rotterdam		±1604- ±1609	waard (1612)	
Mercau	Jan Jansz	de	±1606- ±1651		Rotterdam	ja	?-1640	zeeman in verschillende kwaliteiten maar meestal als schrijver (?-1640), luitenant 1640- ±1651	
Michielsz	Lodewijck		±1600-?		Rotterdam	ja	1637-±1645	schipper (1629- 1631), luitenant (1632-1637)	kapitein (sv) matroos/ bottelier (b)
Mijl	Aert	van der		Dordrecht	Rotterdam	ja	±1646		pasteibakker (neef)
Miller	Jan				Rotterdam	ja	1776-±1779	2e schrijver (?- 1776)	schrijver (sv)
Momer	Peter			Doornick			±1632		
Monnick	Joris	de					±1621/22		
Mulie	G.W.						±1778-±1785		
Nagel	Jan Jacobsz				Rotterdam	ja	±1638-±1642		kwartiermr (z) zeeman (zw)
Nortelen	Geerart Abrahamsz	van					±1631		
Oe(r)lemansz	Laurens						±1632-±1634	secretaris van Hendrick Yden Ambacht (1631 en 1638)	

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Ander uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Oosterbaen	Jan		?-1702	Schiedam	Rotterdam	ja	±1695/1696	wijnkoper (1702)	bakker (zw) schrijver/ opziener admt Magazijn (sv)
Oosterling	Gerrit Adriaensz		±1612-?		Rotterdam/ Dordrecht	ja	±1633-±1635	koopman/ wijnhandelaar (1642)	luit- geweldige admt (v) kapitein (sv)
Otten	Hendrick		±1622-1687	Munster	Rotterdam	ja	±1653-±1665	onderequipagemr admt/opziender 's Lands magazijn (1687)	winkelierster (sm)
Pauwelsz	Jan						±1634		
Penninck	Willem Jacobsz						?-1629		
Penning	Casparus						±1629		
Pennis	Willem				Rijnberck	ja	±1634	commies te Geertruydenberg (1637)	
Pietersz	Abraham			Housen (in Holstein)	Rotterdam	neen	1644-?	matroos (1640- 1644)	volkhoudster (t) schipper (o)
Pietersz	Adam				Arnhem		1635-1640	kwartiermeester (?-1635), luitenant (1640-?)	
Pietersz	Corstiaen						±1623		
Pijl(l)	Dirck				Rotterdam		1641-?	extraordianris clercq admt (1641-?)	vendumees- ter admt (v)
Pinkeveer	J(oh)an(us)		1704-?	Rotterdam	Rotterdam	ja	±1746/47		
Plankes	Ant(h)onij	de	±1578-1650		Rotterdam	ja	1630-1650	boekhouder van de kraan (overladen van wijn) (1626 en 1628)	schipper/ kapitein (sz), werrijman (z)
Poortman(s)	Gerrit Evertsz		±1596-?				±1625		
Posthoorn	Jacob Jaspersz		±1585-1637		Rotterdam	ja	?-±1626	appointée (1626) kapitein (1632 en 1636)	tapster (vr en d)
Prins	Jan Cornelisz					ja	±1622-±1628		
Proyen	Barent Barenstz	van				neen	±1630-±1632	matroos (1626) bij andere kapitein	
Pyck	Jan Claesz						±1622		

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Andere uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Quacken- bos(ch)	Pieter				Rotterdam	ja	±1691-±1704	hellebaardier admt R'dam (1687)	
Quant	Pieter						±1789-±1792		
Rade	Jacob Hendricksz	van de			Rotterdam		±1630		
Raet	Coenraet	de	±1650-?			neen	±1667		
Ree(t)s	Job Cornelisz	van/ de	±1602-?		Rotterdam	ja	±1634-±1653		koeken- bakker en kruidenier (zw)
Reijs	Johannis						±1741		
Renier	Hendrick						±1666		
Reyniersz	Jasper			Brussel	Rotterdam	ja	±1628-±1632		
Richard	Louis			Den Haag	Rotterdam	ja	±1760-±1764		
Rinckinck	Jan						±1690		
Ringenberg	Stephanus		?-1694		Rotterdam	ja	?-1694	procureur (1683 en 1688-1691)	
Robbertsz	Jan		1597-1628	Perijn/Perrin	Rotterdam	ja	±1624-1628		
Rochusz	Hendrick						±1630		
Rombouts	Gerrit			Dordrecht			±1628		
Roon	Gijsbert	van	±1627-?		Rotterdam	ja	±1658		
Ruijchaver	Francois			Den Haag	Den Haag/ Rotterdam	ja	±1779/80		
Salsonius	Sibrandus		±1607-?		Rotterdam	ja	±1649-?	koopman (1635), schoolmeester (1644), dominee (1648)	
Sam	Jan						±1725-±1727		
Samuelsz	Gerrit		±1593-1629		Rotterdam	ja	±1618-1629		
Santen	Jan Jaspersz	van	±1590- 1637/38		Rotterdam	ja	±1634	herbergier (±1630- 1637/38)	herbergier- ster (v)
Sarans	Hans						?-1631 en 1634-?	appointée (1631- 1634)	
Schouten	Cornelis Pieters		±1608-?		Rotterdam	ja	1644-?	tabakverkoper (1641) zeeman in verscheidene kwaliteiten (?- 1644)	

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Ander uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Schu(e)ren	Pieter	van der	±1586-1648	Antwerpen	Rotterdam	ja	±1630-±1637	goud- en zilversmit (1618) appointée (1634), kolenhandelaar (1637)	leverancier proviand aan kapiteins (sz)
Seroyen	Michiel						±1646		linnenkoop- ster (m)
Slevis	Alewijn		±1566-?				±1608		
Sneek	Joris	van					±1690/91		
Sonnevelt	Oudaert	van					±1634		
Sprang(h)	Wouter(us)	van	1680-?	Rotterdam	Rotterdam	ja	±1707-±1710		
Staetsz	Jan			Raemsdonck		neen	±1631	voc-dienaar (voor 1642)	
Stockum	Dirk	van	1670-?	Rotterdam	Rotterdam	ja	±1708-1713	adelborst bij voc (1713-1717), korporaal bij voc (1718-1732)	
Suijlen	Cosmis	van	?-1747		Rotterdam	ja	±1730-1743	koopman in wij- nen(±1721-±1730), luitenant ter zee (1743-1744), com- mandeur ordinaris (1744)	branderijbe- zitter (sv)
Swaan	Jacob			Zierikzee	Rotterdam	ja	±1711		
Swaen	Jan Cornelisz				Rotterdam	ja	±1647	dominee (1648)	
Sweers	jacobus		?-1709	Den Haag	Rotterdam	ja	?-1709		luitenant (sv)
Tam	Johan Jacob		?-1805	Schiedam	Rotterdam	ja	±1785-1805		
Torleij	Joh(a)n Henri(k)				Rotterdam	ja	±1787-±1792		
Torleij	Simon Ewout				Rotterdam	ja	±1787		zielkoopster (oma)
Velden	Olivier Jacobsz	van de(r)	±1577-?			ja	±1605/06	secretaris van Noordeloos (1616)	
Velsen	Jan Jansz	van	?-voor 1648		Rotterdam	ja	±1633-±1636		
Vermeulen	Evert					ja	±1619		
Verploeg(h)	Cornelis		1721-?		Rotterdam		±1738-±1740		
Verpoorten	Lukas						±1738-±1740		
Vervoort	Francois				Rotterdam	ja	±1631	Koopman (1631)	
Vessem	Jacob	van	±1600-?				±1630-±1631		
Vijf(f)stuk	Hendrik				Rotterdam	ja	±1788-1798		
Vingerhoets	Jacobus				Rotterdam		±1683		

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Andere uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Vinnen	Christiaan	van der	?-1635		Rotterdam	ja	±1623-±1632	appointée (1632)	
Vlem(m) ing(h)s	Guilliaem		±1588-?		Rotterdam	ja	1626-1632	scheepskorporaal (1625)	
Vliet	Jeremias Euwoutsz	van			Schiedam		±1626		
Vriesseman	Cornelis Adriaenz				Maaslant- sluys		±1627		
Waaldijk	Adrianus Wilhelmus			Oud- Beijerland	Rotterdam	ja	±1743		
Wa(e)lpot	Adriaen		±1617- ±1655		Rotterdam	ja	±1639-?	klerk secretarie admt R'dam (1639- 1653) Commis ter recherche (1653- 1654)	schrijver (b), bode admt (v), kapt (b+b)
Wagemaeckers	Abraham Cornelisz						±1633		
Want(h)en	Cornelis	van	±1600-?		Rotterdam	ja	±1636/37	klerk secretarie admt en tevens schrijver (b)	schrijver (b), bode admt (v), kapt (b)
Warnaertsz	François		?-1627		Rotterdam	ja	?-±1626		volkhoudster (vr)
Wat(t)ier	Wijnandus Joannes						±1781-±1783		
Weert	Pieter Jansz	van	±1619-?			neen	1634-±1638		
Weijmans	Johannes		?-1792		Dordrecht	ja	±1779/80		procureur (z)
Wessel	Daniel				Doesburg		1637-?		
Westre(e)nen	Anthonij	van		Arnhem	Rotterdam	ja	±1705-±1709		mr verver (sv)
Wijs	Cornelis	de	±1584-1643	Amsterdam	Rotterdam	ja	±1622-1630	volkhouder/ herbergier (±1623- 1643), schipper (1630-1632) appointée (1632) handelaar (±1634)	volkhoud- ster/ceel- koopster (vr)
Willemsz	Adriaen				Schiedam		±1632		
Willemsz	François				Dordrecht		±1627-±1638		
Witbol	Abraham			Breda			±1629		
Woutersz	Bastiaen				Dordrecht		?-1630	schipper (1630)	
Wouwe	Ger(h)ard		?-voor 1766		Rotterdam	ja	±1757		
Wulven	Gesert	van					±1632		
Ziegler	Christoffel				Rotterdam	ja	±1769-±1776		schrijver (sz)

b = broer
d = dochter
m = moeder
ne = neef
o = oom
sm = schoonmoeder
sv = schoonvader
sz = schoonzoon
t = tante
v = vader
vr = vrouw
z = zoon
zw = zwager

SCHEEPSSCHRIJVERS ADMIRALITEIT VAN AMSTERDAM 1597-1795

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Andere uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Abelszoon	Imen				Amsterdam	ja	±1605		
Abelszoon	Jacob			Texel	Amsterdam	ja	±1605		
Allier	Jaques Gillis		1741-?	Amsterdam	Amsterdam		±1774/75		parfumeerder (opa), snuif- winkelier (v)
Andringa	Joris		1635-1676	Groningen	Amsterdam	ja	?-1665	vlootsecretaris (1665-1675) kapitein (1675- 1676)	luit-admiraal (o)
Anthoeniszoon	Pieter			Bachrach	Amsterdam	ja	±1606		
Anthonijszoon	Nicolaes						±1737-±1746		
Arcke	Eduard		±1670-?	Dublin	Amsterdam	ja	±1695		
Ates	Jan						±1626		
Baardt	Sijbrandt			Harlingen		ja	±1596	adelborst (1596)	
B(l)aes	Hendrick Hendrickz		±1604-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1631		
Banraadt	Nicolaas		±1651-?	Schoonho- ven	Amsterdam	ja	±1677-±1684		
Beer	R.	de					±1761/62		
Belon	P.A.						±1746/47		
Bergh	J.	van den					±1742-±1746		
Bergh	Jan Heindericksz	van den	?-1691		Amsterdam	ja	±1676-?		
Bern	Govert	van	±1656- 1704	Arnhem	Amsterdam	ja	±1677	makelaar (1681/1691)	
Blaeuw	Abraham			Amsterdam	Amsterdam		±1693		scheepstim- merman (v)
Bonte	Josias	de	1718-1796	Gouda	Amsterdam	ja	?-1743	luitenant (1743) en daarna kapitein admt.	
Bontius	Hendrick						1665	2e schrijver (1664- 1665)	

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Andere uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Boogert	D.						±1776/77		
Boorte	Dirck Woutersz		±1600-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1625		
Breemburg	C.						±1743-±1747		
Brommer	J.C.						±1760/61		
Brouwer	H.V.						±1742		
Burch	H.	van den					±1757/58		
Caspariszoon	(Kri)stoffel		1640- 1709	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1677-±1708	varensgezel (1659)	schipper (v)
Cranenburgh	J.J.	van					±1738/39		
Casparus	Stoffel		1639-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1677	zeeman (1659)	
Centen	Dirk		±1611-?	Hamburg	Amsterdam	ja	±1637		
Claese	Heert		±1631-?	Edam	Amsterdam	ja	±1659		kompassma- ker (sv)
Coelijmans	Jan Jacob						±1677		
Cornelisz	A(d)riaen		±1570-?	Goes	Amsterdam	ja	±1593	varentman (1597)	
Cornelisz	Crijn				Amsterdam	ja	±1604		
Coster	Jacob Claesz		1645-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1693	winkelier (1666)	koopman (z), schrijver (sz)
Craen	Pieter Jacobsz			Edam			±1626		
Eeckhout	Pieter Herspersz		±1640-?	Leiden	Amsterdam	ja	±1672-±1675		
Ellems	Hendrick	van			Amsterdam		±1675		
Erkelens	Hermanus		1649-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1676	distillateur (1675)	schrijversge- zel (v)
Esterwegen	Abraham	van	1641-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1678-±1680	winkelier (1664 en 1669)	maeckelaer (b)
Feijta	Balthazar		±1661-?	Haarlem	Amsterdam	ja	±1696	varentman (1696)	bakker (sv)
Fontejn	Jan						±1675-±1678		
Fountaines	Paulus	de	±1577-?	Ersfel	Amsterdam	ja	±1626	kaffawerker (1603)	
Gansbergh(en)	Syrach		1633-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1675	schrijver in de waag (1657)	
Gendere	Jan Heindericksz	van		Bommel	Amsterdam	ja	±1668	varentgesel (1668)	
Gerdson	G.						±1741-±1744		
Gerritszoon	Thomas		?-1634		Amsterdam	ja	±1633		fruitkoopster (vr)
Gilleszoon	Matthijs		1656-	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1697	varentman (1686)	

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Ander uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Gilliszoon	He(jij)ndrick		±1575-?	Zutphen	Amsterdam	ja	±1615	varensgezel (1603), 'adelborst en schrijver' (1615)	
Goor	J.	van					±1760-±1762		
Gosenson	I.						±1737-±1743		
Govertszoon	N.						±1741-±1745		
Gravensant	Carel						±1702/03		
Haen	Jan Jansz	den	1630-1676	Gouda	Gouda	ja	1650-1656	luitenant (1656), kapitein (1659) viceadmiraal (1673)	messen- maker (v) kapitein (o)
Hallerstedt	Dirck					ja	±1756-±1758	adelborst (1741/42)	
Hanson	Jan						±1678		commandeur (zw)
Heijst	Jan	van					±1678		
Hemeriks	J.R.						±1791-±1795		
Ho(l)f(t)	H.A.						±1738-±1742		
Ho(o)gencamp	Hendrick		±1637-?	Zwolle	Amsterdam	ja	±1663		kleermaker (v)
Houterkens	Johannes			der Gou			±1681		
Jacobszoon	Sikke		±1584-?	Eemden			±1606		
Jagt	I.	van der					±1780-±1783		
Janszoon	Hendrik		±1569- 1623	Reeden	Amsterdam	ja	±1601	varentman (1602)	varentman (v)
Janszoon	Ni(e)ng(h)			Edam			±1678		
Jonckmajer	Eldert				Amsterdam	ja	±1675-±1677		zijdeverver (z)
Kan	Jan		±1636-?				±1680		
Karssenboom	Pieter		±1651-?	Ter Heide	Amsterdam	ja	±1675		
Kievit	J.						±1667		
Klerk	Paulus		?-1665				?-1665		
Koelinck	G.						±1741-±1752		
Koopman	Jan			Oostzanen	Amsterdam	ja	±1661		schipper (sv)
Kulskén	Egbert		±1660-?	Oldenzaal	Amsterdam	ja	±1695		
Latum	Gerardus	van		Amsterdam	Amsterdam	ja	±1690		schuifevoer- der (sv)
Letten	Johannes		1633-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1675-±1677	koopman (1665)	
Leut	Hermanus	van	1634-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1657-±1659		hoedenkra- mer (z)

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Andere uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Liederkercke	Anthonie	de	±1587- 1661	Antwerpen	Amsterdam/ Haarlem	ja	±1615	schrijver en adel (1615), kapitein admt (vanaf 1623)	
Lottum	Jan						±1678		
Lubeck	H.						±1738-±1744		
Maertens	A.						±1744-±1745		
Marquart	Karel Hermansz		±1577-?	Antwerpen	Amsterdam	ja	±1601-±1604	varend gesel [en] opebaer schrijver van capt (1605)	
Mathijs	Jelis		±1612-?	Zwolle	Amsterdam	ja	±1635		
Meeuwen	Jacobus	van					±1680		
Meier	P.						±1740-±1742		
Meier- Janszoon	H.						±1745/46		
Minne	Jacob	van					±1676		
Nes	Abraham Thomasz	van	1621-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	voor 1688	varensgezel (1648)	tabakswerker (sv), tapper (z)
Olican	Jan Hendrixsz		±1618- 1656	der Gouw	Amsterdam	ja	±1649		
Pater	Jacobus Dirxz		1654-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1676		kapitein admt (v) / witwerker (sz)
Pieters	Barent				Amsterdam		±1675		
Pool	Jan Pietersz						±1683		
Poppinga	Simon		±1640-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1663		kistenmaker (sv)
Pre	A.	du					±1742/43		
Quay	Adrianus	de					±1746-±1761	ze schrijver (1743)	
Randel	David		1657-1743	Amsterdam	Amsterdam	Ja	±1677	varentman (1682)	varensgezel (v)
Rees	W.	van					±1783		
Reijter	J.						±1741/42		
Ribbius	J.						±1742		
Rijswijk	Adriaen	van	±1651-?	Den Haag	Amsterdam	ja	±1675-±1679		
Rijxsz	Hendrick		±1619-?	Utrecht	Amsterdam	ja	±1650		
Roeland	T.H.						±1759-±1761		
Roijen	Cornelis	van					±1676		
Rombouts(z)	Jan		±1636-?	Maastricht	Amsterdam	ja	±1667		portier (sv)

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Andere uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Roseus	Daniel		±1646-?	Wateringen	Amsterdam	ja	±1678		
Ruijter	Martin		±1562-?	Leipzig	Amsterdam	ja	±1599		
Rutgers	W.						±1738		
Salingen	Hendrick	van			Amsterdam	ja	±1626	wijnkoper (1631)	
Salings	Emanuel		1613-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1634	kapitein admt (1652 en 1666)	schrijver (z)
Salings	Reinier			Amsterdam	Amsterdam		±1663		kapitein admt (v)
Schaef	Hendrik Barentszoon		1598-1665	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1620/21	notaris (1620/1624- 1665) boekh (1639) soldijboekh wic 1665)	kapitein admt (v)
Schenk	Jochem		±1594-?	Soltwel	Amsterdam	ja	±1637		
Scheperus	Johannes						na 1677?	onderschrijver (1677)	
Schmidt	J.G.						±1783-±1791		
Silling	(S)ijsbrant Pietersz		±1579-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1615	schoenmaker (1601), schrijver annex adelborst (1615)	
Simons	H.						±1757-±1761		
Slaers	Baptist		±1620-?	Den Haag	Amsterdam	ja	±1647		schrijver (b)
Slaers	Willem		±1613-?	Den Haag	Amsterdam	ja	±1637		schrijver (b)
Sloot	D.J.						±1741/42		
Sluijs	J.	van der					±1740-±1746		
Smit	Benedictus		±1650-?	Middelburg	Middelburg/ Amsterdam	ja	±1681-±1708	boekdrukker (1672)	schrijver (z)
Smit	J. Dirkszoon						±1757-±1762		
Smit	Hendrick		1681-?	Amsterdam	Amsterdam		18 eeuw		schrijver (v)
Smits	Robbert		±1653-?	Den Haag	Amsterdam	ja	±1678		wijnkoper (sv)
Spancker	F.						±1741		
Stevensz	Cornelis						±1629		
Stoeck	Albertus	van					±1676		
Toght	D.	van der					±1788-±1792		
Troncquoij	Dionys		±1597-?	Amsterdam	Amsterdam	ja	±1615	schrijver en adelborst (1615), kapitein admt (1627)	
Trouw	J.						±1705/6		

Naam	Voornamen	Tussenvoegsel	Geb. jaar / sterfte jaar	Geb. Plaats	Woonplaats	Gehuwd	Werkz. als schrijver	Anderen uitgeoefende beroepen	Beroepen (schoon)familie
Tulken	W.	van					±1745/46		
Urbaens	Jan			Leeuwarden			±1625		
Vlier	Nicolaas		1730-?		Amsterdam	ja	±1761		winkelier in koffie (v)
Waereld	J.	van der					±1776-±1778	ze schrijver (±1775)	
Westrop	N.						±1762		
Wijnants	Cornelis Lamberts						±1678		
Wilde	Jan	de					±1676-±1680		
Willemsz	Willem						±1683		kaartafzetter (z)
Wolbers	J.						±1763/64		

b = broer

d = dochter

ne = neef

o = oom

sm = schoonmoeder

sv = schoonvader

sz = schoonzoon

t = tante

v = vader

vr = vrouw

z = zoon

zw = zwager

INLEIDING

- 1 J. Rijlaarsdam, 'Imago cruciaal bij vulling krijgsmacht', in: *Defensiekrant* (3 februari 1994), 7.
- 2 Zie bijvoorbeeld: J.C. de Jonge, *Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen*, 5 delen (derde druk; Zwolle 1869), deel 1, 674 en 289-290 en J.J. Backer Dirks, *De Nederlandsche zeemacht in hare verschillende tijdperken geschetst*, 2 delen (tweede druk; Den Haag 1890), deel 1, 296 en 643.
- 3 In tegenstelling tot De Jonge en Backer Dirks namen Elias en Mollema de schrijver niet eens meer op in de registers van hun meerdelige overzichtswerken. J.E. Elias, *Schetsen uit de geschiedenis van ons zeewezen*, 6 delen (Den Haag 1916-1930) en J.C. Mollema, *Geschiedenis van Nederland ter zee*, 4 delen (Amsterdam 1939-1942).
- 4 J.R. Bruijn, *De admiraliteit van Amsterdam in rustige jaren 1713-1751. Regenten en financiën, schepen en zeevarenden* (Amsterdam/Haarlem 1970); *Het gelag der zeelieden. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon lector in de zee-geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Leiden op 3 februari 1978* (Leiden 1978) en *Varend Verleden. De Nederlandse oorlogsvloot in de zeventiende en achttiende eeuw* (Meppel 1998).
- 5 Zie J.P. Sigmond, *Zeemacht in Holland en Zeeland in de zestiende eeuw* (Hilversum 2013) 399-400 en P. Brandon, *Masters of War: State, Capital and Military Enterprise in the Dutch Cycle of Accumulation (1600-1795)*, (ongepubliceerde dissertatie, Universiteit van Amsterdam 2013).
- 6 Zie bijvoorbeeld: M.J.C. Klaassen, *Adelborstenopleiding te Delft-Medemblik-Breda 1816-1857* (z.p. 1979) en *Adelborstenopleiding te Hellevoetsluis-Feijenoord-Enkhuizen 1803-1812* (Den Haag 1986).
- 7 M.J.C. Klaassen, *De officier van administratie bij de Koninklijke Marine, 1824-1913* (z.p. 1965).
- 8 S.W.P.C. Braunius, 'Van schrijver tot officier van administratie, 1597-1844', *Marineblad* 74 (augustus 1964), 345-357.
- 9 Idem, 345.
- 10 Ibidem.
- 11 C.H.F. Simons, *Marine Justitie. Ontwikkelingen in de strafrechtspleging bij de Nederlandse Zeemacht, in het bijzonder gedurende de tweede helft van de 18^e eeuw en het begin van de 19^e eeuw* (Assen 1974).
- 12 H.J. Ribbink, 'Geschiedenis van het materieel strafrecht van 's Lands Vloot vanaf het begin van de Tachtigjarige Oorlog tot de Bataafse Omwenteling' (ongepubliceerde scriptie, Arnhem 1966). De bibliotheek van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) in Den Haag bezit een exemplaar.
- 13 Simons, *Marine Justitie*, 23.
- 14 Ribbink, 'Geschiedenis strafrecht van 's Lands Vloot', 16.
- 15 Braunius, "‘Soo een notabel en fundamenteel point". Een heroriëntering op de tekst van de Artikelbrief voor 's landsvloot van 27 april 1629', *Verslagen en Mededelingen oud-Vaderlands Recht*, Nieuwe reeks 7 (1992), 113, noot 65.
- 16 Gelders Archief (gELA), Archief Van Rhemen (AVR), bibliotheek, bloknummer 0993, 135, bundel met gedrukte zeventiende-eeuwse verordeningen 1621-1656, 'Particuliere Instructie waer naer hun zullen hebben te reguleren de schrijvers op s'Lants Schepen van oorlog', uitgevaardigd door het college van de gecommitteerde raden ter admirali-

- teit van Rotterdam, 1 april 1621.
- 17 De bundel bevat naast allerlei scheepvaartverordeningen en plakkaten over de heffing van bepaalde in- en uitvoerrechten niet alleen een instructie voor scheepsschrijvers maar ook een door de Staten-Generaal op 23 augustus 1628 uitgevaardigde 'Instructie dienende voor de Cherchers oft toe-sienders op't recht vande Convoyen en Licenten'.
 - 18 P.M.H. Groen (red.), *De Tachtigjarige Oorlog. Van opstand naar geregelde oorlog 1568-1648* (Amsterdam 2013), 167-169.
 - 19 Idem, 371. De met de administratie belaste companniesschrijver werd door zijn commandant ook ingezet om bij diens vaste financier maandelijks de benodigde soldij af te halen. Een dergelijke rolverdeling bestond niet tussen de kapitein van een oorlogsschip en diens schrijver.
 - 20 De assistent hield aan boord het scheepssoldijboek bij, notuleerde tijdens de vergaderingen van de scheepsraad, inventariseerde de door overleden bemanningsleden nagelaten goederen, stelde testamenten op, etc.
 - 21 Nationaal Archief Den Haag (NA), Archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 5274, scheepssoldijboek van het schip *Rog*, 1638-1645. De assistent Dirck Wijmandus fungeerde tevens als schrijver voor de opvarende onderkoopman. NA, VOC, 5326, scheepssoldijboek van het schip *Ridderschap van Holland*, 1684-1686. De assistent Abraham Raphoen verving de zieke onderkoopman.
 - 22 *The National Archives* Londen (TNA), *High Court of Admiralty* (HCA), *Prize Papers*, 32/266/16/28, scheepspapieren van de in 1782 door de Britten ingenomen Nederlandse kaapvaarder *Amazon*, 'Instructie en articulen waar na de Capiteinen, Officieren, Schrijvers en Bootsgezellen, met commissie van retorsie uitvarende (...) gehouden sullen zijn den behoorlyken eed te doen. Gearresteert den 12 January 1781', artikel 30. Deze door de Staten-Generaal uitgevaardigde voorschriften voor kapers behoorden tot de vaste scheepsadministratie van Nederlandse kaapvaarders.
 - 23 J.D. Davies, *Gentlemen and Tarpaulins. The Officers and Men of the Restoration Navy* (Oxford 1991), 11. De *purser* vormde samen met een viertal andere zogeheten *warrant-officers*, te weten de kok, konstabel, bootsman en scheepstimmerman, de vaste kernbemannings van een Engels oorlogsschip.
 - 24 Om de scheepsadministratie van de kapitein te verbeteren, deed de *captain's clerk* in 1672 zijn intrede. Davies, *Gentlemen and Tarpaulins*, 45.
 - 25 Zie, <http://find.galegroup.com/ecco/info-mark.do?&source=gale&prodId=ECCO&userGroupName=leiden&tabID=Too1&docId=CW3305821947&type=multipage&contentSet=ECCOArticles&version=1.0&docLevel=FASCIMILE>. Volgens de op deze website getoonde instructie, die de Britse Admiraliteit in 1735 verstrekte aan de *purser* van het Britse oorlogsschip *Argyle*, Samuel Harding, moest de klerk van de kapitein 'be present, and take an Account in Writing of all Stores and Provisions that come on Board'.
 - 26 C. Lloyd, *The British Seaman 1200-1860. A Social Survey* (Londen 1968), 48.
 - 27 J.R. Tanner, *Samuel Pepys and the Royal Navy* (Cambridge 1920), 7 en N.A.M. Rodger, *The Command of the Ocean. A Naval History of Britain 1649-1815* (Londen 2004), 106.
 - 28 De uitgebreidste beschrijvingen van het werkteerrein van de *purser* en diens mogelijkheden tot frauderen zijn te vinden in: N.A.M. Rodger, *The Wooden World. An Anatomy of the Georgian Navy* (Londen 1986), 87-98.
 - 29 Op 23 februari 1604 brandde de griffie en raadskamer van de marine in Rotterdam uit waardoor alle daar opgeborgen registers en memorialen verloren gingen. Eenzelfde resultaat had de brand die op 12 januari 1771 de secretarie van de marine in Friesland te Harlingen in de as legde.
 - 30 De bij de admiraliteiten ingeleverde journaalen van scheepscommandanten zijn directer en persoonlijker dan die van de scheepsschrijvers.
 - 31 NA, Archieven der Admiraliteitscolleges (AA), Verzameling Ilcksen. De inventarisnummers verwijzen naar omslagen met daarin, per scheepsreis, de akten, brieven

- en andere stukken die Ilcksen in de periode 1755-1770 opmaakte. Uit de inventaris blijkt dat Johan Hendrik Ilcksen in 1755, 1757 en 1758 als scheepsschrijver naar de Middellandse Zee zeilde met respectievelijk het schip *Oranje Zaal, Delft* en 't *Hof Sint Janskerke*. In 1760 vertrok hij vanuit Rotterdam naar West-Indië met de *Princesse Corolina* en was na terugkomst vanaf 1763 geplaast op s'Lands uitlegger voor Hellevoetsluis, tot hij in 1768 met het schip *Castor* weer uitvoer, ditmaal naar Afrika. In 1770 repatrieerde hij. Of Ilcksen daarna nog meer reizen voor de Rotterdamse of een andere admiraliteit heeft gemaakt, is niet bekend.
- 32 De door de viceadmiraal b.d. in de jaren tachtig van de twintigste eeuw overgetypte resoluties van de Rotterdamse admiraliteit zijn opgenomen in de collectie De Booy, die in het Nederlands Instituut voor Militaire Historie berust. NIMH, Collectie De Booy, toegangsnr. 18, inv.nr. 86 t/m 92 en 94 t/m 112. De hiermee corresponderende inventarisnummers in het Nationaal Archief (NA, AA, 119-139) zijn gebruikt voor de onderhavige annotatie.
- 33 De benamingen zijn afgeleid van 'scribent', dat teruggaat op het Latijnse woord 'scribens', dat letterlijk 'schrijvend' betekent.
- 34 Zie bijvoorbeeld M. Wilcox, "The "Mystery and Business" of Navy Agents, c. 1700-1820", in: *International Journal of Maritime History*, xxiii (December 2011) 41-68, en D. Parrott, *The Business of War. Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe* (Cambridge 2012). Specifiek voor de Nederlandse situatie is vooral nuttig de al genoemde dissertatie van P. Brandon uit 2013.

HOOFDSTUK 1

- 1 Maximiliaan van Oostenrijk (1459-1519), ook wel Maximiliaan van Habsburg genoemd, kreeg door zijn huwelijk in 1477 met Maria van Bourgondië (1457-1482) de Bourgondische Nederlanden in zijn bezit. Hij was vanaf 1493 keizer van het Duitse rijk en heer der Nederlanden. Zie voor zijn maritieme centralisatiepolitiek: L.H.J. Sicking, *Zeemacht en onmacht. Maritieme politiek in de Nederlanden 1488-1558* (Amsterdam 1998).
- 2 Het succes van Den Briel was niet alleen gelegen in de inname van een hele stad zonder dat daarbij woningen werden geplunderd. Het was vooral te danken aan de navolging die Den Briel kreeg door veel belangrijker havensteden die korte tijd later ook overgingen naar de zijde van Willem van Oranje. A.Th. van Deursen, *De last van veel geluk. De geschiedenis van Nederland 1555-1702* (Amsterdam 2004), 73. Hoewel al enige decennia geleden verschenen, is nog steeds een van de beste studies over het optreden van de watergeuzen: J.C.A. de Meij, *De Watergeuzen en de Nederlanden 1568-1572* (Amsterdam/Londen 1972).
- 3 Een voorbeeld van een admiraliteitsraad die al snel ter ziele ging, was de in 1573 door Willem van Oranje in Delft samengeroepen admiraliteit van Holland. Die bracht niet de door Willem van Oranje beoogde centralisatie op het gebied van de zeemacht van de opstandige gewesten of provincies en kwam daarna ook niet meer bijeen.
- 4 Aanvankelijk werd iedere admiraliteit bestuurd door een even grote zevenkoppige raad. Vier raadsleden waren afkomstig uit het eigen gewest, drie uit andere gewesten. Later steeg het aantal raadsleden afhankelijk van de grootte van de admiraliteit naar maximaal twaalf. De admiraliteit in Zeeland week enigszins af. Dat admiraliteitscollege bestond oorspronkelijk niet uit zeven maar zes raadsleden, van wie drie uit andere provincies afkomstig waren. R.B. Prud'homme van Reine, *Zeehelden* (Amsterdam/Antwerpen 2005), 14.
- 5 Volgens J. Glete was een belangrijke reden van het economisch succes en de soepele staatsvorming van de Republiek in de zeventiende eeuw dat de admiraliteiten zelf belastingen mochten opleggen en innen in het gehele land. J. Glete, *War and the State in Early Modern Europe. Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States, 1500-1660* (Londen/New York 2002), 172-173.
- 6 Zie voor de achttiende-eeuwse verdeelsleutel van de admiraliteit van het Noorderkwartier: NA, AA, 3073A, overeenkomst gesloten te

- Enkhuizen over de verdeling van de ambten, 23 februari 1732. Zie voor de achttiende-eeuwse verdeelsleutel van de te vergeven ambten door de Rotterdamse admiraliteit: NA, AA, Verzameling Bisdom, 161, extract resoluties admiraliteit Rotterdam, 26 juli 1757 en 6 februari 1759.
- 7 NA, AA, 3073A.
- 8 NA, AA, Verzameling Bisdom, 161, extract resoluties admiraliteit Rotterdam, 26 juli 1757 en 6 februari 1759. Ook in Rotterdam werden de per toerbeurt vergeven ambten in drie klassen opgedeeld en bleef slechts een beperkt aantal banen daarbuiten, waaronder 't employ der zeeofficieren', waarover het hele admiraliteitscollege stemde.
- 9 P. Grimm (red.), *Heeren in zaken. De kamer Rotterdam van de verenigde Oostindische Compagnie* (Zutphen 1994), 55 en 107 (noot 14) en L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad Hoorn 1700-1780* (z.p. [Amsterdam] 1985), 110-112.
- 10 De frequentie van vergaderen lag in de zeventiende eeuw aanzienlijk hoger dan in de achttiende eeuw. In de zeventiende eeuw vergaderden de admiraliteitsheren vaak bijna dagelijks. In de achttiende eeuw kwamen alleen leden van de Amsterdamse admiraliteitsraad nog meer dan een keer per week samen. Bruijn, *De admiraliteit van Amsterdam*, 49 en *Varend Verleden*, 39-40.
- 11 Stadsarchief Amsterdam (SAA), Oud Notarieel Archief (ONA), 4502, 30 juli 1675. Idem, ONA 4506, 21 maart 1678 en ONA 4512, 18 mei 1680. In deze aktes machtigen scheepsschrijvers hun crediteuren om geld te innen bij de 'penning(h)mr' van de admiraliteit (van Amsterdam), de ontvanger-generaal Juan Lebruijn.
- 12 Dit besluit was het gevolg van een kort daarvoor bijna uit de hand gelopen terechtstelling van vier, wegens muiterij ter dood veroordeelde, zeelui van de VOC. Tijdens hun vervoer over het water met een jacht naar de plaats van terechtstelling hadden enige vrouwen geprobeerd de mannen te bevrijden. NA, AA, 124, resolutie admiraliteit Rotterdam, 1 oktober 1629.
- 13 Het Prinsenhof van de admiraliteit van Rotterdam verhuisde in 1644 naar een gloednieuw pand op de hoek van de Spaanse kade en het Haringvliet. Het voormalige Prinsenhof aan de Botersloot moest in de jaren veertig van de zeventiende eeuw worden gesloopt voor de aanleg van de Nieuwemarkt. P. de Ruiter, 's *Lands werf. De roemrijke historie van een bijzondere plek in Rotterdam* (Rotterdam 2010), 21.
- 14 De met Prinsenhoven aangeduide verblijf- en vergaderplaatsen van de Hollandse admiraliteiten waren in de zestiende eeuw, na de Beeldenstorm en tijdens de Opstand, ingericht tot huisvesting van de prins van Oranje. Nadat de admiraliteiten er waren ingetrokken, bleven de gebouwen vaak de benaming 'Prinsenhof' houden. Ph. M. Bosscher, 'Marienegebouwen', in P. Nijhof e.a., *Monumenten van bedrijf en techniek. Industriële archeologie in Nederland* (Zutphen 1978), 191.
- 15 De admiraals-generaal prins Maurits en prins Frederik Hendrik lieten zich vervangen door een luitenant-admiraal, en deze nam slechts incidenteel deel aan vergaderingen van de admiraliteit. Bruijn, *Varend Verleden*, 52.
- 16 De vijf admiraliteiten waren in beginsel zelfvoorzienend en konden in vredetijd onafhankelijk van elkaar opereren. In oorlogstijd moesten de admiraliteiten onder andere via, door de Staten-Generaal opgelegde, subsidies extra geld genereren en was het gezamenlijk optreden in grotere vlootverbanden noodzakelijk en onvermijdelijk. Aangezien de zeventiende eeuw bol stond van de zeeoorlogen en kaapvaart waren de admiraliteiten gewend om met elkaar samen te werken.
- 17 *Recueil van alle de Placaten, Ordonnantien, Resolutien, Instructien, Lysten en Waerschouwingen, betreffende de Admiraliteyten, Convoyen, Licenten ende verdere Zee-Saecke* (Den Haag 1689), 11. In dit door Jacobus Scheltus in 1689 uitgegeven overzicht van door de Staten-Generaal in de periode 1597-1685 uitgevaardigde plakaten en andere belangrijke stukken betreffende de admiraliteiten, is de instructie op de admiraliteit van 13 augustus 1597 integraal opgenomen. De verplichte tweejaarlijkse samenkomst van gedeputeerden van de

- vijf admiraliteiten was vastgelegd in artikel 25. In de praktijk kwam men vaker bijeen dan om de twee jaar, althans na 1644. Vanaf 1648 tot 1795 werd tweemaal per jaar vergaderd; voor die tijd kwamen de afgevaardigden van de admiraliteiten slechts incidenteel samen.
- 18 *Recueil van alle de Placaten, (...) ende verdere Zee-Saecke*, 12, artikel 26.
- 19 J.R. Bruijn, *Admiraliteit Amsterdam*, 63 en 69.
- 20 J.R. Bruijn, 'Voeding op de Staatse vloot', *Spiegel Historiae* 2 (1967), 175 en Sicking, *Zeemacht en onmacht*, 203-204.
- 21 GELA, AVR, bibliotheek, bloknr. 0993, 135, 'Artyckel-brief ende instructie roerende den oorloghe ter zee', uitgegeven in 1621, artikel 10. De tussen haakjes geplaatste tekst is weggelaten in de artikelbrief voor de oorlogsschepen op de binnenwateren. Zie, idem, 'Artyckel-brief ende instructie roerende den oorloghe te water', uitgegeven in 1621, artikel 10.
- 22 J. Tjassens, *Zee-politie der Vereenigde Nederlanden* (Den Haag 1670), 186 en 198-199.
- 23 De Rotterdamse admiraliteit maakte in het voorjaar van 1630 voor het komende seizoen de volgende werkverdeling voor haar zee-gaande schepen: vier schepen voor de kust-blokkade van Vlaanderen, vijf schepen die daar in de buurt kruisten, tien schepen ter begeleiding van de vissers op de Noordzee, vier schepen voor het konvooieren van koopvaarders naar Franse havens en twee voor de begeleiding naar Engelse en Schotse havens. Alleen al op de grote rivieren de Rijn, Maas en Waal, lagen eind 1629 op meer dan twintig (strategische) plaatsen door de Rotterdamse admiraliteit betaalde (wacht)schepen. NA, AA, 124, resoluties admiraliteit Rotterdam, 26 oktober 1629 en 21 maart 1630.
- 24 De hoofdzakelijk uit kleine kruisers bestaande marine van de Republiek bleek bij confrontaties op zee in de jaren 1652 en 1653 niet opgewassen te zijn tegen de superieure Engelse zeemacht met haar veel grotere en zwaarder bewapende oorlogsschepen. J. Glete, *War and the State*, 170.
- 25 Sinds 2007 draagt de Koninklijke Marine door middel van de naamgeving van haar tweede Amfibisch Transportschip/*Landing Platform Dock*, het grote aandeel uit van de staatsman Johan de Witt (1625-1672) in de professionalisering van de Nederlandse oorlogsvloot. Dat is opmerkelijk, want nooit eerder was in het Koninkrijk der Nederlanden een marineschip vernoemd naar deze doorgewinterde Republikein.
- 26 Engeland beschikte al over echte oorlogsschepen.
- 27 Het bouwprogramma werd begroot op 2.000.000 gulden. De dertig nieuwe schepen zouden, met uitzondering van het beoogde vlaggenschip van 150 voet, slechts twee maten kennen. Tien schepen moesten 136 voet lang worden, de overige negentien 130 voet. Bruijn, *Varend Verleden*, 95.
- 28 Bijna een derde van het nieuwe scheepspark was bestemd voor de admiraliteit van Amsterdam. De overige vier kregen elk een zesde van de beide nieuwbouwprogramma's uit 1653 toegemeten. Het vlaggenschip ging volgens gebruik naar de oudste admiraliteit, die van Rotterdam.
- 29 Zie voor het ontstaan van de permanente oorlogsvloot in 1653: J.R. Bruijn, 'Mercurius en Mars uiteen. De uitrusting van de oorlogsvloot in de zeventiende eeuw', in: S. Groenveld e.a. (red.), *Bestuurders en Geleerden* (Amsterdam/Dieren 1985), 97-106.
- 30 In de Britse geschiedenis(boeken) wordt de tocht naar Chatham stevast aangeduid met 'The raid on the Medway'. Het in de Republiek tentoonstellen van het in 1667 buitgemaakte Engelse oorlogsschip *Royal Charles* was een doorn in het oog van de Engelsen. Deze eisten in 1672 met succes het stopzetten daarvan. H. Goedkoop en K. Zandvliet, *De Gouden Eeuw. Proeftuin van onze wereld* (Zutphen 2012) 34.
- 31 De grote internationale waardering en aandacht voor Michiel de Ruyter bestaat nog steeds. Zie: J.R. Bruijn, R. Prud'homme van Reine en R. van Hövell tot Westerfliet (red.), *De Ruyter. Dutch Admiral* (Rotterdam 2011). Deze bundel bevat naast Nederlandse en Britse ook een Zweedse, Franse en Deense visie op De Ruyter. In Nederland is De Ruyter nog steeds een van de bekendste en aller populairste helden uit het verleden. Zie bij-

- voorbeeld het in opdracht van het *Historisch Nieuwsblad* geschreven boek over heldendom door M. Sommer, *Wat een held! Tien vaderlanders op een voetstuk* (Diemen 2012).
- 32 Het op 27 februari 1795 ingestelde Comité tot de Zaken van de Marine telde 21 leden. De voormalige advocaat-fiscaal van de Rotterdamse admiraliteit, Pieter Paulus, werd de voorzitter van dit nieuwe gecentraliseerde bestuursorgaan van de marine.
- 33 Deze scheepstypen worden onder andere genoemd in de bewaard gebleven monsterrollen van Zeeuwse oorlogsschepen van omstreeks 1600, aanwezig in het archief van de Rekenkamer Zeeland. Zeeuws Archief (ZA), Archief Rekenkamer Zeeland (ARZ), c, Rekeningen met bijbehorende stukken van de ontvanger-generaal betreffende de administratie te water (ROG), 616, acquitten bij de rekening over 1 oktober 1591 t/m 31 december 1591 en ZA, ARZ, c, ROG, 634, acquitten bij de rekening over 1 oktober 1600 t/m 30 september 1601
- 34 ZA, ARZ, B, Rekeningen met bijbehorende stukken van de baljuw van de wateren (RB), 3902*, acquitten bij de rekening over 1575, monsterrollen uit 1575 van verscheidene Zeeuwse stadsgaleien waaronder die van Zierikzee en van Veere.
- 35 NA, Archief Staten-Generaal (ASG), 9277, journaal van Pieter Ba(e)rtsz, commissaris van de Staten-Generaal, aan boord van de *Maan*, onder commando van kapitein Jan Adriaenszoon Cant, 1 mei 1602 t/m 13 oktober 1602, journaaloptekening van 3 oktober 1602.
- 36 Het breed uitmeten van het succes moet ook letterlijk worden genomen want van de zogeheten 'Zeeslag bij Sluis' die op 26 mei 1603 plaatsvond, hebben verscheidene tijdgenoten grote schilderijen vervaardigd. Een voorbeeld is het door Hendrick Corneliszoon Vroom in 1603 gemaakte schilderij (van 161 bij 269,5 cm) dat tot de collectie van het Nederlands Scheepvaartmuseum te Amsterdam behoort. Na het sluiten van het Twaalfjarig Bestand in 1609 werden alle galeien die vanaf 1598 gebouwd waren naar Spaans voorbeeld afgedankt. Zie J.E. Elias, *De vlootbouw in Nederland in de eerste helft der 17^e eeuw, 1596-1655* (Amsterdam 1933), 27.
- 37 R.B. Prud'homme van Reine, *Opkomst en ondergang van Nederlands gouden vloot. Door de ogen van de zeeschilders Willem van de Velde de Oude en de Jonge* (Amsterdam/Antwerpen 2009), 35.
- 38 NA, ASG, 9277, journaal van Pieter Ba(e)rtsz, commissaris van de Staten-Generaal, aan boord van de *Maan*, onder commando van kapitein Jan Adriaenszoon Cant, 1 mei 1602 t/m 13 oktober 1602, journaaloptekening van 20 mei 1602. De adelborsten aan boord van het admiraalsschip behoorden tot het gevolg van jonkheer Jacob van Wassenaer in Duivenvoorde. Eigen dienaren waren in wezen geen echte of volwaardige bemanningsleden van het schip. De adelborsten werden waarschijnlijk daarom expliciet in het scheepsjournaal genoemd om duidelijk te maken dat ze desondanks waren meegeteld.
- 39 Een duidelijk voorbeeld van een door afgenomen dreiging doorgevoerde vlootreductie was de inperking van de Staatse scheepsmacht na het sluiten van het Twaalfjarig Bestand met Spanje. Van de in 1607 aanwezige tachtig oorlogsschepen en twaalf jachten resteerde in 1609 nog slechts zestien oorlogsschepen en negen jachten. Groen, *Tachtigjarige Oorlog*, 256.
- 40 Idem, 260.
- 41 Een (Amsterdamse) voet is 28,3 centimeter. In 1654 was het modale oorlogsschip van de Republiek dus tussen de 36 en 38 meter lang.
- 42 Adviesjachten waren kleine vaartuigen, vaak toegevoegd aan grotere oorlogsschepen, voor het overbrengen van berichten en het uitvoeren van verkenningen.
- 43 In zijn overzichtswerk stelt Bruijn, *Varend Verleden*, p. 97, dat met de introductie van de staande vloot in januari 1654 het inhuren van koopvaarders bij reders voor oorlogsdoel-einden verdween. Zijn daaraan toegevoegde opmerking dat Mars en Mercurius uiteengingen, is echter niet helemaal op zijn plaats. Tijdens de Tweede Engelse Oorlog trokken (de oorlogsgod) Mars en (de god van de handel) Mercurius nog wel degelijk gezamenlijk ten strijde. Tientallen VOC-schepen streden toen mee aan de zijde van viceadmiraal Mi-

- chiel de Ruyter en zijn staande oorlogsvloot. Van deze Oostindiëvaarders gingen er aan het begin van de oorlog echter al verscheidene verloren. Het verlies was dermate groot dat de VOC-leiding de bakens spoedig moest verzetten en vanaf februari 1666 in plaats van schepen geld beschikbaar stelde voor de strijd tegen Engeland. Voor dat geld, in totaal 1.200.000 gulden (ruim 544.000 euro) konden ‘echte’ oorlogsschepen uitgerust worden. Mars en Mercurius gingen dus eigenlijk pas twaalf jaar na de introductie van de staande vloot uiteen. Zie: M.A. van Alphen, ‘Uit hetzelfde hout gesneden. De marine en de Verenigde Oost-indische Compagnie’, *Marineblad* 112 (maart 2002) 76. Het inzetten van koopvaardijsschepen voor uitsluitend vervoer van troepen en materieel en niet voor gevechtshandelingen blijft buiten beschouwing. Dat het inzetten van bewapende koopvaardijsschepen voor oorlogsdoeleinden niet verdween in de jaren 1652-1654, werd ook aangetoond door V. Enthoven, ‘Mars en Mercurius bijeen. De smalle marges van het Nederlands maritieme veiligheidsbeleid rond 1650’, in: L. Akveld e.a. (red.), *In het kielzog. Maritiem historische studies aangeboden aan Jaap R. Bruijn bij zijn vertrek als hoogleraar zeegechiedenis aan de Universiteit Leiden* (Amsterdam 2003), 40-60.
- 44 J.R. Bruijn, *The Dutch Navy of the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Newfoundland 2011), Introduction to the 2011 Edition, x111. In deze introductie van de herziene herdruk die bijna twintig jaar na de eerst druk van Bruijns Engelstalige overzichtswerk verscheen, is een handzame tabel opgenomen met vlootsterktes van diverse Europese naties tijdens de achttiende eeuw. De Republiek had in 1700 de beschikking over 83 lineschepen en 29 fregatten. De Franse vloot was toen ongeveer een derde groter (met 108 lineschepen en 31 fregatten). De Engelse vloot was (met 127 lineschepen en 49 fregatten) zelfs meer dan de helft zo groot als die van de Republiek. De door Bruijn gegeven tabel is gebaseerd op J. Glete, *Navies and Nations: Warships, Navies and State Building in Europe and America, 1500-1860*, 2 delen (Stockholm, 1993), II, 549-674. In Glete’s latere werk is het verschil omstreeks 1700 in omvang tussen de Staatse vloot (113 schepen) en die van Engeland (196 schepen) en Frankrijk (195 schepen) nog groter. Zie: J. Glete, *War and the State*, 37.
- 45 D. Haks, *Vaderland en vrede 1672-1713. Publiciteit over de Nederlandse Republiek in oorlog* (Hilversum 2013), 303.
- 46 Het verschil in optreden van de Staatse vloot voor en na de Spaanse Successieoorlog, wordt door de Zweedse historicus Jan Glete bondig verwoord met ‘After 1713, taxes were no longer available, and the navy transformed from a battle fleet into a cruiser fleet’. J. Glete, *War and the State*, 171. Bij Jaap Bruijn is 1713 in de Nederlandse marinegeschiedenis de scheidslijn tussen ‘the “new” navy (1652-1713) and the “second-rate” navy (1714-1795)’. Bruijn, *The Dutch Navy* (Newfoundland 2011) x1. Het was een beproefde methode om in het Middellandse Zeegebied met behulp van geschenken de vrede te bestendigen en de vriendschapsbanden te bekrachtigen. Aan het begin van de zeventiende eeuw werden om die reden al vanuit de Republiek luxegoederen daarheen verscheept. Zo ontving de Turkse sultan Ahmed in 1613 in Aleppo uit handen van de consul van de Republiek onder andere honderden meters fluweel, enige met goud ingelegde harnassen, vier kisten vol Chinees porselein en vierhonderd Edammer kazen. Van der Sloot en Van der Vlis, *Cornelis Haga (1578-1654)*, 111.
- 47 Bruijn, *The Dutch Navy* (Newfoundland 2011), xiii.
- 48 Bruijn, *De admiraliteit van Amsterdam*, 13.
- 49 Bruijn, *The Dutch Navy* (Newfoundland 2011), xiii.
- 50 NIMH, W.M. Obreen, *Staat van S’Lands Zee-macht, Inhoudende de Namen der Scheepen met derselver Commandanten en Schrijvers, welke met den Jaare 1795 en Successivelijk daarna bij het Land zijn indienst gesteld, benevens eenige bijzonderheeden, omtrend de Marine voorgevalen etc. Eerste deel*, 113.
- 51 Idem, 389. In 1799 vielen in totaal 36 Bataafse oorlogsschepen in handen van de Britten. Het zwaarst bewapende en bemande schip daarvan was de *Washington*, het vlaggenschip

- van schout-bij-nacht Samuel Story (1752-1811), met 74 kanons en 550 koppen. Van de overige 35 schepen waren er zes bewapend met 64 stukken en bemand met 450 koppen, en zes met 54 of 44 stukken en 350 of 400 koppen. De rest bestond hoofdzakelijk uit schepen met 16 tot 32 kanons en een bemanning van 80 tot 230 koppen.
- 52 Idem, 390. Tegenover het verlies in 1799 van 36 veelal grote en middelgrote oorlogsbodems stond de aanbouw en tewaterlating in Amsterdam, Rotterdam en Vlissingen van in totaal dertien marineschepen. Daarvan werden er acht uitgerust met vier kanons en twee met zes. Onder deze lichtbewapende schepen bevonden zich schoeners en kanonneergaleien. Alleen de resterende drie nieuwe linesschepen, de *Pluto*, *Resolutie* en *Schrikverwekker* met elk 64 stukken, waren in gevechtskracht vergelijkbaar met de tientallen oorlogsschepen die datzelfde jaar verloren gingen.
- 53 In de hiërarchie aan boord stond de putger net boven de (scheeps)jongen. Zij zijn niet identiek zoals ten onrechte staat vermeld in het *van Dale Groot Wordenboek der Nederlandse Taal*. Putgers ontvingen altijd een iets hogere maandgagage dan de scheepsjongens. Climmers, ook wel 'me(e)rsclimmers' oftewel 'marsklimmers' genoemd, verdienden weer meer dan putgers. Een onderverdeling in putgers en mersclimmers werd ook gehanteerd bij de stadsgalei *Neptunus* van Amsterdam in 1573. SAA, Archief thesaurieren ordinaris 1490-1824, (ATO), 175, monsterrol van de Amsterdamse stadsgalei *Neptunus*, 1573.
- 54 Sicking, *Zeemacht en onmacht*, 201. Of de aan boord werkzame handwerklieden, zoals timmerlui, in de eerste helft van de zestiende eeuw nog niet tot de officieren van het oorlogsschip gerekend mochten worden, zoals Sicking stelde, is twijfelachtig.
- 55 Ibidem. Volgens Sicking waren kapiteins tijdens de middeleeuwen niet zozeer zeeman maar vooral commandant van de ingescheepte soldaten. De belangrijkste zeeman aan boord was toen de schipper. Deze was toen al wel ondergeschikt aan de kapitein. In de zestiende eeuw waren de kapiteins over het algemeen ervaren zeelieden. Wanneer tijdens de middeleeuwen de kapiteins veranderden van onbevaren commandanten in ervaren zeelui, gaf Sicking niet aan.
- 56 NA, AA, 1334, resolutie admiraliteit Amsterdam, 21 mei 1588.
- 57 NA, AA, 112, resolutie admiraliteit Rotterdam, 29 mei 1605.
- 58 Ter voorkoming van misverstanden en ter onderscheiding van de (hoofd)officieren zullen de dekokofficieren, wanneer zij niet ter sprake worden gebracht als specifieke groep, hierna tot de (hogere) onderofficieren worden gerekend.
- 59 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), resolutie admiraliteit van Rotterdam, 10 juli 1786.
- 60 NA, AA, Verzameling Van Maanen, 1, journal van de schrijver Van Leut aan boord van de *Vrijheijt* onder commando van schout-bij-nacht Cornelis Tromp, 17 december 1657 t/m 16 maart 1659, journaaloptekening van 11 januari 1658. Een voor de Rotterdamse admiraliteit varende scheepscommandant werd hierin afwisselend 'commandeur' en 'luitenant-capiteyn' genoemd.
- 61 Tot aan het verdwijnen van de admiraliteiten in 1795 bleef commandeur een rang die aan kapitein voorafging. Na de totstandkoming van het Koninkrijk der Nederlanden werden de rollen omgedraaid en kwam commandeur in de rangorde boven kapitein te staan. In 1954 werd het onderlinge verschil benadrukt door van commandeur een vlagofficiersrang te maken, voorafgaande aan die van schout-bij-nacht.
- 62 *Nederlandsche placcaet-boeck: waerinne alle voornaemste placcaten, ordonnantiën, accorden, ende andere acten ende munimenten, uyt-ghegeven by de Staten Generaal der Vereenigde Nederlandsche Provintien; sedert dat Philippus II. Koninck van Spagnien eerst verclaert is, vervallen te wesen vande Hoogh-overigheyt deser landen, in 't jaer 1581, tot op den teghenwoordighen jare 1644; 't Eerste deel gaende tot op 't jaer xxv. 't Tweede deel sedert het jaer onses Heeren 1625, tot op het tegenwoordighe jaer 1644* (Amsterdam 1644). Deel 2, p. 168, 'Artickels-brief, Ende Instructie, roerende den Oorloghe ter

- Zee, waer naer allen ende eenen yegelijck, 't zij Admiraal, Vice-Admiraal Capiteynen, Lieutenanten, Edelluyden, Schippers, Officiers, Soldaten ende ghemeene Matrosen ter zee dienende, hen te reguleren hebben, op straffen, poenen, boeten, ende correctien daer inne begrepen, 27. Apr. 1629', artikel 10. Volgens dit artikel uit de generale artikelbrief van 1629 werd gage betaald 'vier dagen te vooren dat sy te seyl gaen, al ist schoon dat sy meer dagen na de monsteringe aen landt quamen te leggen, ende soo sy binnen twee daghen nae de monsteringe quamen te seyl te gaen, sullen even-wel vier dagen aende Heere goedt hebben'. Voor de hoofdofficieren en een aantal dekkofficiers ging dit niet op. Hun afwijkende positie komt nader ter sprake in hoofdstuk 3.
- 63 *Vervolgh van het Recueil van alle de Placaten, Ordonnantien, Resolutien, Instructien, Lysten en Waerschouwingen, betreffende de Admiraliteyten, Convoyen, Licenten ende verdere Zee-Saken; Beginnende met de Ordonnantie op de Admodiatie en het nieuw Placaet op de Convoyen en Licenten, in dato 19 Junii 1687, twaalf delen, (Den Haag 1689-1780), deel 2, (Den Haag 1701), p. 185, 'Articul-brief ende Instructie, Raeckende den Oorlogh ter Zee, waer naer allen ende een yegelijck, 't zij Admiraal, Vice-Admiraal Capiteynen, Lieutenanten, Edelluyden, Schippers, Officiers, Soldaten ende gemeene Matrosen ter Zee dienende, hen te reguleren hebben, op straffen, poenen, boeten, ende correctien daer inne begrepen. Gearresteerd den Eersten December 1690', artikel 29. Deze generale artikelbrief uit 1690 week weinig af van de artikelbrief uit 1629 en bleef op enkele minder belangrijke veranderingen na vrijwel ongewijzigd van kracht tot 1795. Zie Simons, *Marine Justitie*, xxi-xxii.*
- 64 Volgens artikel 29 van de generale artikelbrief uit 1690 werd iedereen die na aanmonstering zonder toestemming van de kapitein aan wal verbleef, gestraft met kielhalen en zweepslagen.
- 65 De Jonge, *Geschiedenis zeewezen*, deel 1, 246. Doorbetaling van afgemonsterde kapiteins was niet nieuw en vond soms ook al plaats vóór 1626. In 1608 meldde de admiraliteit van Zeeland aan die van Rotterdam dat zij volgens oud gebruik de traktementen van haar afgedankte kapiteins, groot 'vijf pond Vlaams' (= 30 gulden) per maand, gewoon doorbetaalde. Zie NA, AA, 2452, resolutie admiraliteit Zeeland, 28 juni 1608.
- 66 De functie van admiraal-generaal was verbonden met het door de prins van Oranje, Willem I van Nassau (1533-1584), en zijn erfopvolgers uitgeoefende stadhouderschap van Holland en Zeeland. Tijdens een stadhouderloze periode, zoals van 1650 tot 1672 en van 1702 tot 1747, hadden de Staten-Generaal het marinebeleid volledig in eigen handen. De raadpensionaris van Holland kon zich dan, zoals Johan de Witt aantoonde, een met de admiraal-generaal vergelijkbare positie toe-eigenen. L.L.M. Eekhout, *Het admiralenboek. De vlagofficiers van de Nederlandse marine, 1382-1991* (Amsterdam 1992), 60 en Prud'homme van Reine, *Zeehelden*, 14.
- 67 NA, AA, 120, resoluties admiraliteit Rotterdam, 9 maart 1626 en 21 maart 1626.
- 68 Of en in welke mate de admiraliteiten buiten Holland vanaf 1626 ook kapiteins in vaste dienst namen, is onduidelijk. Zie S.W.P.C. Braunius, 'Oorlogsvaart', in: G. Asaert e.a. (red.), *Maritieme geschiedenis der Nederlanden*, 4 delen (Bussum 1977), Deel 2, 321. Bovendien werden de in 1626 in Holland vergeven kapiteinsplaatsen met een vaste aanstelling daarna niet steeds meteen weer opgevuld indien ze vacant kwamen. Volgens P. Swart, 'Medemblik en de West-Friese admiraliteit', in: *West-Friesland 'Oud & Nieuw'* 76 (Midwoud 2009), 36, had de admiraliteit van het Noorderkwartier pas vanaf 1632 twaalf kapiteins in vaste dienst.
- 69 Aan boord van de grotere oorlogsschepen was er voor de kajuit een aparte kok. De kajuitskok verdiende evenveel of meer dan de gewone scheepskok. Het verschil kon behoorlijk oplopen. Zo verdiende in 1747 en 1748 de Edammer scheepskok van de *Vredenhof* 20 gulden per maand terwijl zijn uit het vorstendom Waldeck afkomstige collega, die uitsluitend voor de kajuit kookte, maar liefst 36 gulden per maand incasseerde. De scheepskok had twee koksmaten als helpers.

- Deze verdienden beiden maandelijks 16 gulden. De kajuitskok werd geassisteerd door een 'ho(o)fmeester' met een maandgage van 18 gulden. Het schip had een bemanning van 250 koppen. NA, AA, 3253, schuldrol van de bemanning van het schip *Vredehof* varende in dienst van de admiraliteit van het Noorderkwartier onder commando van kapitein Nicolaas Houtingh, 29 mei 1747 t/m 2 januari 1749.
- 70 Ook vooraanstaande burgers of notabelen, veelal uit de stad of directe omgeving van de desbetreffende admiraliteit, konden personen voordragen voor een aanstelling als adelborst. Het verwerven van de steun van een of meer leden van het admiraliteitscollege was bij iedere voordracht van doorslaggevend belang.
- 71 De Jonge, *Geschiedenis zeewezen*, deel 1, 678.
- 72 Zie bijvoorbeeld de monsterrol van het fregat *Bellone* van de admiraliteit van Rotterdam uit 1764. Dit met 149 bemanningsleden varende middelgrote oorlogsschip had zes aspirant-marineofficieren aan boord. NA, AA, 931, stukken betreffende het fregat *Bellone*, 1763-1764.
- 73 NA, AA, 1098, journaal gehouden door een anoniem bemanningslid op een niet bij naam genoemd Rotterdams oorlogsschip, 23 mei 1690 t/m 14 november 1690, journaalop-tekening 9 juli 1690.
- 74 Eekhout, *Admiralenboek*, 9.
- 75 Vlagofficieren werden voor het leven benoemd door de desbetreffende provincie of door de stadhouder. Het aantal vlagofficieren per admiraliteit was niet aan strikte regels gebonden. In oorlogstijd waren er meer admiralen/vlootaanvoerders nodig dan in vreedstijd. Zowel prestige als financiële overwegingen waren mede van invloed op het door de verschillende admiraliteiten gevoerde bevorderingsbeleid en het al dan niet vullen van vacatures onder de vlagofficieren. Vanaf 1665 beschikte elke admiraliteit over drie eigen vlagofficieren: een schout-bij-nacht, een viceadmiraal en een luitenant-admiraal.
- 76 NA, ASG, 9277, journaal van Pieter Ba(e)rtsz, commissaris van de Staten-Generaal, aan boord van de *Maan*, onder commando van kapitein Jan Adriaenszoon Cant, 1 mei 1602 t/m 13 oktober 1602, folio 1 en 117. De opperbevelhebber van het eskader, luitenant-admiraal jonkheer Jacob van Duivenvoorde, werd aangeduid met 'admirael ende commandeur generael der edelmogende Heeren Staten generael' als mede met 'admirael ende generael van de westerse vlote wegen de edelmogende mijn heren staeten generael'.
- 77 Verscheidene luitenant-admiralen van de Republiek der Verenigde Nederlanden werden opgenomen in buitenlandse (ridder)ordes. Zo werd bijvoorbeeld luitenant-admiraal Cornelis Maertenszoon Tromp (1629-1691) ridder in de orde van de Olifant van Denemarken en graaf van het Deense Syllisborg. Kort voor zijn benoeming door de Deense koning tot ridder in 1676, was Cornelis Tromp al in de Engelse adelstand verheven. Ook de vader van Cornelis, Maerten Harpertszoon Tromp, en Michiel Adriaenszoon de Ruyter werden respectievelijk door de Engelse en Deense vorst in de adelstand verheven. G. Sanders, *Het present van Staat. De gouden ketens, kettingen en medailles verleend door de Staten-Generaal, 1588-1795* (Hilversum 2013), 80, 83 en 102.
- 78 De opperbevelhebber van de (Staatse) vloot werd soms aangeduid met 'vlootvoogd'. Die benaming werd echter ook wel gebruikt voor een admiraal aan het hoofd van een eskader of andersoortig vlootverband.
- 79 Klaassen, *De officier van administratie*, 30-31. Op 3 december 1765 hechtte de stadhouder en prins van Oranje, Willem v, zijn goedkeuring aan een 'Reglement van Uniform' voor alle zeeofficieren. Dit reglement was tot stand gekomen op aandrang van luitenant-admiraal Cornelis Schrijver (1686-1768). Deze invloedrijke zeeofficier was het opgevallen dat kapiteins van de Republiek zich, om goed voor de dag te komen in het buitenland, een uniform lieten aanmeten zonder dat zij wisten waaraan dit moest voldoen. Tot dan toe kende de zeemacht van de Republiek geen duidelijke kledingvoorschriften of regels voor de uniformen of 'montering' van de officieren. In navolging van het artikel 6 van dit voor alle admiraliteiten bestemde

reglement zouden de schrijvers zich vanaf 1766 op dezelfde wijze moeten gaan kleden als de officieren. Ook de schrijvers kregen als uniform een effen blauwe lakense rok en een rode kamizool (lang vest) voorgeschreven.

HOOFDSTUK 2

- 1 Hoewel de structuur overeenkomstig was, want het ging steeds om een artikelsgewijze opsomming van regels en voorschriften die golden tijdens een scheepsreis, was tot aan het begin van de zeventiende eeuw geen enkele artikelbrief inhoudelijk, grammaticaal of qua omvang gelijk aan een andere. Van een vijftiende of zestiende-eeuws standaardmodel waar latere artikelbrieven op gebaseerd werden, was geen sprake. Zie voor de artikelbrieven van de voorcompagnieën en de daaruit voortgekomen Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc), H. Hoogenberk, *De rechtsvoorschriften voor de vaart op Oost-Indië 1595-1620* (Utrecht 1940).
- 2 *Articule-briefff, Ofte Ordonnantie op de discipline militaire. Ghedaen ende ghearresteert den xiiii Augusti vijfthienhondert en neghentich* (Delft 1590). De uitgave was verzorgd door Aelbrecht Heijndricxzoon, vaste drukker van de Staten-Generaal en de Staten van Holland.
- 3 *Articul-brief, waer by eenighe annotatien ghevoeght zijn door Peter Pappus van Tratzberg* (Groningen 1603). De artikelbrief was gedrukt door de Groningse stadsdrukker Gerhard Ketel.
- 4 *Krijchs-Recht Ofte Artiickel-brief Dienstich den Oorlochsvolcke te Lande in desen tegenwoordighen Krijch* (Leiden 1621).
- 5 O. van Nimwegen, 'Deser landen krijchsvolck'. *Het Staatse leger en de militaire revoluties 1588-1688* (Amsterdam 2006), 43.
- 6 Zie bijvoorbeeld: R. de Graaf, *Oorlog, mijn arme schapen. Een andere kijk op de Tachtigjarige Oorlog 1565-1648* (Franeker 2004), 363. De Graaf bracht in zijn bijna 700 pagina's tellende studie over de Tachtigjarige Oorlog de artikelbrief van 1590 slechts eenmaal kort expliciet ter sprake en deed dat om aan te geven dat Maurits deze 'artikelenbrief' gebruikte om de discipline in het leger flink aan te scherpen. In het door C.M. Schulten geschreven *Met vliegende vaandels en slaande trom. Oorlog in de Lage Landen 1559-1659* (Amsterdam 2005) worden alle gevechten van rond 1590 tot in detail beschreven, maar de in dat jaar uitgevaardigde artikelbrief krijgt vrijwel geen aandacht. De artikelbrief komt bij Schulten slechts terloops aan de orde en eigenlijk alleen als verklaring voor het vloekverbod bij militairen en het verwijderen van hoeren uit de legerkampementen. Zie: Schulten, *Vliegende vaandels*, 80.
- 7 De vlootordonnanties uitgevaardigd door Hendrik van Borselen in 1470 en door een vijftal Hollandse steden (Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen, Monnickendam en Edam) in 1474-1475 zijn de oudste overgeleverde instructiebrieven voor de Nederlanden. Sicking, *Zeemacht en onmacht*, 49 en 201 en F. Pollentier, 'Admiraliteit', in: G. Asaert e.a. (red.), *Maritieme geschiedenis der Nederlanden*, deel 1 (Bussum 1976), 297. Voor een inhoudelijke vergelijking van enige zestiende-eeuwse artikelbrieven en de mate waarin deze bij de rechtspraak aan boord daadwerkelijk werden nagevolgd, zie L.H.J. Sicking, 'Recht door zee. Orde en tucht aan boord van Nederlandse (oorlogs)schepen in de zestiende eeuw', in: *Verslagen en mededelingen van de Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht*. Nieuwe reeks 9 (1997), 7-38.
- 8 Zie voor een voorbeeld van een dergelijke ad-hocartikelbrief: NA, ASG, 12561.19, artikelbrief voor de vloot van viceadmiraal Jacob van Heemskerck, 5 februari 1607.
- 9 GELA, AVR, bibliotheek, bloknummer 0993, 135, bundel verordeningen 1621-1656, 'Artyckel-brief ende instructie roerende den oorloghe te water'. Deze ongedateerde artikelbrief voor de schepen van de Rotterdamse admiraliteit op de binnenwateren werd in 1621 in druk uitgegeven.
- 10 Idem, artikel 1 (voorgaan in het gebed) en artikel 37 (scheepsadministratie). NA, ASG, 5483, ongedateerde artikelbrief in gebruik bij de admiraliteit Friesland in 1619, artikel 4 (voorgaan in het gebed) en artikel 38 (scheepsadministratie). De Friese artikel-

- brief is integraal als bijlage opgenomen in: S.W.P.C. Braunius, 'De artikelbrief van de admiraliteit in Friesland tijdens het Twaalfjarig Bestand', in: *Jaarboek 1990. Fries Scheepvaart Museum en Oudheidkamer* (z. p., z. j.), 51-57.
- 11 De artikelbrief die de admiraliteit in Friesland tijdens het Twaalfjarig Bestand gebruikte, wijkt redactioneel nogal af van andere marinebrieven, waarom is niet bekend. Zie, Braunius, 'Artikelbrief admiraliteit Friesland', 53.
 - 12 Braunius, 'Artikelbrief admiraliteit Friesland', 54.
 - 13 GELA, AVR, bibliotheek, bloknr. 0993, 135, bundel verordeningen 1621-1656, 'Articul-brief ende instructie roerende den oorloghe te water', in druk uitgegeven in 1621, artikel 1. 'Laarzen' was een soort geseling. Het bestond uit het toebrengen van slagen met een stuk touw op het lichaam boven de laars.
 - 14 Jan van Waesberghe was de vaste drukker van de Rotterdamse admiraliteit.
 - 15 Ribbink, 'Geschiedenis strafrecht van 's Lands Vloot', 8-9 en 15-19. Ribbink dateerde de in 1621 in Rotterdam uitgegeven artikelbrief voor zeegaande oorlogsschepen ook op 1619, maar beweerde tevens zonder harde bewijzen dat deze algemene artikelbrief een zestiende-eeuwse voorloper had.
 - 16 Braunius, 'Artikelbrief admiraliteit Friesland', 51.
 - 17 De Jonge, *Geschiedenis van het Nederlandsche zeezezen*, deel 1, 311.
 - 18 Idem, 311-312.
 - 19 Dat Piet Heyn niets met de uniformering van de reglementen aan boord of de invoering van een generale artikelbrief te maken heeft gehad, was al eerder aannemelijk gemaakt door S.W.P.C. Braunius, 'Admiraal zilvervloot of grondlegger marine?', *Marineblad* 76 (juni 1966) 457-482 en 'Soo een notabel en fundamenteel point Een heroriëntering op de tekst van de Artikelbrief voor 's landsvloot van 27 april 1629', *Verslagen en Mededelingen oud-Vaderlands Recht*, Nieuwe reeks 7 (1992) 99-114.
 - 20 Braunius, 'Soo een notabel en fundamenteel point', 109, noot 2 en 113, noot 65.
 - 21 NA, AA, 2314*, jaartal gehouden door Hendrick Barentszoon Schaef aan boord van een niet bij naam genoemd oorlogsschip van de Amsterdamse admiraliteit onder commando van viceadmiraal Joachim Hendriksen Swartehondt, 6 november 1620 t/m 9 september 1621. Viceadmiraal Swartehondt maakte deel uit van een eskader dat onder leiding van admiraal Willem de Zoete eerst ruim veertig koopvaardijsschepen naar het Iberische schiereiland moest begeleiden en daarna op de Middellandse Zee jacht diende te maken op Noord-Afrikaanse kapers.
 - 22 Doordat er vrijwel geen scheepsjournalen uit de eerste decennia van de zeventiende eeuw bewaard zijn gebleven, is niet goed na te gaan of het bij een of meer van de admiraliteiten gebruikelijk was om de schrijversinstructie al voor de verstrekking of aanvang van het jaartal daarin op te nemen.
 - 23 Onder de laatste jaartaaloptekening stond de handtekening van 'H.B. Schaef, notaris'. Wanneer deze in 1598 geboren Amsterdamse notaris met zijn handtekening het jaartal afsloot, stond niet aangegeven. De vader van notaris Hendrik Barentszoon Schaef was kapitein-ter-zee bij de Amsterdamse admiraliteit. De in het Stadsarchief van Amsterdam aanwezige protocollen van notaris Schaef beslaan de periode 1636-1665.
 - 24 Indien een kapitein bijvoorbeeld omdat hij buitengaats verbleef niet in de gelegenheid was geweest om toestemming te vragen, moest de admiraliteit zijn besluit om een bemanningslid te vervangen of te promoveren later alsnog sanctioneren.
 - 25 GELA, AVR, bibliotheek, bloknr. 0993, 135, bundel verordeningen 1621-1656, 'Particuliere Instructie (...) schrijvers op 's Lants schepen van oologhe', uitgevaardigd door de admiraliteit van Rotterdam op 1 april 1621.
 - 26 Ibidem.
 - 27 De aan de schrijversinstructie verbonden eed week af van de in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden gebruikelijke zuiveringseed voor ambtenaren. Daarin verklaarde de ambtenaar dat hij zijn functie zonder steekpenningen op een eerlijke wijze had gekregen. De schrijver daarentegen beloofde zijn functie eerlijk uit te oefenen. Zie H.W.

- van den Doel, 'Geschiedenis van de ambts-
eed', *Bestuur. Maandblad voor overheidskunde* 7
(augustus 1989), 220.
- 28 NA, AA, 121, resolutie admiraliteit Rot-
terdam, 28 november 1626. Zie voor enige
andere voorbeelden van schrijvers die in
Rotterdam staande de vergadering de ambts-
eed deden; NA, AA, 122, resolutie admiraliteit
Rotterdam, 3 mei 1627, inv.nr. 123, resolutie
admiraliteit Rotterdam, 19 mei 1627 en inv.nr.
127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 27 april
1632.
- 29 Citaten uit de door de admiraliteit van Rot-
terdam in 1621 uitgevaardigde instructie
voor schrijvers zijn ontleend aan: GELA, AVR,
bibliotheek, bloknr. 0993, 135, bundel veror-
deningen 1621-1656, 'Particuliere Instructie
(...) schrijvers op s' Lants schepen van oorlog-
he', uitgevaardigd door de admiraliteit van
Rotterdam op 1 april 1621.
- 30 Bij de Verenigde Oost-Indische Compagnie
ging men van dezelfde veronderstelling uit
dat een zeeman met een (te) hoge schuld
sneller deserteerde dan zijn collega die aan
het eind van zijn dienstverband nog een flink
bedrag tegoed had. In 1682 besloot het hoog-
ste bestuursorgaan van de VOC, de Heren
XVII, de toenemende desertie onder het naar
Azië vertrokken personeel tegen te gaan door
het aanscherpen van de in 1646 opgestelde
regels betreffende de maximale hoogte der
schuldbedragen waarmee een schepeling
mocht uitvaren. Zie M.A. van Alphen, 'The
Female Side of Dutch Shipping: Financial
Bonds of Seamen Ashore in the 17th and 18th
Century', in J.R. Bruijn e.a. (red.), *Anglo-Dutch
mercantile marine relations 1700-1850* (Leiden
1991), 127.
- 31 De instructie die in 1620 in gebruik was bij de
Amsterdamse admiraliteit was wel expliciet
alleen bedoeld voor de schrijvers van die
admiraliteit.
- 32 GELA, AVR, bibliotheek, bloknr. 0993, 135,
bundel verordeningen 1621-1656. In deze in
perkament gebonden bundel bevindt zich
een losse pagina van een kleiner afwijkend
formaat met daarop de eerste artikelen van
een ongedateerde schrijversinstructie. De
tekst is identiek aan die van de in 1629 door
de Staten-Generaal uitgevaardigde schrij-
versinstructie.
- 33 Citaten uit de door de Staten-Generaal uit-
gevaardigde artikelbrief van 27 april 1629
zijn ontleend aan de versie zoals opgenomen
in het tweede deel (lopende over de periode
1625-1644) van het in Amsterdam in 1644
uitgegeven *Nederlandsche placcaet-boeck (...)*,
p. 167-177.
- 34 De generale artikelbrief die de Staten-Generaal
in april 1629 goedgekeurden, bestond al
in concept in november 1628.
- 35 De in de eerste gedrukte generale artikelbrief
opgenomen artikelen met de nummers 5,
6, 7, 9, 52 werden in 1629 overgeheveld
naar de kapiteinsinstructie.
- 36 Simons, *Marine Justitie*, xxi. Na het door-
nemen van de zeventiende- en achttien-
de-eeuwse wijzigingen in de artikelbrieven
van de zeemacht concludeerde Simons dat de
in 1629 uitgevaardigde artikelbrief in wezen
tot 1795 heeft gegolden. Volgens Ribbink,
'Geschiedenis strafrecht van 's Lands Vloot',
24 en 34, werd de artikelbrief van 1629 in
1664, 1672, 1690, 1702 en 1766 uitsluitend op
onbelangrijke punten gewijzigd.
- 37 Braunius, 'Fundamenteel point', 105.
- 38 Volgens het nieuwe concept bevoorradings-
plan zouden deze beleyders zich aan boord
laten vertegenwoordigen door zogeheten
'schaftmeesters'. Het voornemen om schaft-
meesters in te stellen, bleef echter bij een
plan. Zie S.W.P.C. Braunius, 'De schaftmees-
ter 1636', in: *Mededelingen van de Nederlandse
Vereniging voor Zeegeschiedenis* 12 (september
1966), 44.
- 39 G. Teitler, *De wording van het professionele
officierskorps* (Rotterdam 1974), 109.
- 40 Tjassens, *Zee-politie*, 190-191 en J.R. Bruijn,
'Voeding op de Staatse vloot', in: *Spiegel
Historiaal* 2 (1967), 180.
- 41 Tjassens, *Zee-politie*, 192.
- 42 Idem, 190.
- 43 De VOC-leiding hanteerde eenzelfde filoso-
fie. Een VOC-dienaar die zijn dienstverband
erop had zitten mocht pas repatriëren als
hij minimaal twaalf maanden gage op zijn
salarisrekening had staan. Zie M.A. van
Alphen, 'Handel en wandel van de transport-

- koper. Opkopers van VOC-transportbrieven in Enkhuizen (1700-1725)', (ongepubliceerde doctoraalscriptie, Universiteit van Amsterdam 1988), 46.
- 44 J.R. Bruijn, 'De baten van de zee. Financiën van De Ruyter en zijn kapiteins', in: *Mededelingenblad van het Koninklijk Instituut voor de Marine* 46A (1977), 52.
- 45 Bruijn, 'Voeding Staatse vloot', 180.
- 46 Teitler, *Het professionele officierskorps*, 109. Het nieuwe systeem voor de scheepsbevoorrading trok slechts kleinere kooplieden en renteniers aan.
- 47 Na het ter ziele gaan van de aparte regelingen voor de blokkadevloot, vaardigden de admiraliteiten incidenteel nog wel eens een aangepaste artikelbrief uit, zoals voor de tocht van Witte de With naar Noorwegen in 1645. Simons, *Marine Justitie*, 14. Simons haalt de in 1645 uitgevaardigde artikelbrief slechts kort aan. Ook hij kwalificeerde deze terecht niet als een opvolger van die uit 1629, maar als een bijzondere artikelbrief voor de expeditie naar Noorwegen.
- 48 De Rotterdamse admiraliteit werd in 1586 opgericht. Zij bezat op basis van haar anciënniteit het recht om bij het formeren van de Nederlandse oorlogsvloot het vlaggenschip te mogen leveren. De in vergadering bijeen zijnde raden van de Rotterdamse admiraliteit waren in november 1641 twee van hun leden aan om de bestaande voorschriften door te nemen en eventuele aanvullingen daarop te formuleren: de heren Van der Lee en Van den Brande. NA, AA, 136, resolutie admiraliteit Rotterdam, 1 november 1641.
- 49 NA, AA, 1, bundel met door de Staten-Generaal en de admiraliteit van Rotterdam uitgevaardigde plakaten en ordonnantiën uit de periode 1652-1667. Deze bundel bevat een in 1660 te Rotterdam uitgegeven herdruk van het op 12 augustus 1643 uitgevaardigde reglement. Het reglement werd door de Rotterdamse admiraliteitsdrukker Arnout Leers herdrukt in verband met een herbekrachtiging van het reglement.
- 50 Idem, aanhef.
- 51 Idem, artikel 27.
- 52 Idem, artikel 6. De verklaring moest afkomstig zijn van 's Lants doctor ofte chirurgijns'.
- 53 Idem, artikel 4. De commissaris moest de door de schrijver aan boord in drievoud opgemaakte monsterrol controleren en ondertekenen. De schrijver en commissaris behielden er ieder een exemplaar van voor de eigen administratie. De commissaris diende het derde exemplaar op te sturen naar de advocaat-fiscaal of de secretaris van de raad.
- 54 De kapiteins op de blokkadevloot voor de Vlaamse kust ontvingen vanaf 1636, naast hun maandgage van 100 gulden, verscheidene vergoedingen. Voor het zelf verzorgen van kaarsen en schoonmaakmiddelen (emmers, bezems, dweilen etc.) voor aan boord, kregen zij 8 gulden per maand betaald. Het leveren van 'cajujts gereetschap' en keukengerei werd vergoed met een maandelijks betaling van respectievelijk 6 en 12 gulden. Zie Tjassens, *Zee-politie*, 186.
- 55 Met deze uitbreiding van de administratie van het munitiegebruik werd in Rotterdam de tot 1621 bij de admiraliteit van Amsterdam gebruikte aanpak opnieuw ingevoerd. Zie de al eerder besproken schrijverinstructie in NA, AA, 2314*, journaal gehouden door Hendrick Barentszoon Schaef aan boord van een niet bij naam genoemd oorlogsschip van de Amsterdamse admiraliteit onder commando van viceadmiraal Joachim Hendriksen Swartehondt, 6 november 1620 t/m 9 september 1621.
- 56 Het ging uitsluitend om een vergoeding voor van boven nat geworden proviand. Niet door storm maar door lekkage van de scheepsromp onbruikbaar geworden drank en voeding vielen dus buiten deze ongeschreven regeling.
- 57 Conform artikel 8 van de schrijversinstructie van 1629 moest een schrijver bij afwezigheid een boete betalen van twee maandgages. In geval van recidive kwam daar een niet nader genoemde arbitrale correctie bij.
- 58 Zie artikel 29 van het in 1643 door de Rotterdamse admiraliteitsraad uitgevaardigde reglement.
- 59 Ibidem.
- 60 Zie artikel 32 van het in 1643 door de Rotterdamse admiraliteitsraad uitgevaardigde

- reglement.
- 61 NA, AA, 2314*, journaal gehouden door Hendrick Barentszoon Schaef aan boord van een niet bij naam genoemd oorlogsschip van de Amsterdamse admiraliteit onder commando van viceadmiraal Joachim Hendriksen Swartheondt, 6 november 1620 t/m 9 september 1621.
- 62 NA, AA, Verzameling losse aanwinsten verworven vóór 1888, inv.nr. 10, journaal van kapitein Ijsbrand de Vries, commandant van het oorlogsschip *Essen*, 3 september 1666 t/m 20 december 1666. Het betreft een in dienst van de Amsterdamse admiraliteit uitgevoerde kruistocht op de Noordzee. Achterin het journaal is de op 10 februari 1657 uitgevoerde schrijverinstructie integraal overgeschreven.
- 63 Zie voor de geschiedenis van het pakhuis en de scheepswerf: S. de Meer, 's *Lands Zeemagazijn* (Zutphen 1994) en A.A. Lemmers, *Van werf tot facilitair complex. 350 jaar marinegeschiedenis op Kattenburg* (Den Haag 2005).
- 64 NA, AA, Verzameling losse aanwinsten vóór 1888, inv.nr. 10, journaal van kapitein Ijsbrand de Vries, commandant van het oorlogsschip *Essen*, 3 september 1666 t/m 20 december 1666, schrijverinstructie van 1657 achterin het journaal, artikel 14.
- 65 GELA, AVR, bibliotheek, bloknr. 0993, 135, bundel verordeningen 1621-1656, 'Particuliere Instructie (...) schrijvers op s' Lants schepen van oorloghe', uitgevaardigd door de admiraliteit van Rotterdam op 1 april 1621, artikel 1. De latere schrijverinstructie van 1629 vermeldt in artikel 1 hetzelfde.
- 66 Idem, artikel 9.
- 67 Idem, artikel 5.
- 68 Idem, artikel 8.
- 69 Idem, artikel 6.
- 70 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Instructie voor de schryvers dienende op 's Lands oorlogschepen, onder het ressort van den Raad ter Admiraliteit op de Maze', uitgevaardigd door Rotterdamse admiraliteit op 13 februari 1697, 'herdruckt in Rotterdam door Hendrik van Waesberge ordinaris drukker van t edelmogende collegie ter admiraliteit op de Maze, 1793'.
- 71 Idem, aanhef.
- 72 In het door de Rotterdamse admiraliteit op 12 augustus 1643 uitgevaardigde 'ordre endereglement' was in artikel 24 een uitzondering gemaakt voor de binnenscheepen. Deze hadden vaste ligplaatsen op de Nederlandse rivieren en controleerden daar het goederenvervoer over het water. De schrijvers van de Rotterdamse binnenscheepen moesten hun journalen eens per maand laten controleren door de admiraliteitsraad.
- 73 In 1637 verscheen te Middelburg een door de Zeeuwse admiraliteit datzelfde jaar uitgevaardigde schrijversinstructie in druk. Een exemplaar daarvan is aanwezig in de bibliotheek van het Scheepvaartmuseum te Amsterdam. Het merendeel van de in 1637 gepubliceerde artikelen kwam in precies dezelfde bewoordingen al voor in de schrijversinstructie van 1629 die de Staten-Generaal had geïnitieerd. Naar alle waarschijnlijkheid was de Zeeuwse schrijversinstructie van 1637 een reactie op de in 1636 door de Staten-Generaal uitsluitend voor de blokkadevloot opgestelde schrijverinstructie. De aanwezigheid en bevoorrading van de blokkadevloot voor de Vlaamse en Noord-Franse kust deden zich in Zeeland veel meer gelden dan elders in de Republiek.

HOOFDSTUK 3

- 1 NA, AA, 122, resoluties admiraliteit Rotterdam, 10 maart 1627, 8 april 1627, 9 april 1627 en 8 juni 1627. De Rotterdamse admiraliteit nam in 1626 kapitein Jongeboer als een van de eerste kapiteins in vaste dienst.
- 2 NA, AA, 136, resolutie admiraliteit Rotterdam, 18 november 1641. Alle op de binnenwateren ingezette kapiteins van de Rotterdamse admiraliteit beklaagden zich in een gezamenlijk rekest over het uitblijven van betalingen. Het admiraliteitscollege verwees zoals gewoonlijk naar het uitblijven van beloofde provinciale subsidies als de oorzaak en stuurde de klaagzang weer door naar de Staten-Generaal.

- 3 Stadsarchief Rotterdam (SAR), Oud Notarieel Archief (ONA), 78, 31 maart 1621. De bemanning van een in 1617 in Rotterdam teruggekeerd oorlogsschip, dat van de admiraliteit betaling eiste van 2 gulden (aan opgeld) de man, werd in eerste instantie afgescheept. Toen ze daarna het geld opeisten bij de woning van de weigerachtige secretaris van de admiraliteit Gerard Berck, ging deze alsnog over tot uitbetaling. Een ander voorbeeld staat beschreven in NA, AA, 123, resolutie admiraliteit Rotterdam, 2 oktober 1628. Matrozen van verschillende binnen liggende marineschepen weigerden bij uitblijvende betaling terug aan boord te gaan en eisten hun ontslag. Het Rotterdamse admiraliteitscollege stemde daar met tegenzin mee in. NA, AA, 2995, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 25 mei 1627. Nadat het scheepsvolk van kapitein Halfhoorn door het uitblijven van gagebetaling opstandig was geworden en hetzelfde dreigde te gebeuren met de bemanningen van de kapiteins Herman Boudewijnszoon en Pieter de Vries, maakte de admiraliteit snel geld vrij om al deze scheepelingen een maand gage te kunnen geven. NA, AA, 130, resolutie admiraliteit Rotterdam, 14 maart 1635. Het net afgemonsterde maar nog onbetaalde scheepsvolk van kapitein Maarten Harpertszoon Tromp viel de leden van het Rotterdamse admiraliteitscollege in 1635, zowel in het Prinsenhof, op straat als thuis, zo lastig dat deze 'het niet langer en conde verdragen' en de Raad van State in Den Haag dringend verzochten snel bij te springen met een flinke som geld. Klagende kapiteins hadden in de regel minder succes. Zelfs toen de gelauwerde vlootvoogd luitenant-admiraal Michiel de Ruyter samen met andere vlagofficieren en kapiteins zich in 1671 bij het Rotterdamse admiraliteitscollege beklaagden over de door de Staten-Generaal vastgestelde hoogte van de vergoeding voor het provianderen van de schepen, lieten de Rotterdamse admiraliteitsheren het afweten. Zij stuurden de rekesten weer door naar de Staten-Generaal. Zie NA, AA, 150, resolutie admiraliteit Rotterdam, 15 april 1671.
- 4 NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 1 december 1599 en 18 december 1599, Verscheidene schippers werden ontslagen, zodat hun afgedankte kapiteins in dienst konden blijven als schipper. Idem, 2448, resolutie admiraliteit Zeeland, 16 februari 1595: de uit Vlissingen afkomstige kapitein Jan Janszoon Vol, werd bij gebrek aan beter tijdelijk aangesteld als kanonnier met een gage van 12 gulden per maand bij een van zijn collega kapiteins. Idem, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 21 juli 1603: een afgedankte kapitein vroeg weer terug te mogen keren als schipper bij zijn vroegere kapitein. Idem, 2989, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 30 mei 1601: een kapitein die als luitenant was gaan varen, vroeg om verhoging van zijn gage. Idem, 109, resolutie admiraliteit Rotterdam, 14 december 1600: een kapitein verzocht zo lang er geen plaats vrijkwam voor een luitenant of kapitein te mogen dienen als adelborst met een gage van 18 gulden bij een collega. Twee soortgelijke verzoeken van andere Rotterdamse zeeofficieren: NA, AA, 101, resolutie admiraliteit Rotterdam, 16 maart 1594 en idem, 112, resolutie admiraliteit Rotterdam, 27 april 1607.
- 5 NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 6 juni 1605. Kapitein Joost Pieters alias zwart Joosken en kapitein Jacob Willems Rhijngehelbas waren de minachting van collega-kapiteins aan boord zat en vroegen hun admiraliteit toestemming om in het landleger te mogen dienen. De admiraliteit stemde hierin toe.
- 6 De door de Republiek van Venetië in 1618 gehuurde Nederlandse schepen vertrokken volledig bemand en bewapend in de zomer van dat jaar naar de Middellandse Zee en leverden daar, nabij de rots van Gibraltar, slag met een Spaanse vloot. Aan die slag namen onder andere deel de kapiteins Jan van der Linde met het schip de *Spiegel* en Pieter Corszoon Hort met het schip *Drie Coningen*. Van de twaalf Hollandse schepen waarover de Republiek van Venetië oorspronkelijk kon beschikken, ging er één in juli 1619 verloren door brand in de Golf van Venetië. Venetië had de schepen oorspronkelijk gehuurd om in te zetten in haar strijd tegen het Ottomaanse rijk. Zie

- SAR, ONA, 98, 8 november 1619; idem, 91, 25 december 1619, 24 maart 1620, en 13 juli 1620.
- 7 In 1610 kocht de koning van Marokko in de Republiek een oorlogsschip waarvoor in Amsterdam een bemanning werd gezocht, inclusief drie marineofficieren. Jacob Janszoon, Hendrik van der Vegt en Diederik Egberts waren bereid om als officier in Marokkaanse zeedienst te treden. Het scheepsvolk monsterde in november 1610, in opdracht van de Marokkaanse ambassadeur, aan in het Prinsenhof van de Amsterdamse admiraliteit. NA, AA, 1356, resolutie admiraliteit Amsterdam, 10 augustus 1610, 24 september 1610, 30 september 1610 en 3 november 1610.
- 8 NA, AA, 1441, resolutie admiraliteit Amsterdam, 30 april 1698, 6 mei 1698 en 1 juli 1698. Verscheidene zeeofficieren verzochten hun Amsterdamse admiraliteit toestemming om zich in dienst te mogen begeven van de tsaar.
- 9 Bruijn, *De admiraliteit van Amsterdam*, 117. Vanaf 1724 bood de admiraliteit van Amsterdam werkloze extra-ordinaris kapiteins soms de gelegenheid als tweede kapitein met een schip mee te gaan. Zij voeren dan onder dezelfde voorwaarden als een vlaggenkapitein.
- 10 Zie bijvoorbeeld NA, AA 1944, extract resolutie admiraliteit Amsterdam, 2 maart 1756. Commandeur Keijser kreeg toestemming om zich voor een reis in dienst te begeven van de admiraliteit van het Noorderkwartier ‘mits behoudende deselfs gagement en rangh’. Het was duidelijk niet de bedoeling dat men via het wisselen van admiraliteit een hogere rang en gage zou verwerven.
- 11 J.R. Bruijn, *Schippers van de voc in de achttiende eeuw aan de wal en op zee* (Amsterdam 2008), 110-121. Een voorbeeld van een naar de koopvaardij overgestapte Rotterdamse zeeofficier is luitenant Jan Sonnemans Laan die van zijn admiraliteit toestemming kreeg om drie jaar voor de VOC te gaan varen: NA, AA, 96, commissieboek 1758-1791, 17 oktober 1775.
- 12 NA, AA, 96, commissieboek 1758-1791, 22 april 1777, Arij van der End werd door de Rotterdamse admiraliteit aangesteld om als ‘commissaris van de werving’ in Hamburg, Lubeck en de daarbij gelegen plaatsen matrozen te gaan werven. Hij mocht ze aanmen tegen een gage van 11 of 12 gulden per maand en ontving als vergoeding voor zijn werkzaamheden en reis- en verblijfskosten 36 gulden per geleverde matroos.
- 13 NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 10 oktober 1598. Het Zeeuwse admiraliteitscollege besloot de kapiteins met de grootste betalingsachterstand het eerst uit te betalen. Dit waren de kapiteins Versterre, Knecht, Hoger, Quack en Thomaszoon. Hun betalingsachterstand was opgelopen tot respectievelijk: 28, 26, 22, 21 en 20 maanden. Zie voor een paar latere voorbeelden van grote betalingsachterstanden bij de admiraliteit van Rotterdam: idem, 425, brief van 7 maart 1628 door kapitein P. van Heerdt aan zijn Rotterdamse admiraliteitscollege, waarin hij zijn beklag doet over een betalingsachterstand van drie jaar. Idem, 136, resolutie admiraliteit Rotterdam, 21 november 1641, kapitein Marinus Juynbol klaagde dat zijn betalingsachterstand was opgelopen tot 10.000 gulden.
- 14 NA, AA, 102, resolutie admiraliteit Rotterdam, 24 maart 1595. Acht kapiteins dienden een verzoekschrift in voor een hogere vergoeding omdat de victualie zo prijzig was. Idem, 1342, resolutie admiraliteit Zeeland, 10 september 1598. Het Zeeuwse admiraliteitscollege werd ervan op de hoogte gebracht dat de admiraliteiten van Amsterdam en Rotterdam de vergoeding aan haar kapiteins verhoogden omdat alle etenswaren zo duur waren. Idem, 3298, resolutie admiraliteit Friesland, 3 oktober 1601: kapiteins vragen om ‘augmentatie van de vergoeding voor het zelf victualiën’. Idem, 2989, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 19 september 1601: kapiteins bepleiten een verhoging van de vergoeding voor het aanschaffen van proviand. Idem, 2452, resolutie admiraliteit Zeeland, 23 juni 1608: het Zeeuwse admiraliteitscollege wijst het verzoek van een drietal kapiteins om verhoging van de vergoeding voor het voeden van de bemanning af. Idem, 425, brief van 7 juni 1629 van een kapitein aan zijn Rotterdamse admiraliteitscollege waarin hij verzoekt om verhoging van de vergoeding in verband met de hoge voedselprijzen. Als

- de prijzen zouden dalen, mochten ze van deze kapitein de vergoeding weer verlagen, want zo deed de Amsterdamse admiraliteit het volgens hem ook.
- 15 NA, AA, 1346, resolutie admiraliteit Amsterdam, 14 maart 1600.
- 16 Zelfs in het relatief ver weggelegen Friesland hielden de kapiteins nauwlettend in de gaten of zij hetzelfde aan 'costgeld' kregen uitgekeerd als hun collega's in Holland. Zie NA, AA, 3298, resolutie admiraliteit Friesland, 17 maart 1601. De Hollandse kapiteins waren goed op de hoogte van eventuele verschillen in de hoogte van de kostgelden. Zie bijvoorbeeld NA, AA, 425: een door de Rotterdamse admiraliteit ontvangen brief van enige van haar kapiteins van 7 juni 1629, die klaagden dat zij een lager kostgeld ontvingen dan hun Amsterdamse collega's.
- 17 NA, AA, 109, resolutie admiraliteit Rotterdam, 14 december 1600 en 28 november 1607. Zie bijvoorbeeld ook NA, AA, 3298, resolutie admiraliteit Friesland, 3 oktober 1601 over een Friese kapitein die klaagt dat hij slechts 4½ en geen 6 stuivers aan kostgeld in rekening mocht brengen, hoewel hij net als de andere kapiteins ook het leger volgde.
- 18 NA, AA, 2452, resolutie admiraliteit Zeeland, 23 juni 1608. Drie Zeeuwse kapiteins die hadden deelgenomen aan de succesvolle tocht in 1607 naar Spanje onder leiding van de viceadmiraal Jacob van Heemskerck (slag bij Gibraltar op 25 april 1607) wilden net als de deelnemende kapiteins uit Amsterdam, een extra stuiver kostgeld per dag per bemanningslid. Pas na herhaalde verzoeken kregen de drie Zeeuwse kapiteins, Laurens Jacobszoon Alteras, Marinus Pieterszoon Hollaer en Cornelis Servaeszoon Lantschot, hun zin. Zie idem, resolutie admiraliteit Zeeland, 9 februari 1609. In 1607 had de Nederlandse zeemacht nog niet eerder zo ver van huis slag geleverd. Zie voor een ander voorbeeld uit de begintijd van de admiraliteiten: NA, AA, 1342, resolutie admiraliteit Zeeland, 4 juli 1596. De kapiteins die naar Engeland gestuurd zouden worden om de Engelse koning te ondersteunen in de gemeenschappelijke strijd tegen Spanje, mochten 1 stuiver meer aan kostgeld in rekening brengen dan hun collega's. De Engelandvaarders ontvingen daardoor 7 stuivers per man per dag aan kostenpenningen.
- 19 Een uitgebreide behandeling van alle uitgaven en inkomstenbronnen van de admiraliteiten is te vinden in: Bruijn, *De admiraliteit van Amsterdam*, 69-98.
- 20 W. Veenstra en A. Otte, 'Financiering van de oorlogvoering te water. De Admiraliteit van Zeeland, 1597-1795', in: H. Boels (red.), *Overheidsfinanciën tijdens de Republiek en het Koninkrijk, 1600-1850* (Hilversum 2012), 30. De uitbetalingen aan scheepscommandanten vormden zelfs in financieel minder ongunstige tijden al een sluitpost. Als de admiraliteit van Zeeland 'luchthartig' betalingsverplichtingen uitstelde, werden vooral haar kapiteins daardoor nogal eens gedupeerd. Die moesten dan lang(er) op hun geld wachten.
- 21 De admiraliteitscolleges verdeelden het werk en bepaalden ook hoe de kapiteins en luitenants over de schepen verdeeld werden. Wanneer er bij een admiraliteit een vaste kapiteinsplaats beschikbaar kwam, bijvoorbeeld door sterfte, dan droeg het admiraliteitscollege een tweetal personen voor aan de admiraal-generaal (de prins van Oranje), aan de Staten-Generaal of aan de staten van het gewest waar de admiraliteit was gevestigd. Het was de bedoeling dat de eerstgenoemde kandidaat van de voordracht werd verkozen. Als de admiraal-generaal, de Staten-Generaal of de gewestelijke staten zich hieraan niet hielden, gaf dat enige onvrede, maar het desbetreffende admiraliteitscollege ging dan toch wel akkoord. Een illustratief vroeg voorbeeld is de opvolging van de gesneuvelde kapitein Marinus Dominicus. De Zeeuwse admiraliteit nomineerde een tweetal schippers, de prins van Oranje koos echter iemand anders. De raden van de Zeeuwse admiraliteit waren verontwaardigd, maar accepteerden het wel. Zie NA, AA, 2450, resoluties admiraliteit Zeeland, 17 mei 1604 en 2 juni 1604. Op 9 juni 1604 werd de nieuwe kapitein aan boord van het schip beëdigd.
- 22 NA, AA, 127, resoluties admiraliteit Rotterdam, 2 juli 1632 en 21 oktober 1632. Een

- ander voorbeeld is de kleinzoon van kapitein Duymaff. Zie NA, AA, 135, resolutie admiraliteit Rotterdam, 8 mei 1640.
- 23 NA, AA, 124, resolutie admiraliteit Rotterdam, 15 juli 1630. Kapitein Heert wordt door zijn Rotterdamse admiraliteit toegestaan 'nae 't exempel van de meeste der kapiteynen dat hij zijnen soon meede soude moegen stellen op zijne rolle'. Het betreft hier uitsluitend een naamsvermelding, geen daadwerkelijke dienstneming.
- 24 Behalve gage ontving de kapitein voor zijn, al dan niet aanwezige, zoon ook nog zogeheten 'kostpeningen': de reguliere vergoeding voor het door de scheepscommandant aan ieder bemanningslid verstrekken van voeding en drank. Zie voor een paar voorbeelden van kapiteinszonen die niet aan boord verbleven en voor wie hun vaders toch gage en kostenpenningen incasseerden: NA, AA, 131, resolutie admiraliteit Rotterdam, 5 november 1636, een kind van kapitein Abraham de Hond stond voor 8 gulden per maand op de monsterrol, en kapitein Van Allevrunden's zoon (die in Dordrecht woonde en werkte) voor 12 gulden. NA, AA, 132, resoluties admiraliteit Rotterdam, 18 april 1637 en 28 april 1637. Het zoontje van kapitein Jan Gijsbertszoon van Arckel was nog zo jong dat de klerk op de secretarie weigerde hem mee te tellen op de monsterrol. Toen de kapiteinsvrouw zich hierover beklaagde, werd de jongen alsnog op de monsterrol 'tebouck gestelt', alleen niet zoals gebruikelijk als matroos, maar slechts als kajuitwachter met een maandgage van 5 gulden.
- 25 Op 12 februari 1825 bepaalde de minister van Marine dat kapiteinzeuntjes voortaan alleen nog als matroos der derde klasse op de monsterrol mochten voorkomen. Vanaf 1 november 1841 behoorde het kapiteinszeuntje definitief tot het verleden en mocht de kapitein geen zoon meer op de rol laten zetten.
- 26 Het merendeel van de bekende Nederlandse zeehelden uit de zeventiende eeuw was geboren in een havenstad en had een zeevarende vader. Piet Heijn, Maerten Harpertszoon Tromp en Michiel de Ruyter zijn hiervan voorbeelden. Een klein aantal marineofficieren bereikte de zeeheldenstatus terwijl zij niet afkomstig waren uit een maritiem milieu. Tot deze minderheid behoorden Witte Corneliszoon de With (1599-1658), een boerenjongen, en Egbert Meeuwzoon Kortenaer (ca. 1605-1665), zoon van een Groningse soldaat uit het Staatse leger.
- 27 Het Amsterdamse admiraliteitscollege beperkte vanaf 6 februari 1660 het aantal adelborsten op de grotere oorlogsschepen tot een maximum van vier. De benoeming van adelborsten geschiedde in Amsterdam bij toerbeurt door de raadsleden van het admiraliteitscollege. Zie De Jonge, *Geschiedenis zeewezen*, deel 1, 678.
- 28 Een adelborst mag 'om goede consideratien' schrijver worden bij zijn vader, kapitein Duymaff. NA, AA, 134, resolutie admiraliteit Rotterdam, 22 januari 1639.
- 29 Een voorbeeld van een bij de Rotterdamse admiraliteit werkzame kapitein die zijn zoon als schrijver in dienst wil nemen, is te vinden in NA, AA, 124, resolutie admiraliteit Rotterdam, 20 februari 1630: 'Kapiteyn Allevrunden is op desselffs instantie toegestaan dat hij zijnen soon sal moegen aenneemen tot schrijver'. Idem, resolutie admiraliteit Rotterdam, 17 mei 1630. De zoon van kapitein Van Allevrunden deed bijna drie maanden na zijn aanstelling tot schrijver de vereiste ambtseed.
- 30 Voor een zevental in gereedheid te brengen oorlogsschepen van de admiraliteit van Rotterdam werden op 24 februari 1671 alle provoosten gelijktijdig door het Rotterdamse admiraliteitscollege aangewezen. Zie NA, AA, 150, resolutie admiraliteit Rotterdam, 24 februari 1671. In Amsterdam werd de met het toezicht op de ingeschepte soldaten belaste commandeur vanaf 1663 niet meer aangewomen door de kapitein, maar door de admiraliteit. Zie De Jonge, *Geschiedenis zeewezen*, deel 1, 674.
- 31 In de bewaard gebleven resoluties van de verschillende admiraliteiten werden vele van dit soort verzoeken afgehandeld. Waarom het verzoek van de een wel en de ander niet werd gehonoreerd, werd meestal niet vermeld.
- 32 N. Witsen, *Aeloude en hedendaegsche scheeps-*

- bouw en bestier* (Amsterdam 1671), 403. De goed ingevoerde Nicolaas Witsen noemde behalve de schipper en schrijver ook de commandeur der soldaten een dekkofficier die buiten de kapitein om werd aangesteld. Dat was in Amsterdam vanaf 1663 het geval, maar zowel voor als na die tijd voeren veel admiraliteitsschepen zonder een dergelijke commandeur. De schipper en de schrijver daarentegen behoorden al vanaf de zestiende eeuw tot de reguliere bemanning van een marineschip, ongeacht hun admiraliteit.
- 33 Zie voor enige voorbeelden van personen die zich aanboden als scheepsschrijver bij de admiraliteit van West-Friesland en het Noorderkwartier: NA, AA, 2994, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 3 december 1625 en idem, 2996, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 20 maart 1630. Zie voor gelijksoortige voorbeelden bij de admiraliteit van Rotterdam: NA, AA, 122, resolutie admiraliteit Rotterdam, 1 mei 1627; idem, 136, resolutie admiraliteit Rotterdam, 21 maart 1641 en idem, 148, resolutie admiraliteit Rotterdam, 17 maart 1653.
- 34 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 17 september 1632. Hier een voorbeeld van iemand die het ambt van scheepsschrijver ambieert en op basis van de 'goede getuichenisse' door de voorzitter van het Rotterdamse admiraliteitscollege meteen werd aangesteld.
- 35 De Jonge, *Geschiedenis zeeuwen*, deel 1, 289-290. De Jonge noemt als bron voor zijn bewering dat alle luitenants, dekkofficieren, schrijvers en adelborsten vanaf 1618 verplicht waren een toelatingsexamen te ondergaan van een 'daartoe bevoegd persoon', de notulen van de Amsterdamse admiraliteit. De precieze vindplaats (de resolutiedatum) of nadere details geeft hij echter niet. Geen enkele andere bron bevestigt zijn uitspraak. Daarom moet ernstig getwijfeld worden aan het verplichte karakter, de zwaarte en wellicht zelfs aan het bestaan van dit toelatingsexamen voor scheepsschrijvers. Bij de Rotterdamse admiraliteit was een goede referentie of persoonlijke steunbetuiging van een lid van het admiraliteitscollege al voldoende voor een aanstelling als scheepsschrijver.
- 36 Volgens een bewaard gebleven 'Generale lyst en ordre, waar na ter secretary van het collegie ter admiraliteyt, residerende binnen Amsterdam, zal werden ontvangen het recht voor depeches, ordonnantiën en anderzints' met de op 22 april 1733 vastgestelde tarieven, was een scheepsschrijver in Amsterdam 3 gulden kwijt voor zijn akte. De helft van dat bedrag ging naar de secretaris van de admiraliteit, de ander helft naar diens klerken. Zie NA, AA, Verzameling Bisdrom, 161, extract-resolutien zeventiende en achttiende eeuw met bijlagen. Volgens NA, AA, 3253, 'Hoofdboek ofte Credit en Debet der officieren, matrosen en soldaeten op s'Lands schip *Vredehof*, 1747-1749' betaalden de scheepsschrijvers van de admiraliteit van het Noorderkwartier halwege de achttiende eeuw 4 gulden voor hun aanstellingsakte. Datzelfde bedrag betaalde de schrijver van het West-Friese admiraalschip 't *Huis te Neck* ook al in 1721. Zie NA, AA, 3225, schuldrol van de scheepsschrijver Claas Mossel. Kennelijk was de schrijversakte kort daarvoor in prijs verhoogd, want in de schuldrol van zijn collega Pieter van Loosen uit 1716 was nog een bedrag van 3 gulden opgenomen. Zie NA, AA, 3224, 'Schuldlijst der Scheeps Schulden gehouden bij mij Pieter van Loosen als schrijver van 's landts oorlogsschip *Wolfswinkel* waer op gecommandeert heeft de capt. Egbert Som Anno 1716'.
- 37 De geciteerde tekst is overgenomen van de aanstellingsakte die op 12 september 1666 te Amsterdam werd opgemaakt voor Jan Kievit. Deze werd toen aangesteld tot schrijver van kapitein IJsbrand de Vries, eerst commandant van het oorlogsschip *De Spiegel*, aansluitend van *Het Wapen van Essen*. De 'schrijvers actie' van Kievit is achter in het scheepsjournaal overgeschreven. Zie NA, AA, Verzameling losse aanwinsten vóór 1888, inv. nr. 10.
- 38 NA, AA, Verzameling Ilcksen, 1, aanstellingsakte tot eerste schrijver van Johan Hendrik Ilcksen, 22 april 1755.
- 39 Bij de admiraliteit van Rotterdam waren de scheepsschrijvers vanaf 1697 verplicht om op

- hun aanstellingsakte door een klerk van de secretarie te laten vermelden dat zij zowel de ambtseed als de eed van trouw op de artikelbrief hadden gedaan. Zie 'Instructie voor de schryvers dienende op 's Lands oorlogschepen, onder het ressort van den Raad ter Admiraliteit op de Maze', uitgevaardigd door de Rotterdamse admiraliteit op 13 februari 1697, artikel 1. De instructie werd ongewijzigd herdrukt in 1793.
- 40 Het Zeeuwse admiraliteitscollege verbond aan het beurtelings bekleeden van het voorzitterschap de beperkende maatregel dat men bij absentie zijn beurt verloor aan de volgende op de lijst. Zie NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 7 januari 1598.
- 41 NA, AA, 122, resolutie admiraliteit Rotterdam, 28 november 1626. De schrijver van kapitein Cornelis de Leeuw deed pas na drie maanden zijn ambtseed.
- 42 NA, AA, 123, resolutie admiraliteit Rotterdam, 29 mei 1628. Een paar andere willekeurige voorbeelden van personen die op de dag van aanstelling meteen de ambtseed voor scheepsschrijver deden, zijn te vinden in NA, AA, 128, resolutie admiraliteit Rotterdam, 5 maart 1633 en idem, 139, resolutie admiraliteit Rotterdam, 16 april 1644.
- 43 NA, AA, 2994, resolutie admiraliteit Noordkwartier, 27 maart 1626. Alle door de kapiteins al aangenomen schrijvers moesten door de admiraliteitsraad 'particulierlick geedicht' worden zodat ook zij 'den Lande getrouw sullen wesen ende de Raeden van tijt tot tijt adviseren wat absenten op haar [monster]rolle ende schip sullen wesen'.
- 44 NA, AA, 122, resolutie admiraliteit Rotterdam, 4 mei 1627. De kapitein was Jasper Liefhebber.
- 45 Kapitein Jan van Brakel, varende voor de Rotterdamse admiraliteit, had in 1667 de opvallend jonge, slechts 17-jarige Coenraet de Raet als schrijver in dienst. Zie SAR, ONA, 238, 28 september 1667. Datzelfde gold in Rotterdam voor kapitein Jan Anthonis Sluys: hij voer vanaf eind december 1634 met een pas 16-jarige schrijver, Pieter Janszoon van Weert geheten. Op 23 december 1634 had Van Weert in het Prinsenhof zonder problemen de schrijversinstructie ontvangen en de eed gedaan. In 1638 nam kapitein Jan Jacobszoon van Nes dezelfde, inmiddels 19 jaar oude Rotterdamse jongen aan als zijn schrijver. NA, AA, 129, resolutie admiraliteit Rotterdam, 23 december 1634 en SAR, ONA, 198, 26 april 1638.
- 46 NA, AA, 186, repertorium resoluties admiraliteit van Rotterdam van circa 1627 tot circa 1749, folio 208, resolutie admiraliteit Rotterdam 24 mei 1678. Volgens NA, AA, Verzameling Bisdom, 14, recueil van extract-resolutien, folio 222, resolutie admiraliteit Rotterdam, 11 mei 1678. Deze resolutie over de minimale leeftijd voor scheepsschrijvers van 20 jaar betrof zowel de eerste als tweede schrijver.
- 47 Thomas van der Kam (1689-1730) voer in 1708 in dienst van de Rotterdamse admiraliteit uit als schrijver. Hij was toen 19 jaar oud. Zijn vader, Thomas senior, stond borg voor hem. Meer voorbeelden van erg jonge schrijvers werden tijdens het onderzoek niet gevonden. Schrijvers onder de 20 jaar kwamen voor 1678 ook al weinig voor.
- 48 Zie voor een vroeg zeventiende-eeuws voorbeeld van een kapitein die zijn schrijver wil vervangen door een ander: NA, AA, 2451, resolutie admiraliteit Zeeland, 7 april 1603. Het verzoek van deze kapitein, Laurens Jacobszoon Alteras, werd door zijn Zeeuwse admiraliteit ingewilligd. Een reden stond niet vermeld. Zie voor een Rotterdams voorbeeld van halverwege de zeventiende eeuw: NA, AA, 141, resoluties admiraliteit Rotterdam, 28 maart 1646 en 29 maart 1646. Kapitein Quirijn van de Kerckhof mocht zijn schrijver met wie hij in onmin leeft ontslaan. Een ander voorbeeld uit het einde van de zeventiende eeuw bij de Rotterdamse admiraliteit: NA, AA, 94, resolutie admiraliteit Rotterdam, 16 augustus 1689, commandeur La Bon wordt gemachtigd om zijn schrijver, die veelvuldig afwezig is, te vervangen door een ander. De vervanger wordt aangewezen door het admiraliteitscollege.
- 49 NA, AA, 139, resolutie admiraliteit Rotterdam, 28 januari 1644.
- 50 NA, AA, 145, resolutie admiraliteit Rotter-

- dam, 1 april 1650.
- 51 NA, AA, 135, resolutie admiraliteit Rotterdam, 7 januari 1640. Het admiraliteitscollege stuurt op verzoek van luitenant-admiraal Maerten Harpertszoon Tromp een oorlogsschip naar Zierikzee om (bruids)vrienden voor hem op te halen.
- 52 Een verzoek van de vlootvoogd, luitenant-admiraal Michiel Adriaenszoon de Ruyter, om de chirurgijn generaal van s' lands vloot als 'particulier opperchirurgijn' bij hem aan boord te mogen plaatsen, werd door de Rotterdamse admiraliteit die het vlaggenschip leverde, direct gehonoreerd. Zie NA, AA, 150, resolutie admiraliteit Rotterdam, 23 april 1671.
- 53 Idem, resolutie admiraliteit Rotterdam, 10 februari 1671.
- 54 Ondanks de populariteit van de vlootvoogd, in dit geval luitenant-admiraal Michiel Adriaenszoon de Ruyter, had ook deze vaak moeite zijn schip bemand te krijgen aan de vooravond van een expeditie. Zie Ronald Prud'homme van Reine, *Rechterhand van Nederland. Biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter* (Amsterdam/Antwerpen, derde druk 1998), 223.
- 55 Een voorbeeld van een schrijver die met succes verzocht om de hem toegewezen kapitein niet te hoeven volgen en aan land mocht blijven 'vermits sijne particuliere affaires van importantie', is te vinden in: NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 20 november 1632.
- 56 NA, AA, 150, resolutie admiraliteit Rotterdam, 21 april 1671.
- 57 NA, AA, 119, resolutie admiraliteit Rotterdam, 5 juni 1625.
- 58 NA, AA, 134, resolutie admiraliteit Rotterdam, 27 mei 1639.
- 59 Idem, resolutie admiraliteit Rotterdam, 15 juni 1639.
- 60 De komst van een tweede schrijver aan boord van de Nederlandse oorlogsschepen wordt nogal eens ten onrechte geplaatst in het midden van de zeventiende eeuw ten tijde van de Eerste Engelse Oorlog. Zie Braunius, 'Van schrijver tot officier van administratie', 350 en R. Prud'homme van Reine, *Opkomst en ondergang van Nederlands gouden vloot*, 139. Een van de eerste vermeldingen van de aanwezigheid aan boord van een tweede schrijver, is te vinden in een betaalrol uit 1664-65 van de *Spiegel*, het vlaggenschip van de vlootvoogd Michiel Adriaenszoon de Ruyter. Een van de 315 bemanningsleden was de tweede schrijver Symon Poppinga. Hij ontving op 18 maart 1664 als handgage 16 gulden. Korte tijd later bleek hij absent te zijn en op 17 april 1664 werd hij vervangen door Hendrick Bontius. Ook deze verdiende 16 gulden per maand en at in de kajuit. Op 1 mei 1665, een dag na de dood van zijn directe chef, de 'secretaris en [eerste] schrijver' Poulus Clerck, promoveerde Bontius van tweede naar eerste schrijver. Bontius werd in augustus 1665 opgevolgd door Joris Andringa. Zie NA, Collectie de Ruyter, 89, betaalrol *Spiegel*, 1664-1665.
- 61 SAR, ONA, 238, 30 september 1667. Deze machtiging werd opgemaakt in opdracht van een persoon (Abraham Pieterszoon de Swart) die tot 7 september 1667 als 'onderschrijver' had gevaren met kapitein Jan van Brakel van de Rotterdamse admiraliteit. Behalve De Swart had Van Brakel toen ook iemand (Coenraat de Raet) als 'schrijver' in dienst. Zie idem, 28 september 1667. Kapitein Jan van Brakel nam met de *Vrede* op 22 en 23 juni 1667 deel aan de Tocht naar Chatham en was daar betrokken bij de verovering van het Engelse oorlogsschip *Unity*.
- 62 SAR, ONA, 400, 29 april 1668. In de akte komt de gewezen secretaris/eerste schrijver op het schip van viceadmiraal Johan de Liefde ter sprake. Volgens SAR, ONA, 238, 28 september 1667 en 30 september 1667 had kapitein Jan van Brakel tot september 1667 zowel een schrijver als een onderschrijver aan boord. In een bewaard journaal dat is bijgehouden van 7 maart tot 31 oktober 1667 noemt de in dienst van de Amsterdamse admiraliteit varende schrijver Jan Kievit zichzelf 'eerste schrijver'. Zie NA, AA, Verzameling losse aanwinsten vóór 1888, inv.nr. 11, journaal gehouden door Jan Kievit aan boord van *Het wapen van Haarlem* onder commando van kapitein P. van Middelan(d)t tijdens een kruistocht in de Noordzee in 1667.

- 63 Schepen met minder dan 150 koppen kregen doorgaans geen tweede schrijver aan boord.
- 64 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'Extract uijt de notulen der besoignes gehouden bij het edel mogend Collegie ter Admiraliteit resideerende binnen Amsterdam, dinsdagh den 15 Februarij 1735', artikel 9 van het reglement van 15 februari 1735.
- 65 Dit was in overeenstemming met de door Bruijn zonder nadere datering genoemde 'long-standing rule' die bepaalde dat adelborsten minimaal 15 jaar oud moesten zijn. Zie J.R. Bruijn, *The Dutch Navy of the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Columbia, South Carolina, 1993), 176.
- 66 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'Extract uijt de notulen der besoignes gehouden bij het edel mogend Collegie ter Admiraliteit resideerende binnen Amsterdam, dinsdagh den 15 Februarij 1735', artikel 6 van het reglement van 15 februari 1735.
- 67 Idem, artikel 9 van het reglement van 15 februari 1735.
- 68 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'extract uit het Register der Resolutien van de Edele Mogende Heeren Gecommitteerde Raaden ter Admiraliteit op de Maze', resolutie 4 september 1781.
- 69 Idem, resolutie admiraliteit Rotterdam, 24 november 1772, 'Verandering in de Uniform der Zee-Officieren, die zyne Hoogheid den Heere Prince van Oranje, en Nassau, Erffstadhouder, Admiraal en Capitein Generaal der Vereenigde Nederlanden, heeft goedgevonden te Arresteeren op den 1 September 1772'.
- 70 Witte kleding kon gebleekt worden en was daardoor makkelijker schoon te houden.
- 71 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'extract uit het Register der Resolutien van de Edele Mogende Heeren Gecommitteerde Raaden ter Admiraliteit op de Maze', resolutie 4 september 1781. Het besluit van de Rotterdamse admiraliteit vond geen navolging bij de andere admiraliteiten.
- 72 Zowel admiralen als kapiteins werden vergezeld door pages en andere eigen dienaren. Zie Sicking, *Zeemacht en onmacht*, 202, met informatie over de samenstelling van de scheepsbemanningen van oorlogsvloten in Zeeland in 1544 en 1550. Zie tevens het aan de samenstelling van Nederlandse oorlogsvloot in de jaren 1550-1558 gewijde artikel van dezelfde auteur L.H.J. Sicking, 'Edele admiralen en anonieme matrozen. Status en herkomst van het zeevarend personeel van de Eerste Nederlandse marine', in: L. Akveld e.a. (red.), *In het kielzog. Maritiem-historische studies aangeboden aan Jaap R. Bruijn bij zijn vertrek als hoogleraar zeegechiedenis aan de Universiteit Leiden* (Amsterdam 2003), 409-423.
- 73 SAA, ATO, 175, stukken betreffende de Amsterdamse stadsgaleien uit 1573 en 1576, monstrollen *Neptunus*, 1573.
- 74 Dit was niet alleen het geval bij ondertrouwaktes maar ook bij notariële aktes. Zie bijvoorbeeld SAR, ONA, 1245, 2 mei 1701. De in deze akte genoemde Rotterdamse scheepschrijver werd aangeduid met 'schrijver bij het Collegie ter Admiraliteit op de Maese'. Zie voor een Amsterdams voorbeeld: SAA, ONA, 4505, 3 december 1677. Kristoffel Caspariszoon, een 'schrijver in dienst van 't ed. mog. Coll. Ter admilt alhier' machtigt de deurwaarder van het Hoofdelijk Betalingskantoor. Zie ook Westfries Archief Hoorn (WAH), Notarieel archief Hoorn (NAH), 4772, 9 juni 1683, attestatie door de Amsterdamse sloopsschrijver Jan Pieterszoon Pool die zichzelf door de Sijbekarspelse notaris J. Cos liet omschrijven als 'burger der stadt Amstelredamme en ordinaris schrijver op de schepen ten oorlogh uijtgerust bij t ed. Mog. collegie ter admiraliteitj aldaer'.
- 75 Tjassens, *Zee-politie*, 30.
- 76 De Jonge, *Geschiedenis zeewezen*, deel 1, 673.
- 77 Tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw werden de luitenant en de schipper tot de 'hoofdofficieren' gerekend. De schrijver, chirurgijn, stuurman, timmerman etc. niet. Zie bijvoorbeeld NA, AA, 120, resolutie admiraliteit van Rotterdam, 4 april 1626 en SAR, ONA, 92, 7 december 1626. Een sloopsschrijver, Pieter Allertszoon van Kesteren, maakt promotie en mag voortaan 'commanderen als een hoofdofficier, dat is luitenant of schipper'. De onderofficieren kenden een onderverdeling in hogere en lagere functies.

- Een tot de hogere regionen behorende onderofficier werd ook wel aangeduid met de kofficier. Tot deze categorie konden onder andere worden gerekend de schippers, schrijvers, chirurgijns, stuurlieden, zeilmakers, timmerlieden en konstabels. Tot de lagere onderofficiersfuncties behoorden onder meer de koks, botteliers, kwartiermeesters en kuipers.
- 78 Bruijn, *Varend verleden*, 160. Tijdens een symposium in 1973 wees Bruijn al op dit proces van verdefting: J.R. Bruijn, 's Lands vloot aan de vooravond van de Derde Engelse Oorlog', *Verslag van het symposium. Nederland in de Derde Engelse Oorlog, 14-15 juni 1973*, uitgave van het Koninklijk Instituut voor de Marine (Den Helder 1974), 29.
- 79 SAA, ONA, 5404, 1 maart 1677.
- 80 Het woord 'adelborst' is etymologisch van Duitse oorsprong en deels verwant met het Hoogduitse *Bursche*, wat knaap of jongen betekent. Een adelborst was dus kennelijk een adellijke jongeling. Zie G.M.W. Acda e.a., *Het Instituut. Honderdzeventig jaar opleiding tot marineofficier 1829-1999* (Amsterdam 2000), 129. In de zeventiende eeuw hadden zowel het landleger, als de vloot, VOC en WIC adelborsten in hun gelederen. Hun functies stonden onderling echter niet overeen en van een per definitie adellijke herkomst was geen sprake. Adelborsten waren voorheen op de vloot altijd aanwezig geweest in een ondersteunende functie. Zij assisteerden de adellijke (militaire) leidsman aan boord. Wellicht moet een adelborst bij de marine qua oorsprong ook meer vanuit die functionaliteit verklaard worden als zijnde een (adellijke) jongen of knaap die een edelman terzijde stond.
- 81 Sicking, *Zeemacht en onmacht*, 203. Ook jonkheer Jacob van Wassenaar van Duivenvoorde, die als admiraal in mei 1602 met een eskader vanaf de rede van Texel vertrok om de Spaanse vijand nabij het Iberisch schiereiland aan te vallen, had een aantal adelborsten aan boord van zijn schip. NA, ASG, 9277, *journaal van Pieter Ba(e)rtsz, commissaris van de Staten-Generaal, aan boord van de Maan, onder commando van kapitein Jan Adriaenszoon Cant, 1 mei 1602 t/m 13 oktober 1602*, *journaaloptekening van 20 mei 1602*.
- 82 Wel bleven er zeelieden voorkomen die beide functies afzonderlijk hadden uitgeoefend. Cornelis Evertsen de Jongste, telg uit een bekend zeventiende-eeuws Zeeuws marineslacht, is daarvan een voorbeeld. Hij voer in de periode 1658-1659 eerst als adelborst en daarna, bij een andere kapitein, als schrijver. Zie D. Roos, *Twee eeuwen varen en vechten 1550-2750. Het admiralengeslacht Evertsen* (Vlissingen 2003), 306-307.
- 83 Zie bijvoorbeeld NA, AA, 3254, schuldrol van een niet bij naam genoemd oorlogsschip van de West-Friese admiraliteit uit 1784-1785. Het schip stond onder commando van kapitein Simon Dekker, was bemand met 65 koppen inclusief één schrijver, Hendrick Nacquelijn. Deze overleed op 6 augustus 1785, waarna de aan boord zijnde adelborst, Jan Haverkamp, de nieuwe eerste schrijver werd.
- 84 ZA, ARZ, C, ROG, 8066, monsterrol fregat *Walcheren* 1784-1785. Dit met 174 koppen bemande schip had een 'Cadet, Tweede schrijver' op de monsterrol staan.
- 85 Volgens Klaassen, *De officier van administratie*, 20, kwamen op de oudste naamlijst van officieren van het vaste korps zeeofficieren van 1 juli 1797 in totaal twintig eerste schrijvers voor. Recentere naamlijsten uit het begin van de negentiende eeuw bevatten steeds in totaal dertig schrijvers en ook dertig chirurgijns. Beide groepen officieren kenden een interne rangorde en waren onderverdeeld in tien (eerste schryvers of chirurgyns-majors) van de eerste klasse en twintig van de tweede klasse. Zie *Naamlyst van het Corps Zee-Officieren by 's Lands Marine voor het jaar 1801* (Den Haag, z.j. [1801]) en *Naamlyst en Rangschikking van het Vaste Corps Zee-Officieren der Bataafsche Republiek zo als hetzelve zich bevond den eersten februari 1804* (Den Haag, 1804).
- 86 Witsen, *Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw en bestier*, 410.
- 87 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Reglement en instructie voor de zee-officieren onder het ressort van het collegie op de Maze, voor den Capitein of ander officier op het schip commanderende', uitgevaardigd op 6 mei 1755, artikel 10.

- 88 Bij een opgelegd arrest mocht de (onder)officier de hut of kajuit niet verlaten. Opsluiten in de boeien was niet alleen vernederender maar ook veel pijnlijker. Soms raakte iemand alleen al door het vastgeklonken zitten in de ijzeren boeien gewond. Zie NA, AA, 1097, *journaal van het oorlogsschip Briel 1689-1694*, *journaaloptekening van 17 mei 1693*. Een matroos kon zijn lijfstraf niet ondergaan omdat hij 'door het zitten in de boeien soodanigh aen sijn been is gequetst'.
- 89 In 1824 kregen alle marineofficiëren een donkerblauw uniform, behalve de schrijvers: die ontvingen een lichtblauw uniform. Zie Klaassen, *De officier van administratie*, 36.
- 90 NA, AA, 1957, monsterrol van 's lands kotter *Mercur* van de admiraliteit van Amsterdam uit 1784-1785. De uit Nijmegen afkomstige Arnoldus Uijtenbroek was volgens de monsterrol vanaf 15 augustus 1784 werkzaam aan boord als 'oppermeester en schrijver'. Enige voorbeelden van het gecombineerd uitoefenen van de functies van scheepsschrijver en chirurgijn bij de Zeeuwse admiraliteit: ZA, ARZ, C, ROG, inv.nr. 8075, 8083A en 8084, monsterrollen van de kotter *Zeemeeuw*, de brik *Flora* en de brik *Diana* uit 1787-1788, 1792-1793 en 1788-1791. Een voorbeeld van een in 1793-1794 voor de admiraliteit van het Noorderkwartier varende 'eerste chirurgijn en schrijver' is aanwezig in NA, AA, 811: rekening opgemaakt in 1794 door de chirurgijn annex schrijver S.E.D. Morgenster, varende met de brik *Snelheid* onder commando van kapitein J.A.B. Bloys van Treslong. Ook de uit Amsterdam afkomstige Hermanus Maurisius Ahle voer in die tijd bij de admiraliteit van het Noorderkwartier als 'eerste chirurgijn en schrijver'. Zie NA, AA, 3220, schuldrol bemanning *Snelheid* 1794-1795.
- 91 ZA, ARZ, C, ROG, 7786, monsterrol van de hoeker *Jonge Geusehand* uit 1747-1748. Dit Zeeuwse oorlogsschip met 45 koppen had de uit Bremen afkomstige Christiaan Akkerman als 'chirurgijn schrijver' aan boord.
- 92 NIMH, W.M. Obreen, *Staat van S'Lands Zee-macht*, deel 1 (1795-1799), 38, 49, 74, 102, 301, 314, 319, 321, 323, 325, 326, 343 en 364. Een enkeling oefende beide beroepen niet gelijk-

tijdig maar afwisselend uit. Zie, idem, 326 en 329. De op 3 juni 1799 als schrijver van de schoener *Perseus* aangestelde Hendrik Gerard Smit was tot dan toe werkzaam geweest als tweede chirurgijn op het lineschip *Mars*. Hij voer daarna tot 1802 op verschillende andere oorlogsschepen achtereenvolgens als schrijver, eerste chirurgijn en als schrijver annex chirurgijn.

- 93 Zowel de eerste als tweede schrijver was voor 1795 al uitgerust met een degen. Zie Simons, *Marine Justitie*, 25 en 185.

HOOFDSTUK 4

- 1 Een door storm of strijd gehavend oorlogsschip werd bij thuiskomst al op de rede geïnspecteerd door een der (onder) equipagemeesters. Zie bijvoorbeeld NA, AA, 1440, resolutie admiraliteit Amsterdam, 5 oktober 1697. Een onderequipagemeester wordt met een ploeg timmerlieden naar Texel gestuurd om de stormschade te bekijken en daarover te rapporteren aan de admiraliteitsraad in Amsterdam.
- 2 De equipagemeester had niet als taak de admiraliteitsschepen van bemanningen te voorzien, zoals soms ten onrechte wordt verondersteld. Zie bijvoorbeeld R. Jurriëns, 'De werving in de 19^e eeuw. Een schets', in: *Marineblad* 6 (1969), 737.
- 3 Het aantal equipagemeesters van een admiraliteit hing af van de hoeveelheid havenplaatsen in de Republiek waar schepen van de desbetreffende admiraliteit werden uitgerust en bevoorrad. Om die reden had de admiraliteit van Zeeland meer equipagemeesters in dienst dan de veel grotere en belangrijker admiraliteit van Amsterdam.
- 4 T. Vlaeminck, 'Veelzijdige mannen in de haven; de equipagemeesters van de Zeeuwse Admiraliteit in de achttiende eeuw', *Archief 2008. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (2008), 73-89.
- 5 Een voorbeeld van een omstreeks 1696 vanuit Amsterdam veelvuldig op pad gestuurde onderequipagemeester was Cornelis Cruys, die later in dienst trad bij tsaar Peter de Grote

- en beschouwd wordt als een van de grondleggers van de Russische oorlogsvloot. Zie Marc A. van Alphen, *Het Paleis van Willemsoord. De geschiedenis van het Commandementsgebouw der Koninklijke Marine te Den Helder* (Den Haag 2001), 10-12 en 'Admiral Cornelis Cruys (1655-1727). Born in Norway, Honoured in Russia but Buried in the Netherlands', in: L.H.J. Sicking, e.a. (red.) *Dutch Light in the Norwegian Night. Maritime Relations and Migration across the North Sea in Early Modern Times* (Hilversum 2004), 69-80.
- 6 Equipagemeesters hadden een zeer verantwoordelijke baan met een uitgebreid takenpakket. Zie voor een zestiende-eeuwse instructie voor de equipagemeester van de Amsterdamse Admiraliteit: NA, AA, 1344, resolutie admiraliteit Amsterdam, 25 februari 1598. De instructie telde zeventien korte artikelen. De instructie waaraan de Rotterdamse equipagemeester Van der Does zich bij zijn aanstelling in 1714 moest houden, bevatte dertig uitgebreide artikelen. Het merendeel daarvan was afkomstig uit een instructie van 1626, in 1702, 1705 en 1707 aangevuld met nieuwe artikelen. Zie NA, AA, 95, Commissieboek 1697-1757, instructie voor equipagemeester Van der Does van 28 maart 1714.
 - 7 Dat men na afloop van een reis de verbruikte of verloren admiraliteitsgoederen die men onder zijn beheer had, moest kunnen verantwoorden aan de equipagemeester gold ook voor de schrijver. Zie bijvoorbeeld NA, AA, 3225, administratieve stukken afkomstig van Claas Mossel, schrijver van het oorlogsschip 't *Huis te Neck*, 1721. Tussen de verschillende financiële stukken van de scheepsschrijver bevindt zich een, door de equipagemeester van het Noorderkwartier, op 23 december 1721 ondertekend blaadje met de tekst: 'schipper Maerten Arentsz Pottebackker heeft sijn behoefte vant Lans oorlogsschip t huijhs t Nek wel en naer behooren verantwoord mis datter opt schrijversboeck moeten staan 99 hangmatten die geconsumeert sijn'.
 - 8 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, artikel 9 van de instructie van 1629.
 - 9 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), instructie voor de schrijvers van 13 februari 1697, artikel 12.
 - 10 NA, AA, 1098, Journaal *Gorinchem*, 24 mei 1690.
 - 11 Zowel ankers als touwen wogen per stuk al meer dan 1000 kilo. Zie bijvoorbeeld NA, AA, 1097, journaal van commandeur Samuel Forman tijdens een reis met *Het wapen van Rotterdam* in 1691-1692. Op 11 en 14 december 1691 nam Forman achtereenvolgens een 'gestockt anker' van 2400 pond en een touw van bijna 3900 pond over van commandeur Cornelis van Beveren.
 - 12 De gebruikelijke eenheid van gewicht was in de zeventiende een achttiende eeuw nog niet in kilo's maar in ponden. Een pond bevatte 16 ons en bezat, afhankelijk van wat en waar gewogen werd, een waarde van minimaal 439 gram (Gents pond) tot maximaal 494,09 gram (het Amsterdamse waaggewicht). Het meest courante geschut aan boord van de Staatse oorlogsschepen verschoot kogels van zes pond. Het zwaarste geschut bestond uit kanons geschikt voor kogels van 24 of 32 pond per stuk.
 - 13 Wat de admiraliteit via de equipagemeester aan boord afleverde, stond wel gedetailleerd vermeld in het schippersboek.
 - 14 'Leggers' waren grote houten vaten. Ze werden aan boord van de oorlogsschepen gebruikt voor de opslag van drinkwater.
 - 15 NA, AA, 1102, journaal van de schrijver van de *Zeeland* onder commando van kapitein Johan Willem van Rechteren, 14 mei 1694 t/m 9 oktober 1694, journaaloptekening van 27 juni 1694. Direct na het van boord sturen van de vrouwen werd het (tui)anker gelicht en ging het schip onder zeil.
 - 16 NA, AA, 1334, resolutie admiraliteit Amsterdam, 14 januari 1588. Een provoost (van kapitein Cornelis Janszoon Schouts) werd onbekwaam geacht en verboden ooit nog bij de zeemacht te dienen omdat hij enige vrouwen de toegang tot het oorlogsschip had ontzegd en daardoor bijna een muiterij had veroorzaakt.
 - 17 NA, Collectie De Ruyter, 63, rekest 21 augustus 1656.
 - 18 NA, AA, 1099, journaal van de schrijver van

- De stad Briel* onder commando van commandeur Gijsbertus Wijlich, 18 maart 1691 t/m 25 januari 1692, journaaloptekening van 15 oktober 1691. Het uit Engeland naar Rotterdam teruggekeerde schip kreeg voor de Maasmond al een kaag met 'enige matrozen-vrouwen' aan boord. Idem, 1102, journaal van de schrijver van *De stad Briel* onder commando van commandeur Gerard Heemskerck, 17 mei 1694 t/m 14 juli 1694, journaaloptekening van 9 juni 1694. Terwijl het net uit Schotland teruggekeerde schip bij Den Briel nog lag te wachten op een binnenloods voor de Maas, kwam er al 'een jagje aan boort met de capts vrouw'.
- 19 Voor het vervoer van officiersvrouwen zette de admiraliteiten ook hun eigen jachten in. Zie bijvoorbeeld: J.R. Bruijn (red.), *De oorlogvoering ter zee in 1673 in journalen en andere stukken* (Groningen 1966), p 36. De echtgenotes van admiraal De Ruyter, viceadmiraal De Liefde en schout-bij-nacht Van Nes werden op 9 mei 1673 met het bezaansjacht van de admiraliteit van Rotterdam opgehaald van de op de rede voor Hellevoetsluis gereed liggende vloot en naar de wal gebracht.
- 20 In de genotuleerde resoluties van de admiraliteitsvergaderingen werd soms gesproken van 'kielsloepen' en 'roei-jachten'. Zie bijvoorbeeld NA, AA, 2451, resolutie admiraliteit Zeeland, 9 mei 1605. De equipage-meester Adriaen Bouwens kreeg opdracht de kapiteins te voorzien van een platbodem roei-jacht en een nieuwe kielsloep.
- 21 De bodes van de admiraliteit maakten voor het bezorgen van brieven aan boord ook gebruik van de sloepen en mochten die zelfs opeisen als zij er een nodig hadden. NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), extract resolutie admiraliteit van Rotterdam, 1 april 1760.
- 22 Een in 1602 onder leiding van viceadmiraal Jacob van Wassenaar van Duivenvoorde naar de Spaans/Portugese kustwateren gedirigeerde oorlogsvloot, wist op 8 juli 1602 nabij de rivier van Lissabon een achttal bewapende koopvaardij-schepen met behulp van sloepen te verrassen en bijna allemaal in te nemen of op de kust te jagen. Alle kapiteins hadden hun sloepen ingezet. Vanuit de sloepen werden verscheidene vijandelijke barken en karvelen met bassen en steenstukken onder vuur genomen en tot overgave gedwongen. Zie: NA, ASG, 9277, jo journaal van Pieter Ba(e)rtsz, commissaris van de Staten-Generaal, aan boord van de *Maan*, onder commando van kapitein Jan Adriaenszoon Cant, 1 mei 1602 t/m 13 oktober 1602, journaaloptekening van 8 juli 1602.
- 23 NA, AA, 1098, journaal van de schrijver van de *Orange* onder commando van kapitein Cornelis van der Hoeve van 22 augustus 1690 t/m 8 augustus 1691, journaaloptekening van 19 april 1691. Een uit Rotterdam afkomstige matroos viel die dag uit het galjoen, waarop meteen de sloep werd uitgezet. Men vond alleen zijn muts terug, waaruit men concludeerde dat de matroos 'daatelijkck gesonken was'.
- 24 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'Reglement omtrent de verantwoordingh der behoeftens aan s'Lands Scheepen van oorlogge meede gegeven off aan de dese buitjen s'Lands toegesonden', uitgevaardigd door de admiraliteit van Amsterdam op 6 april 1740, artikel 7.
- 25 Idem, artikel 10. Dat men goed moest zorgen voor geleegde vaten, was al vastgelegd in die in 1621 te Rotterdam gedrukte artikelbrief en daarna overgenomen in die van 1629. Volgens artikel 40 (in 1621) en artikel 54 (in 1629) mocht de bottelier de 'leghe fustagie' niet verkopen maar moest die bewaren voor de leveranciers van de victualie.
- 26 NA, AA, 1099, journaal van de schrijver van *De stad Briel* onder commando van commandeur Gijsbertus Wijlich, 18 maart 1691 t/m 25 januari 1692, journaaloptekening van 19 januari 1692. De watervaten konden dus ook dienstdoen als ballasttanks. Indien een oorlogsschip aan de grond dreigde te lopen, stortte men ballast overboord en liet watervaten leeglopen. Zie NA, AA, 1098, journaal van kapitein Johan Convent, commandant van de *Provintije van Uijtrecht*, 29 maart 1690 t/m 1 februari 1691, journaaloptekening van 18 mei 1690.
- 27 De vaten met water werden geleverd vanuit

- de marinemagazijnen waar regenwater werd opgevangen. De op de rede van Texel liggende schepen konden gebruikmaken van een zoetwaterbron op dat eiland.
- 28 NA, AA, 1247, journaal van de schrijver van de *Kemphaen*, 1 mei 1789 t/m 3 mei 1792. Tijdens een achtervolging op 1 augustus 1789 van een Portugees oorlogsschip nabij Gibraltar, de *La Lievre*, dat bekendstond als een zeer snelle zeiler, raakte de *Kemphaen* achterop. Volgens de scheepsschrijver zou dat zeker niet zijn gebeurd 'indien onze chaloup binnen boord was geweest'. Een voorbeeld van een schip dat zowel de bijbehorende zeilboot als een sloep verspeelt, is te vinden in: NA, AA, 1102, journaal van de schrijver van de *Zeeland* onder commando van kapitein J.W. van Rechteren, 7 oktober 1694 t/m 13 maart 1695, journaaloptekening van 5 januari 1695: 'ons boot raecte voor de boegh van ons schip, stiet aen stucken en wierd doen gecapt'. Zie ook idem, journaaloptekening van 8 februari 1695: 'onse ouwe chaloup wierd gesloopt vermits onbequaem was'.
- 29 NA, AA, 1099, journaal van kapitein van de *Wijnbergh*, 17 april 1691 t/m 7 december 1691, journaaloptekening van 16 september 1691. Omdat kapitein Isaac Hanedoos te lang had gewacht met het innemen van zijn sloep moest hij deze, bij het onderzeil gaan van de vloot, achter zich aanslepen. Hierdoor raakte hij eerst achterop en verspeelde vervolgens zijn sloep.
- 30 NA, AA, 1098, journaal van de schrijver van de *Orange* onder commando van kapitein Cornelis van der Hoeve, 22 augustus 1690 t/m 8 augustus 1691, journaaloptekeningen van 30 november 1690. Kapitein Van der Hoeve kocht, een dag nadat zijn sloep bij het halen van water zwaar was beschadigd door een rukwind, een nieuwe te Portsmouth. De onbruikbaar geworden sloep werd hersteld en kon een week later weer dienstdoen. Een voorbeeld van een kapitein die zijn eigen sloep verspeelde en er daarna een leende van zijn collega: NA, AA, 1099, journaal van de kapitein van de *Maeght van Dort*, 23 april 1691 t/m 5 december 1691. Kapitein Arent van der Colck leende een van de sloepen van zijn Rotterdamse collega De Liefde.
- 31 'Varkens' waren net als leggers vaten die aan boord van de schepen gebruikt werden voor de opslag van drinkwater of wijn. Er kon ook azijn of brandewijn in vervoerd worden. De inhoud van een varken was gelijk aan die van een halve legger.
- 32 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, instructie voor officieren 1744. Een vaste taak van de luitenants was 'wel sorg dragen dat de behoefkens en vivres behoorlijk overgenoomen en op haar plaatsen geborgen worden en wel gestuurt, latende een nette notitie maaken van alles wat uijt ijder kaag of vaartuijg ontfangen en waar geborgen is'. De instructie was in opdracht van de luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland, Hendrik Grave, opgesteld voor officieren die door de langdurige vrede en geringe mogelijkheden om ervaring op te doen, niet goed meer op de hoogte waren van hun taken.
- 33 In de kombuis kon ook gestookt worden op kolen.
- 34 NA, AA, 112, resoluties admiraliteit Rotterdam, 13 oktober 1605 en 13 juli 1606. De vergoeding aan de kapiteins voor het leveren van kombuisgoederen, het zogeheten 'keukengewant', werd vanaf juli 1607 vermindert met een derde omdat de admiraliteit voortaan de ketels zelf leverde. In 1603 was de Rotterdamse admiraliteit begonnen met opkopen van de kombuisketels van haar kapiteins.
- 35 Tjassens, *Zee-politie*, 186.
- 36 SAR, ONA, 194, 13 oktober 1634 (kwitantie).
- 37 ZA, ARZ, C, ROG, 650, acquitten bij de rekening over 1 oktober 1616 t/m 30 september 1617, rekening keukengewant admiraliteit Zeeland, 1616.
- 38 NA, AA, 124, resolutie admiraliteit Rotterdam, 14 januari 1630.
- 39 Zie voor een voorbeeld van rantsoenering: NA, AA, 1102, journaal van de schrijver Luijlofszoon op de *Zeeland* onder commando van kapitein Johan Willem van Rechteren, 14 mei 1694 t/m 9 oktober 1694, journaaloptekeningen van 6 september 1694 t/m 9 september 1694. Het voor Duinkerken liggende schip moest vanwege watergebrek terug naar de

- thuishaven (Hellevoetsluis/Rotterdam). Door tegenwind vorderde men nauwelijks, waardoor de krijgsraad besloot de eerste de beste haven te nemen en in plaats van drie maaltijden 'maer tweemaal voort volck te schaffen door gebreck van water'.
- 40 NA, Archief Staten van Holland en West-Friesland (ASHWF), 6148, journaal van de secretaris van de vloot onder commando van luitenant-admiraal Philips van Dorp, 3 juni 1635 t/m 8 september 1635, journaaloptekening van 22 juli 1635. Een ander voorbeeld: NA, AA, 1097, journaal van de kapitein van de *Dolfijn*, 15 december 1691 t/m 24 mei 1692, journaaloptekening van 6 februari 1692. Kapitein Cornelis Wassenaar moest zijn konvoitaak op de Noordzee onderbreken want 'hadde nu nogh maar vier leggers waater soo dat wij genootzaakt waren naar huijs te zeijlen'.
- 41 NA, AA, 1102, journaal van een opvarende van de *Griffioen* onder commando van kapitein Leendert Andriesen, 22 juli 1694 t/m 9 november 1694, journaaloptekening van 3 november 1694.
- 42 NA, ASG, 9277, journaal van Pieter Ba(e)rtsz, commissaris van de Staten-Generaal, aan boord van de *Maan*, onder commando van kapitein Jan Adriaenszoon Cant, 1 mei 1602 t/m 13 oktober 1602, journaaloptekening van 26 augustus 1602. Kapitein Can was een van de kapiteins die behoorde tot de vloot die onder leiding van admiraal Jacob van Duivenvoorde vanuit de Republiek naar het Iberisch Schiereiland was gezonden om de Spaanse vijand daar afbreuk te doen.
- 43 Ibidem. De kritische houding van de journaalschrijver kwam voort uit zijn positie. Hij was door de Staten-Generaal meegestuurd met de vloot en diende na afloop van de reis het door hem bijgehouden journaal in te leveren bij de Staten-Generaal in Den Haag. Volgens een losse aantekening achterin het 470 pagina's dikke journaal was dit (boekwerk met perkamenten band) hem op 20 april 1602 ter hand gesteld door de Staten-Generaal. Hendrick Hoenenaer, een andere door de Staten-Generaal meegestuurd collegae van Pieter Ba(e)rtszoon, die ook een journaal bijhield, was minder kritisch en alert. Volgens hem besloten de kapiteins op 26 augustus 1602 'naer eenighe geringe replicque' de admiraal naar huis te volgen omdat 'den ghelimiteerden tijtt van ses maanden uuyt te blijven' er toch bijna opzat. Zie: Sigmond, *Zeemacht*, 342.
- 44 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'Reglement omtrent de verantwoordingh der behoefkens aan s'lands Scheepen van oorloge meede gegeven off aan deselve buijten s'lands toegesonden', 6 april 1740, artikel 7.
- 45 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), extract resolutie admiraliteit van Rotterdam, 29 januari 1765. In de resolutie werd terugverwezen naar passages die waren overgenomen uit gelijksoortige regelingen die uitgevaardigd waren op 6 mei 1755 en 7 april 1761. In de regeling werd aangegeven hoeveel victualie (uitgesplitst naar de verschillende etenswaren) een kapitein per week per honderd koppen mocht overhouden en tegen inkoop prijs overdoen aan zijn admiraliteit.
- 46 NA, AA, 2989, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 22 maart 1601. Een meerderheid van de admiraliteitsraad besloot de nieuwe schepen uit bezuinigingsoverwegingen niet te bemannen met honderd, maar met negentig koppen, tenzij de andere admiraliteiten wel met honderd koppen zouden gaan varen.
- 47 NA, AA, 112, resolutie admiraliteit Rotterdam, 10 november 1605. Voor deze in opdracht van de Staten-Generaal uit te voeren expeditie naar de Spaanse kust, stelde de Rotterdamse admiraliteit drie oorlogsschepen beschikbaar, elk bemand met honderd koppen. Een van de aangewezen kapiteins, Adriaen Corneliszoon Cruijck, woonde de vergadering in Rotterdam bij. Op zijn advies werd de bemanningssterkte teruggebracht tot negentig koppen omdat men geen victualie voor zes maanden kon bergen indien er honderd man aan boord zou zijn. Tevens moest het aantal meegestuurde jachten worden uitgebreid tot twee.
- 48 Idem, resolutie admiraliteit Rotterdam, 13 januari 1607. Voor de komende expeditie naar Spanje zouden door de Rotterdamse admi-

- raliteit weer vijf schepen worden uitgerust. De drie grootste kregen ditmaal wel elk een bemanning van honderd koppen. De twee kleinere vaartuigen hadden tachtig en dertig opvarenden.
- 49 NA, AA, 774, grootboek van door de ontvanger-generaal van de Rotterdamse admiraliteit aan kapiteins uitbetaalde ordonnanties wegens kostpenningen, 1647-1687. In de periode waarover het grootboek liep varieerde het berekende tarief voor de kostpenningen van 5 tot 7 stuivers per man, per dag.
- 50 Een belangrijke leverancier uit Rotterdam wilde kapitein Sijbert Vijgh in 1634 alleen bevoorraden als de admiraliteit eerst 2.000 gulden zou betalen die de leverancier nog tegoed had van een eerdere leverantie. SAR, ONA, 287, 10 april 1634.
- 51 Zie voor een voorbeeld van een kapitein die een ordonnantie als onderpand moest afstaan om victualie voor zijn schip geleverd te krijgen: SAR, ONA, 1611, 29 november 1697. Kapitein Willem baron van Wassenaar kreeg voor 1.500 gulden aan levensmiddelen voor zijn schip geleverd, nadat hij bereid was als onderpand een ordonnantie ten laste van de admiraliteit in te leggen (gedateerd 16 juli 1697) ter waarde van 2.000 gulden.
- 52 Zie voor een voorbeeld van een kapitein die zijn ordonnanties verkocht: SAA, ONA, 4515, 11 juni 1681. Kapitein Jan Erasmus verkocht drie nog niet door de admiraliteit aan hem betaalde afrekeningen betreffende zijn reis met het oorlogsschip *Fortuijn*. Tussen de rekeningen zat een ordonnantie voor kostgelden met een nominale waarde van ruim 781 gulden. De ordonnantie was meer dan twee jaar oud.
- 53 Zie voor een voorbeeld van een lening met kostpenningenordonnanties als onderpand: SAA, ONA, 4510, 8 december 1679. Enno Doedes Star, viceadmiraal bij Friese admiraliteit, leende bij een Amsterdamse weduwe voor een half jaar een bedrag van 1.100 gulden tegen 3% rente met als onderpand kostpenningenordonnanties met een nominale waarde van 4.216 gulden. De ordonnanties waren ruim een jaar oud. Voor het in orde maken van de lening in Amsterdam had de viceadmiraal zijn zoon gemachtigd.
- 54 SAR, ONA, 95, 17 oktober 1641. Kapitein Leendert Adriaenszoon Haexwant bevestigde dat hij de victualie voor zijn schip had gekocht met ordonnanties van kostgeld.
- 55 NA, AA, 136, resoluties admiraliteit Rotterdam, 18 november 1641 en 21 november 1641.
- 56 NA, AA, 131, resolutie admiraliteit Rotterdam, 5 november 1636.
- 57 Idem, resolutie admiraliteit Rotterdam, 25 november 1636.
- 58 NA, AA, 126, resolutie admiraliteit Rotterdam, 6 december 1631. Kapitein Hendrick Peckius beklaagde zich dat hij door de grote betalingsachterstand van de admiraliteit geen geld had om het hem toegewezen schip van victualie te voorzien. De admiraliteitsraad gaf hem ten antwoord dat hij zich net als andere kapiteins moest zien te behelpen en het schip snel diende te bevoorraden, anders zou een andere kapitein worden aangewezen in zijn plaats. Kapitein Hendrick de Munnick, ook in dienst van de Rotterdamse admiraliteit, ontving op dezelfde dag een soortgelijk dreigement als hij zijn schip niet binnen drie dagen 'volcomentlycken seylge-reet' zou krijgen.
- 59 NA, AA, 121, resolutie admiraliteit Rotterdam, 6 augustus 1626. Een ordonnantie van kostpenningen werd door de admiraliteit op verzoek van de eigenaar 'geconverteert in een obligatie met belofte van rentebetaling'.
- 60 De financiële verantwoordelijkheid van de vijf admiraliteitscolleges ten opzichte van de Staten-Generaal was vastgelegd in artikel 27 en 37 van de Instructie voor de admiraliteiten van 13 augustus 1597.
- 61 NA, AA, 3298, resoluties admiraliteit Friesland, 17 maart 1601 en 3 oktober 1601.
- 62 NA, AA, 1346, resolutie admiraliteit Amsterdam, 14 maart 1600, en idem, 2989, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 22 maart 1600.
- 63 NA, AA, 2450, resoluties admiraliteit Zeeland, 20 april 1598 en 8 mei 1606. Idem, AA, 109, resolutie admiraliteit Rotterdam, 14 december 1600.
- 64 NA, AA, 112, resolutie admiraliteit Rotterdam, 28 november 1607. In 1617 bleek de admiraliteit Zeeland klachten van haar ka-

- piteins over de hoge kosten van de victualie, vooral graan, vlees, vis en kaas, gehonoreerd te hebben. De kostpenningen werden tijdelijk verhoogd tot 14 groten Vlaams (= 7 stuivers) per man per dag. Na een rekest van zes kapiteins over allerlei andere gesteden kosten (voor azijn, zout en brandhout voor het roken van de spijzen) besloten de admiraliteitsheren de regeling met een half jaar te verlengen tot 31 december 1617. Een nieuw rekest, ditmaal in verband met de hoge prijs van haring en boter, had hetzelfde effect en leidde tot een continuering van de tijdelijke gunstige regeling tot 1 juli 1618. Zie ZA, ARZ, C, ROG, inv.nr. C6503, acquitten bij de rekening 1 oktober 1616 t/m 30 september 1617, rekesten admiraliteit Zeeland.
- 65 NA, AA, 101, resolutie admiraliteit Rotterdam, 3 oktober 1594.
- 66 NA, AA, 194, brief van de Staten-Generaal aan de admiraliteit Rotterdam van 17 maart 1605.
- 67 Ibidem. Zie tevens NA, AA, 191, resolutie Staten-Generaal, 22 april 1606. Het kostgeld werd verlaagd met een ½ stuiver per man per dag.
- 68 Bruijn, 'Voeding op de Staatse vloot', 180. Volgens de goed ingevoerde Rotterdamse postmeester Jacob Quack kon een kapitein in 1665 voor 5 à 5½ stuiver een bemanningslid een dag van goede voeding voorzien. Aangezien de vergoeding in de vorm van kostpenningen bij de admiraliteit van Rotterdam toen op 6 à 7 stuivers lag, was een winst van ongeveer 2 stuivers mogelijk. Zie tevens J.R. Bruijn, 'De baten van de zee', 52-53.
- 69 Bruijn, 'De baten van de zee', 53.
- 70 Door het ontbreken van precieze inhoudsmaten kan de fictieve rekening van de Staten-Generaal uit 1605 niet goed vergeleken worden met de victualieboeken van Michiel de Ruyter. Een ton bier werd in 1605 op 2 gulden begroot. In het victualieboek van 1672 betaalde De Ruyter in Rotterdam voor bier 5 gulden de ton. Indien de tonnen even groot waren, kan het onderling prijsverschil ook deels zijn voortgekomen uit het verschil in kwaliteit. Vaten 'goet bier' of 'beste bier' waren duurder dan het lichtere scheepsbier. Bij de in Rotterdam gekochte biervaten stond geen nadere kwaliteit vermeld. Eveneens in juni 1672 door de Ruyter in Dordrecht gekocht bier was 6 gulden per vat. Ook hier geen nadere toelichting over de kwaliteit van het gekochte bier. Gegevens over de door luitenant-admiraal De Ruyter in 1672 ingekochte victualie werden ontleend aan: NA, Collectie De Ruyter, 125, scheepsvictualieboek *Zeven Provinciën*.
- 71 Idem, 63, rekest 21 augustus 1656.
- 72 In 1672 verdiende Michiel de Ruyter aan het voeren van zijn scheepsvolk 10.000 gulden. Zie J.R. Bruijn, 's Lands vloot aan de vooravond van de Derde Engelse Oorlog', 30.
- 73 Dat 8 à 9 stuivers het gangbare tarief was geweest voor de kostenpenningen in de zeventiende eeuw (aldus Van Vliet) of in de achttiende eeuw (aldus Bruijn) is onjuist. Zie A.P. van Vliet, 'Een vriendelijke groetenisse'. *Brieven van het thuisfront aan de vloot van De Ruyter (1664-1665)* (Franeker 2007), 315, en Bruijn, 'Voeding op de Staatse vloot', 180. Pas aan het eind van de achttiende eeuw lijkt er sprake te zijn geweest van een structurele stijging naar een hoger tarief dan 7 stuivers. Zie J.R. Bruijn en C. van Baalen, *Van zeeman tot residentiebuerger. Cornelius de Jong van Rodenburgh (1762-1838)* (Hilversum 1996), 18, 22 en 31.
- 74 NA, AA, 1240, jaarnaal van de kapitein T.F. van de Capelle, commandant van het fregat *Castor*, 29 december 1786 t/m 9 september 1789, jaarnaal optekening van 29 december 1786. Kapitein Van de Capelle maakte de afspraak met kapitein Haringman, vanaf 1 januari 1787 commandant van het wachtschip *Schiedam*.
- 75 Bruijn, 'Voeding op de Staatse vloot', 180.
- 76 In 1653 gaven de Staten-Generaal de admiraliteiten zelfs in overweging of het niet beter zou zijn om 'de schafting', net als bij de Engelsen, buiten de kapiteins om te regelen en de gage van alle kapiteins te verhogen naar 100 gulden per maand. NA, AA, 148, resolutie admiraliteit Rotterdam, 8 september 1653.
- 77 NA, AA, 2449, resolutie admiraliteit Zeeland, 14 april 1599.
- 78 NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 4 oktober 1606.
- 79 *The National Archives* (TNA) Londen, *High*

- Court of Admiralty* (HCA), Dutch ships & papers 1791-1800, inv.nr. 30/754/ Part II. Victualieboek Musquettier 1793. Het victualieboek van kapitein Jan Danielszoon Musquettier bevond zich aan boord van een niet nader genoemd schip dat de Britten tijdens de Franse Tijd (1795-1813) kaaptten en belandde daarna uiteindelijk in het Britse nationaal archief. De in het victualieboek van 1793 genoemde eet- en drinkwaren kwamen – met uitzondering van jenever als scheepsdrank – ook allemaal voor in een handgeschreven victualielijst achterin een scheepsjournaal uit 1702-1704. Zie Scheepvaartmuseum Amsterdam, bibliotheek, S.4312, journaal van de schepen *Schiellant* en *Dordrecht* onder commando van kapitein Johan Willem baron van Reghteren 1702-1704. Wie het journaal heeft geschreven en de victualielijst heeft opgesteld, is onbekend.
- 80 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, Gedrukte extract resolutie admiraliteit van Rotterdam, 10 december 1781. Een ‘anker’ was 38,4 liter.
- 81 Idem, 15 december 1783.
- 82 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1696-1794), extract resolutie admiraliteit van Rotterdam, 10 december 1781.
- 83 C.A. VerHuell (red.), *De scheepsdienst, door J.H. van Kinsbergen, ridder en kapitein ter zee* (Amsterdam 1780), 218.
- 84 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, Gedrukte extract resolutie admiraliteit van Rotterdam, 10 december 1781.
- 85 Idem, 15 december 1783. De door de kapitein verstrekte jenever, rum of andere sterke drank mocht hem niet meer dan 13 gulden per anker kosten.
- 86 Twee eeuwen later was er wel sprake van een duidelijke accentverschuiving. Dat blijkt onder andere uit een door de hoofdintendant van de Nederlandse zeemacht in 1971 opgestelde lijst, van eet- en drinkwaren, die toen van kracht was aan boord van de Nederlandse marineschepen en door hem was herleid tot de soorten victualie, maten en gewichten van circa 1695. Deze lijst toonde dat de bemanning van een marineschip aan het eind van de zeventiende eeuw minder brood, kaas en boter, en meer erwten, spek, vis en bier consumeerde dan in 1971. De hoeveelheden brood en boter waren bijna verdubbeld, de hoeveelheid bier gehalveerd. Zie ‘Het Spuigat. Wetenswaardigheden gespuid door het bureau maritieme historie van de marine-staf’, *Marineblad* 4 (1971), 519-520.
- 87 In de weinige bewaard gebleven particuliere archieven van kapiteins uit de zeventiende eeuw bevinden zich steevast financiële stukken betreffende de aankoop in vreemde havens van fruit en ander vers voedsel.
- 88 Het Scheepvaartmuseum, Amsterdam, S. 4312, journaal van de schepen *Schiellant* en *Dordrecht* onder commando van kapitein Johan Willem baron van Reghteren 1702-1704. Achterin dit journaal (folio 181) bevindt zich een lijst met door de schrijver P. Quackenbos in opdracht van de kapitein aangeschafte eet- en drinkwaren tijdens een scheepsreis in de Middellandse Zee met de *Dordrecht* in de zomer van 1704. De lijst vermeldt uitgaven voor brood, makreel, komkommers, wijn, rijst en enige tientallen schapen en hoenders. In andere journalen wordt ook vaak gerept van de aanschaf in buitenlandse havens verse groente of fruit en levende dieren. Enige voorbeelden betreffende visvangst voor eigen consumptie op een oorlogsschip: NA, AA, 1099, journaal van de schrijver van *De stat Briel* onder commando van commandeur Gijsbertus Wijlich, 18 maart 1691 t/m 25 januari 1692, journaaloptekening van 19 maart 1691. Op weg met een konvooi naar Schotland werden op de Doggersbank ‘verscheijde cabbeljouwen’ gevangen. Idem, 1101, journaal van commandeur Cornelis Wassenaer, commandant van het fregat *Den Briel*, 27 maart 1693 t/m 5 maart 1694, journaaloptekening van 18 januari 1694. Men ving tijdens een konvooi naar Engeland ‘drie kleijne cabbeljoutjes en een vleet’.
- 89 Zie J.R. Bruijn en E.S. van Eyck van Heslinga (red.), ‘Aan “wijffje lief”. Brieven van zeekapitein Eland du Bois aan zijn vrouw (1669-1674)’. *Nederlandse Historische Bronnen* 5 (Hilversum 1985), 120.
- 90 Terwijl de voorbereiding op de reis nog maar amper was begonnen met het aan boord

- brenge van de benodigde proviand, scheeps-
 uitrusting en bemanningsleden, kon het
 scheepsbier al bedorven raken. Zie NA, AA,
 1098, jaurnal van commandeur Gijsbrecht
 Wijligh commandant van de *Gorinchem*, 14
 augustus 1690 t/m 15 december 1690, jour-
 naaloptekening van 8 september 1690. Toen
 commandeur Wijligh voor het eerst tijdens
 de voorbereiding aan boord van het schip
 kwam, zag hij dat zijn luitenant tientallen
 vaten bier liet leeglopen omdat de inhoud
 stonk en niet meer drinkbaar was.
- 91 Tjassens, *Zee-politie*, 187. Het in 1636 uitge-
 vaardigde voorschrift met de eet- en drin-
 kwaren voor de kajuittafel vermeldde onder
 andere ham, gerookt vlees en 'groene en kom-
 mijnekaas'. Hierbij dronk men brandewijn,
 het betere bier en Franse of Spaanse wijn.
- 92 NA, AA, 930A, afrekening kostgeld kapitein
 G.C. de Prato voor de bemanning van de *Bel-
 lone* van 24 september 1763 tot 27 september
 1764.
- 93 TNA, HCA, inv.nr. 32/636, 'Berekening der
 kostpenningen vande Land trouppes geem-
 barqueerd op slands fregat van oorlog Furie,
 onder commando vanden capitein luitenant
 B. Pletsz, bestaande uit Bataafsche artilleris-
 ten en Fransche trouppes', 24 oktober 1798.
 Deze berekening gemaakt door Christiaan
 van Bergen, eerste schrijver, aan boord van
 de *Furie*, betrof de periode 19 t/m 24 oktober
 1798. De 170 koppen tellende eenheid leverde
 de scheepskapitein aan kostpenningen in
 totaal 453 gulden en 13 stuivers op. Voor het
 voeden van de vijftien officieren ontving de
 kapitein bovenop het basistarief van 7 stui-
 vers nog eens 13 stuivers per officier per dag.
- 94 Het door de Staten-Generaal op 26 juni 1654
 uitgevaardigde voedingsreglement bepaal-
 de wat er op elke dag van de week geschaft
 moest worden. Ook het aantal ponden kaas
 en brood waarop ieder bemanningslid buiten
 de drie dagelijkse maaltijden per week recht
 had, was in het reglement vastgelegd. Zie
 Tjassens, *Zee-politie*, 199.
- 95 GELA, AVR, bibliotheek, bloknr. 0993, 135,
 'Artyckel-brief ende instructie roerende
 den oorloghe te water', artikel 10. Idem,
 'Artyckel-brief ende instructie roerende den
 oorloghe ter zee', artikel 11. In beide bijna
 gelijkkluidende artikelen uit de in 1621 ge-
 drukte artikelbrieven werd aangegeven dat men
 over slechte voeding mocht klagen (bij de
 admiraal). In de latere artikelbrieven van de
 Staten-Generaal werd dit artikel (als artikel
 13 in 1629 en 12 in 1702) steeds bijna letterlijk
 overgenomen.
- 96 Naast goede voeding had de zeeman bij de
 marine recht op gratis medische behande-
 ling van verwondingen opgelopen door het
 scheepswerk of door de oorlogvoering ter
 zee. Zie artikel 32 van de in 1621 te Rotterdam
 in druk uitgegeven artikelbrieven.
- 97 NA, AA, 1101, jaurnal van een opvarende van
 de *Hertog van Gelderland* onder commando
 van kapitein Mattheo de la Cave, 4 augustus
 1693 t/m 13 november 1693, jaurnalopteke-
 ning van 11 november 1693. Met commandeur
 Sas werd kapitein Jan Everhard Sas van den
 Bossche bedoeld. Deze was in 1690 bevorderd
 van luitenant tot commandeur en al een jaar
 later aangesteld tot kapitein.
- 98 NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland,
 31 juli 1606.
- 99 Idem, resolutie admiraliteit Zeeland, 7
 augustus 1606. De inspecterende leden van
 de Zeeuwse admiraliteitsraad troffen naast
 stinkend vlees ook beschimmeld brood en
 andere bedorven waren aan. Zij lieten de
 tonnen met afgekeurd vlees van boord halen
 en begraven.
- 100 Rodger, *Command of the Ocean*, 106.
- 101 Ibidem.
- 102 Rodger, *Wooden World*, 93-94.
- 103 Zie voor een paar voorbeelden van on-
 gunstige berichtgevingen van schrijvers
 over hun kapiteins: NA, AA, 127, resolutie
 admiraliteit Rotterdam, 5 november 1632.
 Nadat een tweetal schrijvers schriftelijk bij
 het admiraliteitscollege had geklaagd over
 hun kapiteins, die te weinig orde aan boord
 zouden handhaven, werd de advocaat-fiscaal
 door het college opgedragen dit meteen uit
 te zoeken en daarover te rapporteren. NA,
 AA, 1098, jaurnal van de schrijver van het
 schip *Orange* onder commando van kapitein
 Cornelis van der Hoeven, 22 augustus 1690
 t/m 8 augustus 1691, jaurnaloptekening van

- 18 juni 1691. De (journaal)schrijver Joris van Sneeck maakte een uitvoerige beschrijving van een slaande ruzie tussen zijn kapitein en de opperluitenant, inclusief de voorgeschiedenis. Alle schuld werd bij de kapitein gelegd die zou uitblinken in onredelijkheid en misplaatste agressie.
- 104 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1696-1794), extract resolutie admiraliteit van Rotterdam, 16 december 1760. Naar aanleiding van tegen kapitein De Bruijn in november 1760 ingediende klachten over te weinig verstrekte voeding aan boord, bepaalde de advocaat-fiscaal na onderzoek dat De Bruijn zich, net als alle andere kapiteins, aan de regels moest houden.
- 105 NA, Collectie De Ruyter, 77, overzicht van door viceadmiraal Michiel de Ruyter in de jaren 1661-1663 gemaakte kosten ten behoeve van de vloot.
- 106 N. Witsen, *Aeloude en Hedendaegsche scheepsbouw*, 403.
- 107 Vergelijk met Bruijn, 'Voeding op de Staatse vloot', 180. Volgens Bruijn waren er herhaaldelijk kapiteins die zich niet aan de voedingsvoorschriften hielden. En 'meer dan één kapitein' voerde volgens hem de bijnaam 'rantsoendief'. Bruijn gaf echter geen nadere bronvermelding en noemde evenmin een rantsoendief bij naam. Dat er tussen de honderden kapiteins een paar zaten die de voedingsvoorschriften niet zo nauw namen, was heel goed mogelijk. Maar van maatgevend gedrag voor de hele groep was wat dit betreft geen sprake. Nergens is een aanwijzing gevonden dat kapiteins hun schepen niet of met moeite volledig bemand kregen omdat zij op eerdere tochten inferieure voeding hadden voorgezet of bekendstonden als rantsoendief. Bovendien ondervond een kapitein zelf ook hinder van slechte voeding aan boord omdat dit bij de bemanning leidde tot onvrede en lichamelijke verzwakking.
- 108 De gangbare betekenis van 'beste vaer' – grootvader – kreeg een extra dimensie als koosnaam voor de beide zeventiende-eeuwse admiralen Maerten Tromp en Michiel de Ruyter. In hedendaagse Nederlandse woordenboeken wordt bij de verklaring van 'beste vaer' als aanduiding voor een geliefd leider nog steeds verwezen naar het bootsvolk van Michiel de Ruyter.
- 109 NA, AA, 1347, resolutie admiraliteit Amsterdam, 16 februari 1601. De vrouwen van de kapiteins Cornelis van Grieken, Reinier Claeszoon, Jan Jacobszoon Fortuin, Pieter Pouwelszoon en Egbert Pau werden gelast de proviandering voor de schepen van hun echtgenoten in Vlissingen te regelen. De vrouwen kregen van de Amsterdamse admiraliteit een brief mee voor commissaris Geleyn Cloot, met het verzoek ieder van hen een maand kostgeld te verstreken.
- 110 NA, Collectie De Ruyter, 92, brief van Johan de Witt aan Michiel de Ruyter van 31 juli 1666. Solliciteurs waren personen die optraden als zaakwaarnemer.
- 111 TNA, HCA, 30/226, brieven van Katelijntje Haexwant aan haar man, kapitein Leendert Haexwant van 15 november 1664 en 31 oktober 1664. Beide brieven uit de Tweede Engelse Oorlog waren verstuurd vanuit Rotterdam maar door de Engelsen op zee onderschept. Vier andere onderschepte brieven van Katelijntje aan haar man van 20 september 1664, één zonder datum, de andere gedateerd 10 november 1664 en 16 november 1664, zijn integraal opgenomen in A.P. van Vliet, 'Een vriendelijke groetenisse', 315-333. In al deze brieven combineerde Katelijntje persoonlijke boodschappen met zakelijke berichtgevingen. Dat geldt ook voor de uitgegeven correspondentie tussen Maria van Bleyswijck en haar echtgenoot, kapitein Eland du Bois, eveneens een tijdgenoot en collega van Michiel de Ruyter. Zie J.R. Bruijn en E.S. van Eyck van Heslinga (red.), 'Aan "wijffje lief"'. Brieven van seekapitein Eland du Bois aan zijn vrouw (1669-1674). *Nederlandse Historische Bronnen* 5 (Hilversum 1985), 111-144.
- 112 NA, AA, 2450. resolutie admiraliteit Zeeland, 1 mei 1606. De Zeeuwse kapiteins ontvingen voortaan 72 gulden per jaar als vergoeding voor het zelf vervoeren van de victualie.
- 113 Voor het vervoer van victualie ontving de kapitein in de achttiende eeuw voor ieder bemanningslid een vast maandbedrag. De Rotterdamse admiraliteit betaalde haar

- kapiteins 7 stuivers per bemanningslid per maand.
- 114 Zie de gedegen proefschriften van P.C. van Royen, *Zeevarenden op de koopvaardijvloot. Omstreeks 1700* (Amsterdam 1987), en P. Boon, *Bouwers van de zee. Zeevarenden van het West-friese platteland, c. 1680-1720* (Den Haag 1996).
- 115 NA, ASHWF, 6148, journaal van Ferdinand. Aleman gehouden aan boord van een der schepen van de vloot onder luitenant-admiraal Philips van Dorp, 3 juni 1635 t/m 8 september 1635. De uit Nederlandse en Franse oorlogsschepen bestaande vloot kruiste voor de Vlaamse kust bij de ingang van Het Kanaal en maakte daar jacht op (Duinkerker) kapers en vijandelijke (Spaanse) koopvaardij-schepen. Toen men door gebrek aan victualie naar de Franse kust zeilde, ontmoette men daar in de buurt van het eilandje Boulin een paar andere Nederlandse kapiteins die een scheepje meevoeren dat zij leeg in de Golf van Biskaje hadden aangetroffen 'waer van het volck bij den turcq was uijtgelicht'. Zie journaaloptekening van 9 juli 1635. Door de Barbarijse kapers gevangengenomen scheepsbemanningen werden als zogeheten 'Christen slaven' in een Noord-Afrikaanse stad verkocht en daar aan het werk gezet of opgesloten en alleen tegen een losgeld vrijgelaten. Ze konden ook geketend tewerkgesteld worden op een van de kaperschepen. In de Republiek werden regelmatig, met behulp van (kerkelijke) inzamelingsacties of (vredes) onderhandelingen, pogingen ondernomen Nederlandse christenslaven vrij te krijgen die in Algiers en andere Noord-Afrikaanse steden gevangenzaten.
- 116 Alleen in tijden van oorlog was de inbreng van ronselaars niet afdoende en waren er daarnaast overheidsmaatregelen nodig, zoals een verbod op de uitvaart van koopvaardij-schepen en de verplichte terbeschikkingstelling ten behoeve van de marine van een bepaald deel van de bemanning van de koopvaardij-schepen.
- 117 Zie voor een gedetailleerde analyse van de invloed van de Nederlandse economie op de omringende regio's: C. van Bochove, *The economic consequences of the Dutch. Economic integration around the North Sea, 1500-1800* (Amsterdam 2008).
- 118 Voor aan de VOC geleverde matrozen en soldaten waren de in Enkhuizen opererende ronselaars in het begin van de achttiende eeuw 30 à 40 gulden per geleverde man kwijt. Zie M.A. van Alphen, 'Ronselaars voor de VOC in Enkhuizen omstreeks 1710', *Steevast 1995. Jaaruitgave van de Vereniging Oud Enkhuizen* (Enkhuizen z.j. [1995]), 29. Logeren bij een Enkhuizer volkhouder kostte de uit Leeuwarden afkomstige marinematroos Andries Hendrickszoon in 1721 'aen verteerd costgeldt' 4 gulden per week. Hij verliet het logement in Enkhuizen na een verblijf van tien weken met een schuld van 40 gulden. Zie NA, AA, 3225, financiële stukken afkomstig van Claas Mossel schrijver van het oorlogsschip 't *Huis te Neck*, 1721, schuldbekentenis van Andries Hendrickszoon, door hem ondertekend te Enkhuizen op 18 mei 1721.
- 119 De schuldbekentenissen werden, na verzilvering op het soldij- of betalingskantoor van de desbetreffende scheepvaarttak - de marine, de VOC of de WIC - weggegooid, ook indien de schuldbrief niet geïnd kon worden omdat de zeeman was gestorven of gedeserteerd.
- 120 Het diensverband van scheepsjongens week af. Dat beliep geen 5 maar 10 jaar, exclusief de heen- en terugreis.
- 121 Zie voor een willekeurig voorbeeld van een langdurig dienstverband bij de marine: SAR, ONA, 197, 15 februari 1638, attestatie. Een drietal onderofficieren verklaren dat zij al meer dan 14 jaar in dienst zijn van kapitein Cornelis de Leeuw, commandant van een wachtschip.
- 122 NA, AA, 1097, journaal van de schrijver H. Seeus op het schip *Provincie van Uijtrecht* onder commando van kapitein Cornelis Was-senaer, 25 juli 1693 t/m 6 april 1694, journaal-optekening van 6 april 1694. Het verlof werd verleend door de commissaris der monsterring.
- 123 NA, AA, 1102, journaal van de schrijver Pieter Quackenbosch op het schip de *Maeght van Dord* onder commando van kapitein Jacob van der Goes, 22 maart 1694 t/m 6 oktober 1694, journaaloptekening van 6 oktober

1694. Het scheepsvolk ging 'bij provisie op na Rotterdam om op trommelslag weeder te passen'.
- 124 Zie artikel 8 van de, door de Staten-Generaal op 27 april 1629, 4 augustus 1664, 1 december 1690 en 8 april 1702 uitgevaardigde, artikelbrieven. De artikelbrief van 1702 bleef van kracht tot de opheffing van de admiraliteiten in 1795.
- 125 Bij overplaatsing ontving de zeeman van de scheepsschrijver een overzicht van hetgeen hij tot dan toe had verdiend. Daarmee kon hij op het Hoofdelijk Betalingskantoor het geld incasseren dat hij op zijn eerste schip had verdiend.
- 126 Zie artikel 52 van de op 1 april 1621 in druk uitgeven artikelbrief voor zeegaande oorlogsschepen van de Rotterdamse admiraliteit en artikel 9 van de sinds 1629 door de Staten-Generaal uitgevaardigde generale artikelbrieven. De in de artikelbrieven aan de (luitenant)-admiraal toegeschreven bevoegdheid om scheepsvolk te mogen afdanken of overplaatsen, werd in de praktijk uitgeoefend door elke commandant van een oorlogsvloot of eskader.
- 127 Zie bijvoorbeeld de marinesteun in periode 1646-1650 om Brazilië te behouden. In opdracht van de Staten-Generaal werden er toen gemiddeld acht oorlogsschepen per jaar ter assistentie van de WIC naar de West gezonden. V. Enthoven, 'Mars en Mercurius bijeen. De smalle marges van het Nederlands maritieme veiligheidsbeleid rond 1650', in L. Akveld e.a. (red.), *In het kielzog*, 50.
- 128 A.M.C. van Dissel en P.M.H. Groen, *In de West. De Nederlandse krijgsmacht in het Caribisch gebied* (Franeker 2010), 20.
- 129 Zie bijvoorbeeld het door Cornelis Franszoon in 1630 te Rotterdam uitgegeven *Droevighe tijdinghe van de aldergrouwelijckste Moordery gheschiet door eenighe Matrosen op 't Schip Batavia (...) met een Droevich Clach-Liedt*.
- 130 Omdat het niet ongebruikelijk was om van scheepvaarttak te veranderen, bevatten sommige gepubliceerde reisbeschrijvingen van VOC-dienaren, ook enige informatie over hun ervaringen bij de koopvaardij in Europese wateren of bij de Staatse zeemacht.
- 131 Net als bij de zeemacht werden ook bij de VOC de schepen in de loop van de zeventiende eeuw groter en zwaarder bemand. Er vertrokken steeds grotere aantallen zeelieden en soldaten naar de Oost. Door het hoge verloop (desertie en vooral sterfte aan boord en in Indië) en geringere animo bij werkzoekenden, was de personeelshonger van de VOC in de tweede helft van de achttiende eeuw niet meer te stillen.
- 132 NA, AA, 148, resolutie admiraliteit Rotterdam, 4 juli 1653.
- 133 Idem, resolutie admiraliteit Rotterdam, 15 september 1653. Het betrof Anthonius Commersteijn, schrijver aan boord van de *Brederode* van de kort daarvoor gesneuvelde viceadmiraal Maerten Harpertszoon Tromp.
- 134 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), instructie voor de schrijvers van 13 februari 1697, artikel 2.
- 135 NA, AA, 129, resolutie admiraliteit Rotterdam, 30 juni 1634. Als een schrijver optrad als werver van scheepsvolk, bracht de admiraliteit de kosten hiervan in rekening bij diens kapitein.
- 136 Zie bijvoorbeeld Het Westfries Archief te Hoorn (WAH), Notarieel Archief Enkhuizen (NAE), 1189, 16 september 1700. De schrijver van het oorlogsschip *Vlaardingen*, Claas Waterdrager, nam in 1700 in Enkhuizen scheepsvolk aan dat hij had geworven bij een lokale ronselaar, Maria Agges. Deze was een van de belangrijkste volkhouders van Enkhuizen en leverde regelmatig personeel aan de VOC en aan de admiraliteit van het Noorderkwartier. Zie voor een Amsterdams voorbeeld uit diezelfde periode: NA, AA, 1440, resolutie admiraliteit Amsterdam, 2 oktober 1697. Commandeur De With, die in 1697 met het oorlogsschip *Gaasterland* voor anker lag bij Texel, kreeg toestemming van zijn admiraliteit om zijn schrijver naar Amsterdam te sturen om daar scheepsvolk te werven.
- 137 NA, AA, 1098, journaal van de schrijver J. Rinckinck van het schip *Den Briel* gecommandeerd door kapitein Arent Colck, 1 maart 1690 t/m 28 juli 1690, journaaloptekening van 1 maart 1690: 'den eersten maert creegh ick order om voor den cappt arent vander Colck

- te werven', en 16 maart 1690, 'creegh order nogh ses man te werve tot de rol compleet honderts ses [is]'. Een ander voorbeeld: NA, AA, 1102, journaal van de schrijver Pieter Quackenbosch van het schip de *Maeght van Dord* gecommandeerd door kapitein Jacob van der Goes, 22 maart 1694 t/m 6 oktober 1694, journaaloptekening van 17 september 1694. De schrijver Quacenbosch kwam deze dag aan boord nadat hij 'ordre van Ed:moog; hadde ontvangen eerst aen landt te blijven om de [monter]rol te completeeren'. Een vroeger West-Fries voorbeeld: NA, AA, 2994, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 4 september 1625. De schrijver van kapitein Jan Elias Bombergen werd door de admiraliteitsraad geautoriseerd om een zeeman te gaan werven ter vervanging van een onwillig bemanningslid.
- 138 SAR, ONA, 29B, 26 april 1604. Enige matrozen verklaren te zijn aangenomen door hun schrijver, Jacob de Coninck. Een ander voorbeeld: SAR, ONA, 141, 27 oktober 1630. Twee schrijvers, Guiliam Vlemmincx en Coenraet Diemers, verklaren dat zij erbij waren toen een andere scheepsschrijver, Hans de Geus, voor zijn kapitein een trompetter aannam voor 19 gulden per maand.
- 139 NA, AA, 186, repertorium resoluties admiraliteit van Rotterdam van circa 1627 tot circa 1749, folio 44, resolutie admiraliteit Rotterdam, 31 mei 1638.
- 140 Willem Adriaenszoon van der Bregge (ook wel Verbregge genoemd) was een herbergier die omstreeks 1625 tevens werkzaam was als 'schrijver in see'. Zijn herberg, genaamd 'De boom van Jesse', stond in de Lombertstraat te Rotterdam. Zijn vader Adriaen Willemszoon Verbregge had de herberg in 1608 laten bouwen en was daar zelf als waard begonnen. SAR, ONA, 53, 19 juni 1624, machtiging van Willem Adriaenszoon van der Bregge aan zijn vrouw om tijdens zijn afwezigheid zakelijke transacties te mogen sluiten. Een ander voorbeeld van een waard die omstreeks 1624 in Rotterdam optrad als scheepsschrijver was Jan Willemszoon van Leeuwen. Zijn herberg stond in Warmond. Zie SAR, ONA, 51, 17 januari 1623 en 5 augustus 1624.
- 141 NA, Collectie Rademacher, 236. Omstreeks 1730 maakte de VOC in Middelburg gebruik van 48 ronselaars. Slechts vijf van hen waren mannen. Onder de 43 vrouwen bevonden zich drie weduwes. De stad Enkhuizen, met circa tien zeemanslogementen binnen haar stadsmuren, gaf eenzelfde beeld: ook daar was het ronselen van scheepsvolk voor de VOC, WIC en marine gedurende het eerste kwart van de achttiende eeuw vooral in handen van vrouwen, vaak zelf getrouwd met een zeeman. Zie M.A. van Alphen, 'Ronselaars voor de VOC', 28-34 en 'Handel en wandel van de transportkoper', 18. Sinds de jaren tachtig van de twintigste eeuw hebben Nederlandse historici meer oog voor de betrokkenheid van (zeemans)vrouwen bij de internationale scheepvaart in de zeventiende en achttiende eeuw. Enige recente voorbeelden zijn: D. van den Heuvel, *Bij uijtlandigheid van haar man. Echtgenotes van VOC-zeelieden, aangemonsterd voor de kamer Enkhuizen (1700-1750)* (Amsterdam 2005) en M. Ketelaars, *Compagnies dochters. Vrouwen en de VOC (1602-1795)* (Amsterdam 2014).
- 142 Zie bijvoorbeeld Maria van Dijkhuizen alias Maria Martens (1663-1724) die zich tijdens het eerste kwart van de achttiende eeuw ontpopte tot de belangrijkste ronselaar van scheepsvolk in Enkhuizen. Van Alphen en Van Dissel, *Kroniek*, 20. Volgens bewaard gebleven scheepssoldijboeken van de VOC-kamer Amsterdam uit de eerste helft van de zeventiende eeuw waren in de jaren dertig en veertig Susanna Willems en Trijn Wiggers de belangrijkste ronselaars van scheepsvolk in Amsterdam. Vooral Susanna Willems zat in die tijd vele schuldbrieven van zeelieden die in Amsterdam waren aangemonsterd. In Rotterdam werd het ronselen toen ook gedomineerd door een zekere Susanna Willems. Vermoedelijk gaat het om dezelfde vrouw. Zij woonde in Rotterdam maar haar echtgenoot kwam uit Amsterdam, en deze had daar na zijn verhuizing naar Rotterdam nog familie wonen.
- 143 SAR, ONA, 397, 25 februari 1665. Op 10 februari 1665 riep de tamboer van de Rotterdamse admiraliteit overal in de stad om

- dat scheepsvolk dat wilde aanmonsteren bij schout-bij-nacht Jan de Liefde zich voor aanneming naar diens huis moest begeben. De voor de Rotterdamse admiraliteit varende kapitein Pieter van Allevrunden, die tevens herbergier was, monsterde zijn scheepsvolk in de eigen herberg 't Roode Leeuwken'. Zie NA, AA, 135, resolutie admiraliteit Rotterdam, 6 april 1640.
- 144 S.P. L'Honore Naber (red.), *Reisebeschreibungen von Deutschen Beamten und Kriegsleuten im dienst der Niederländischen West- und Ost-Indischen Kompagnien 1602-1797*. Deel 12: *Martin Wintergerst, Reisen auf dem Mittelländischen Meere, der Nordsee, nach Ceylon und nach Java 1688-1710* (Den Haag 1932), 122. Tussen zijn vele koopvaardijreizen door, monsterde Martin Wintergerst in 1697 in Amsterdam als konstabel aan bij de daar gevestigde admiraliteit en beschreef het vigerende systeem van 'die Kost(geld)-Zettul'.
- 145 Soms was er sprake van een meldplicht. Zie bijvoorbeeld: NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, rapport advocaat-fiscaal admiraliteit Rotterdam van 7 januari 1782. De manschappen van het fregat *Castor* zouden na aanmonstering kostbrieven ontvangen die 'goed zijn voor fl. 2 per week mits de vors manschappen zig wekelijks ten comptoire van de hoofdelijke betaaling vertoonen en doen monsteren'.
- 146 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), instructie voor de schrijvers, uitgevaardigd door de Rotterdamse admiraliteitsraad op 13 februari 1697, artikel 5.
- 147 Zie bijvoorbeeld de werving voor de Rotterdamse oorlogsschepen *Delft* in 1691-1692 en *Bellona* in 1763: NA, AA, 1097, schuldboek van Johan Hegh, scheepsschrijver van de *Delft*, 8 december 1691 t/m 27 november 1693 en NA, AA, 930A, monsterrol van de *Bellona*, 24 september 1763 t/m 8 november 1763 gaven globaal hetzelfde beeld. In beide gevallen ontbrak ten tijde van de koksschafting nog meer dan de helft van de totale bemanning. De eerste dag dat de kok van de *Bellona* voedsel bereidde en verstreekte, waren 57 van de beoogde 150 koppen aanwezig, bij de kok van de *Delft* 103 van de 250 man.
- 148 NA, AA, 1138, journaal van een opvarende van het schip *Gorcum* onder commando van kapitein Adriaan van der Meijden, 1 mei 1744 t/m 2 oktober 1745, journaaloptekening van 6 mei 1744. Terwijl het schip op de rede voor Hellevoetsluis lag, monsterde een tweetal leden van de Rotterdamse admiraliteitsraad de bemanning en 'gaven een maant gelt aan de genen die nogh niet ontfangen hadden'. Aan boord werd de handgace ook wel uitbetaald door de commissaris van de monstering. Als deze het geld had voorgeschoten, ontving hij het later terug via de ontvanger-generaal van de desbetreffende admiraliteit.
- 149 In journalen van scheepsschrijvers en resolutieboeken van admiraliteitscolleges stond nooit expliciet aangegeven wanneer een schrijver met het werven van scheepsvolk moest beginnen of was begonnen. Tussen de regels door was daar in diezelfde bronnen vaak wel informatie over te vinden. Een paar voorbeelden ter illustratie. NA, AA, 1247, journaal van de schrijver Pieter Quant op het schip *Kemphaan* onder commando van kapitein Frans Smeer, 1 mei 1789 t/m 3 mei 1792, journaaloptekening van 6 mei 1789. De scheepsschrijver meldde dat hij zich op 6 mei 1789 had ingescheept 'nadat ik mij reeds sedert den 24 maart jl. als zijnde de dag dat de *Kemphaan* werving in Rotterdam geopend wierd inde werving had bevonden'. NA, AA, 139, resolutie admiraliteit Rotterdam, 16 april 1644. Omdat de matroos Abraham Pieterszoon bij zijn aanstelling tot schrijver van kapitein Quirijn van de Kerckhof al drie maanden voor die kapitein scheepsvolk bleek te werven, werd zijn gage op voorspraak van zijn kapitein met terugwerkende kracht verhoogd tot het niveau van scheepsschrijver. Uit notariële aktes bleek dat een oom (schipper Abraham Janszoon Houppstoch) en tante (Dieuwertje Ariensdochter) van deze schrijver vanaf eind jaren twintig tot eind jaren veertig van de zeventiende eeuw in Rotterdam samen een logement hadden en scheepsvolk ronselden.
- 150 Een dergelijke schrijver was de in Rotterdam woonachtige Lodewijk Michielszoon. Zie

- bijvoorbeeld SAR, ONA, 390, 10 april 1638 (attestatie).
- 151 In de zeventiende eeuw werd de (generale) schuldrol ook wel aangeduid met 'scheepsschuldboek'. Er zijn geen zeventiende-eeuwse schuldrollen van admiraliteitsschepen bewaard gebleven. Wel een daaraan ontleende 'Notijcie uijt het scheeps schulde boeck van Joh Hegh' uit 1691-1693. In deze notitie was voor de 250-koppige bemanning van het oorlogsschip *Delft* bijgehouden hoeveel scheepsschuld ieder bemanningslid vanaf begin december 1691 tot eind november 1693 aan boord had gemaakt. De schuldbedragen waren niet gepreciseerd. Zie NA, AA, 1097, notitie uit het schuldboek van Johan Hegh varende op de *Delft* onder commando van kapitein Jacob van der Goes, 8 december 1691 t/m 27 november 1693.
- 152 De Staten-Generaal hielden zich, in tegenstelling tot de scheepsvoeding, niet bezig met de door de marine en haar schrijvers verstrekte scheepskleding.
- 153 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Ordre en reglement op de leverantie van Plunjes en tabak ten dienste van het volk varende op de scheepen van oorlog onder het resort van het collegie ter admiraliteit op de Maze, als mede op de uitrusting van voorsz. Volk', 10 april 1759.
- 154 Ibidem. De in artikel 6 van het reglement genoemde gratis te verkrijgen plunjelijst was niet als bijlage aan het reglement toegevoegd. Het reglement werd in 1780, herdrukt en waarschijnlijk was de plunjelijst die kort daarop als bijlage verscheen bij een op 11 november 1781 uitgevaardigd kledingvoorschrift geheel of grotendeels gelijk aan die van 1759.
- 155 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Ordre en reglement op de leverantie van Plunjes en tabak ten dienste van het volk varende op de scheepen van oorlog onder het resort van het collegie ter admiraliteit op de Maze, als mede op de uitrusting van voorsz. Volk', 10 april 1759.
- 156 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), resolutie admiraliteit van Rotterdam, 20 november 1781. In zijn verhandeling over de achttiende-eeuwse medische zorg aan boord, bracht Leuftink de introductie van het kledingvoorschrift uit 1781 naar voren als een tijdens de Verlichting ingegeven poging om de zorg voor de zeeman te verbeteren. A.E. Leuftink, *Harde heelmeesters. Zeelieden en hun dokters in de 18 eeuw* (Zutphen 1991), 188-190. Leuftink kende de op 10 april 1759 door de Rotterdamse admiraliteit uitgevaardigde plunjereglement kennelijk niet. Hij noemde daardoor het Rotterdamse kledingvoorschrift uit 1781 ten onrechte de eerste in zijn soort.
- 157 Idem, resolutie admiraliteit Rotterdam, 20 november 1781. Aan de uitgebreide resolutie was als normatief voorbeeld toegevoegd een 'Lyst van de uitrusting van een matroos op een reys voor de tyd van een jaar'. De lijst bevatte in totaal 24 verschillende artikelen, variërend van een gestreept baadje, twee neusdoeken en een Engelse muts tot een paar gespen en een ransel.
- 158 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, resolutie admiraliteit Rotterdam, 27 april 1784.
- 159 Idem, resolutie admiraliteit Rotterdam, 10 juli 1786.
- 160 Vanaf wanneer de admiraliteiten met gedrukte maandbrieven werkten, is onduidelijk; waarschijnlijk vanaf de jaren twintig van de zeventiende eeuw. In dat decennium verschenen in Rotterdam voor het eerst gedrukte instructiebrieven voor scheepsschrijvers. De voor ontslagen of overgeplaatste scheepelingen bestemde afrekeningen kwamen toen ook beschikbaar als gedrukt formulier. Zie NA, AA, 122, resolutie admiraliteit Rotterdam, 30 juni 1627.
- 161 Bij de Zeeuwse admiraliteit verstrekte en ondertekende ook de assistent van de commissaris van de monstering gedrukte schuldbekentenissen ten behoeve van het scheepsvolk. Zie ZA, ARZ, C, ROG, 757*, acquitten bij de rekening over 1727. In Rotterdam moesten de scheepsschrijvers de door hen ingevulde maandbrieven door de eerste klerk van de secretarie der admiraliteit laten inboeken en ondertekenen. NA, AA, Verzameling Bisdom, 15, recueil van extract-resoluties, resolutie admiraliteit Rotterdam 30 januari 1697.

- 162 Vanaf de jaren zeventig van de achttiende eeuw gingen de admiraliteiten ertoe over maandbrieven van het eigen scheepsvolk op te kopen, omdat particuliere opkopers het veelal lieten afweten. De admiraliteit van Zeeland begon er in 1779 mee, die van Rotterdam volgde in 1786. Bij de Zeeuwse admiraliteit mochten de maandbrieven vier maandgages groot zijn. Dat gold vanaf 1786 ook voor de Rotterdamse admiraliteit, maar alleen voor maandbrieven van aangemonsterde lieden die een volledige scheepsuitrusting bezaten. Zo niet, dan bleef drie maandgages het maximum. De scheepsschrijver moest de uitrusting controleren.
- 163 NA, VOC, 152, resolutie Heren XVII, 15 mei 1671. Verwanten hoefden geen administratiekosten meer te betalen bij het verzilveren van een maandbrief op het soldijkantoor. NA, VOC, 154, resolutie Heren XVII, 21 februari 1682. Voortaan mochten er alleen nog maandbrieven opgemaakt worden waarin de VOC-dienaar zijn echtgenote, één van zijn kinderen, één van zijn ouders of het Weeshuis begunstigde. Zie voor een uitvoeriger behandeling van de maand- en transportbrieven die bij de VOC in gebruik waren: M.A. van Alphen, 'Handel en wandel van de transportkoper', 10-16.
- 164 Belenen betekende dat de eigenaar van de maandbrief er tijdelijk afstand van deed. VOC- maandbrieven werden doorgaans steeds voor een jaar beleend. Belening bood als voordeel dat men geen jaar hoefde te wachten op zijn geld maar dit direct geld in handen kreeg en geen financieel risico liep. Bleek bij de jaarlijkse uitbetaling van drie maandgages op het soldijkantoor dat de zeeman die de maandbrief had laten opstellen inmiddels was overleden of gedeserteerd, dan werd zijn maandbrief niet meer (volledig) uitgekeerd en leed degene bij wie de maandbrief beleend was schade. Aangezien deze de risico's doorberekende, ontving de belener (de echte eigenaar) van hem nooit het op de maandbrief ingevulde bedrag ter grootte van drie maandgages, maar moest deze genoeg nemen met ongeveer de helft of driekwart daarvan. Zolang de VOC-die- naar niet deserteerde of stierf, behield zijn maandbrief waarde en kon jaar in jaar uit opnieuw en eventueel steeds bij iemand anders beleend worden.
- 165 NA, AA, 1, 'order nopende d'arresten te versoeken op de tractementen ende soldyen van officieren en matrosen van de admiraliteyt te Rotterdam', 23 mei 1653. De admiraliteit van Rotterdam besloot onder andere dat er alleen beslag gelegd kon worden op verdiende gages als het om bepaalde gepermitteerde waren ging en de schuldeiser een gespecificeerde rekening daarvan kon overleggen. Tot de gepermitteerde waren werden gerekend, brood, bier of 'kramery-waren tot de lijftocht geschied'. Ook voor mannen- vrouwen- en kinderklleding, huishuur en – bij inwoning – kost of slaapgeld, werd een arrest verleend. Datzelfde gold zelfs voor een 'redelijcke oft discrete quatiteyt brandewijn'. Die brandewijn was voor gebruik aan boord, diende voor de gehele reis en mocht niet meer dan 3 gulden gekost hebben.
- 166 Ibidem en NA, AA, Verzameling Van der Heim, 64. Reglement betreffende de maandbrieven, 26 november 1697. Het reglement werd in 1710 ongewijzigd herdrukt. Voor het verlenen en aantekenen van een arrest moesten de crediteuren wel aan de eerste klerk en de secretaris van de admiraliteit respectievelijk 6 en 3 stuivers betalen. Als het schuldbedrag de 25 gulden te boven ging, ontving de secretaris net als de klerk 6 stuivers.
- 167 Maandbrieven van marinepersoneel werden in de regel eenmalig beleend, en dan meestal voor drie, vier of vijf maanden. Degene die de maandbrief beleende, schoot dan met de maandbrief als onderpand respectievelijk drie, vier of vijf maandgages voor. De over het verstrekte bedrag verschuldigde rente was fors, meestal rond de 25%, want het risico dat de maandbrief door desertie of sterfte van de zeeman/schuldenaar niet geheel zou worden uitbetaald, was in dit percentage verdisconteerd. De rente werd direct verrekend en in mindering gebracht op de overeengekomen som geld. Twee via de maandbrief beleende maandgages (van een 10 gulden per maand verdienende matroos) leverden dus

- ongeveer 15 gulden aan contant geld op. Om een schuld van 20 gulden met een dergelijke maandbrief te kunnen betalen, moest deze dus voor minimaal drie maandgages beleend worden.
- 168 Het aantal maandgages dat via de maandbrief beleend mocht worden, was bij de admiraliteit van Rotterdam afhankelijk van de duur en bestemming van de reis. Voor de kortere reizen werd drie maanden gage aangehouden. Voor de langste reizen naar de West was maximaal vijf maanden geoorloofd. Iemand die met de maandbrief als onderpand toch een hoger bedrag uitleende, kreeg later bij de afrekening op het hoofdelijk betalingskantoor de toegestane vijf maandgages uitgekeerd, maar moest de rest via een beslaglegging zien te incasseren, en daarvoor gold niet langer 'het regt van praferentie'. NA, AA, 801b, Plakkaten, reglementen en resoluties ingekomen bij het Hoofdelijk Betalingskantoor van de Rotterdamse admiraliteit, resolutie admiraliteit Rotterdam, 27 april 1784.
- 169 Isaak Isegaard (1642-1682) was zo'n admiraliteitsdienaar die als bijverdienste allerlei aan de werving gerelateerde transacties buiten zijn normale werk om deed en zo een heel netwerk opbouwde. Hij was tot aan zijn dood werkzaam bij de Amsterdamse admiraliteit als 'deurbewaarder vant comptoir der hoofdelijke betaling' en woonde aan de Oude Schans. Tot zijn taken behoorde, naast het al dan niet toegang verlenen tot het betalingskantoor aan derden, onder andere het vervoeren van grote hoeveelheden geld door de stad voor de admiraliteit. Buiten zijn admiraliteitsbaan manifesteerde hij zich als een soort bankier. Zo incasseerde Isegaard rente door met geleend geld kapiteins in staat te stellen proviand in te slaan. De rente sluisde hij gedeeltelijk door naar zijn particuliere geldschietters. Tevens financierde hij opkopers van maandcelen (van de zeemacht) en transportbrieven (van de VOC). Isegaard verzorgde voor deze opkopers ook de verzilvering van de schuldbrieven. Hij bezocht daarvoor regelmatig de betaalkantoren van de marine en VOC in Amsterdam en Mid-
delburg. In 1678 ging Isegaard nog een stap verder en sloot een contract met Johan Clautier, commissaris van de monstering voor de op de Rijn gelegen oorlogsschepen. Clautier zou de door hemzelf aan het scheepsvolk verstrekte maandcelen proberen te kopen en daarna voor verzilvering op het Hoofdelijk Betalingskantoor opsturen naar Isegaard. Van de gemaakte winst ontvingen zowel Clautier als Isegaard een derde deel. De rest, ook een derde deel, was bestemd voor de meewerkende penningmeester van de Amsterdamse admiraliteit. Mocht er verlies worden geleden, dan deelden Isegaard en Cleutier die. SAA, ONA, 4506, 10 februari 1678, contract voor het opkopen van maandcelen. Enige andere notariële aktes betreffende de bijverdiensten van Isaak Isegaard zijn; SAA, ONA, 4502, 29 november 1675, idem, 4503, 11 april 1676 en 10 september 1676, idem, 4504, 21 mei 1677 en idem, 8 februari 1678.
- 170 NA, AA, 186, repertorium resoluties admiraliteit van Rotterdam van circa 1627 tot circa 1749, folio 30, resolutie admiraliteit Rotterdam, 21 maart 1631. Het werd 'clercquen en andere suppoosten' verboden 'ordonnantiën, restcedulen ende dergelijke actens tot lasten van dit collegie' te kopen.
- 171 Opkopers van celen kregen vanaf 1633 in Rotterdam geen toegang meer tot het Prinsenhof. NA, AA, 128, resolutie admiraliteit Rotterdam, 7 april 1633. In 1689 werd door de Rotterdamse admiraliteitsraad ook nog een 'reglement beraamt tegens de opkopers van maancedels'. Zie NA, AA, 186, repertorium resoluties admiraliteit van Rotterdam van circa 1627 tot circa 1749, folio 137, resolutie admiraliteit Rotterdam, 29 september 1689.
- 172 NA, AA, 186, repertorium resoluties admiraliteit circa 1627 tot circa 1749, folio 86, resolutie admiraliteit Rotterdam, 3 september 1721. De in de resolutie genoemde scheepsschrijver, Lambert van der Beets, werd de toegang tot het Hoofdelijk Betalingskantoor in het Rotterdamse Prinsenhof ontzegd omdat hij een reeds uitbetaalde maandbrief had verkocht.
- 173 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), extract resolutie admi-

- raliteit van Rotterdam, 14 april 1739.
- 174 NA, AA, 3220, schuldrol bemanning van de brik *Snelheid* onder commando van kapitein-luitenant Adolph Holland, 1794-95. Uit de door 'eerste chirurgijn en schrijver' Hermanus Maurisius Ahle opgemaakte schuldrol bleek dat zijn voorganger - de schrijver H. Flemmich - in april 1795 een maandbrief incasseerde voor een zielkoper.
- 175 NA, AA, Verzameling Bisdom, 162, extract resolutie admiraliteit op de Maze, resolutie admiraliteit Rotterdam, 29 juli 1777. Manschappen die na de koksschafting werden aangenomen en niet binnen tien dagen aan boord waren, kregen een boete opgelegd van een daalder (= 30 stuivers). Dat bedrag was bestemd voor de zogeheten 'Geweldige provoost' van admiraliteit en moest door de scheepsschrijver in mindering worden gebracht op het salaris van de telaar. Zie ook NA, AA, 186, repertorium resoluties admiraliteit van Rotterdam van circa 1627 tot circa 1749, folio 73, resolutie admiraliteit Rotterdam, 1 april 1633. Voor het sluiten en ontsluiten van gevangen bootsgezellen mocht de Geweldige provoost tweemaal 30 stuivers berekenen. NA, AA, 186, repertorium resoluties admiraliteit van Rotterdam van circa 1627 tot circa 1749, folio 73, resolutie admiraliteit Rotterdam, 5 mei 1722. De Geweldige provoost mocht bij de monstering afwezige manschappen beboeten met 30 stuivers.
- 176 Pas vanaf 1786 bestond de mogelijkheid om een zeeman voor wie men borg stond gratis te laten opsluiten in het Prinsenhof. Dit gold echter uitsluitend voor zeelui die zonder tussenkomst van een volkhouder of slaapbaas in marinedienst waren getreden en wier maanddelen bij de admiraliteit waren beleend. Zij werden net als de vluchtgevaarlijke gasten van ronselaars 'tot securiteit op het [Prinsen]hof gebragt', maar hoefden geen sluit- en ontsluitgelden aan de Geweldige provoost te betalen en werden beter behandeld en 'ten menagieuste na boord getransporteert'; NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), resolutie admiraliteit van Rotterdam, 10 juli 1786.
- 177 In de zeventiende eeuw konden de scheeps-
schrijvers van de Rotterdamse admiraliteit lange tijd volstaan met het in tweevoud opmaken van de monsterrol. De schrijver behield een van de exemplaren zelf en het andere was bestemd voor de Rotterdamse admiraliteitsraad en moest door de schrijver en kapitein van een handtekening worden voorzien. De Amsterdamse scheepsschrijvers moesten al vanaf het eerste kwart van de zeventiende eeuw tijdens de monstering drie rollen opmaken. Ook zij moesten een monsterrol afstaan aan hun admiraliteitsraad en er zelf een behouden. Het derde exemplaar was bestemd voor de commissaris van de monstering. Aan het eind van de zeventiende eeuw ging de Rotterdamse admiraliteit nog een stap verder en verlangde van haar schrijvers een monsterrol in viervoud. Van dat viertal behield de schrijver er zoals gewoonlijk zelf een. De andere drie moesten tijdens de werving of bij vertrek van het schip al dan niet via de commissaris van de monstering naar het Prinsenhof worden gebracht en daar afgegeven worden aan de advocaat-fiscaal en aan personeel van het secretariaat en het Hoofdelijk Betalingskantoor. Als men op het Rotterdamse Prinsenhof al voor vertrek van het schip over een of meer van de monsterrollen kon beschikken, dan diende de schrijver eventuele veranderingen steeds wekelijks door te geven. Zie de Amsterdamse schrijversinstructies van circa 1620 en 1657 en de Rotterdamse van 1621, 1629 en 1697. Van de achttiende-eeuwse monsterrollen van oorlogsschepen zijn diverse exemplaren in twee- of drievoud bewaard gebleven. Zie bijvoorbeeld de drie monsterrollen van *De Voorzichtigheid* uit 1765; NA, AA, 1947-1947B.
- 178 Van de monsterrollen die voor het Prinsenhof bestemd waren, ging er altijd een via de commissaris van de monstering naar het secretariaat van de admiraliteit om daar bewaard te worden. Dat was ook al tijdens de zeventiende eeuw bij de Rotterdamse admiraliteit het geval toen haar schrijvers hun monsterrol slechts één keer hoefde te kopiëren. NA, AA, 122, resolutie admiraliteit Rotterdam, 7 april 1627. Om er zeker van te zijn dat de monsterrol snel in het Prinsenhof

zou belanden, kregen zowel de commissaris van de monstering in Den Briel als die in Helvoetsluis opdracht de monsterrol voortaan meteen na het afsluiten op te sturen naar de secretaris van de Rotterdamse admiraliteit.

HOOFDSTUK 5

- 1 De admiraliteit van Amsterdam had in 1597 dertien 'schipscapiteynen op de binnenwateren' geposteerd. In 1596 hield diezelfde admiraliteit tien zeegaande oorlogsschepen tijdens de winter in de vaart. De Rotterdamse admiraliteit beschikte in 1593 over in totaal achttien 'binnenwachten'. In de winter van 1601 had zij dertien zeegaande oorlogsschepen in dienst. In 1632 was het aantal 'capiteynen op de binnenstroomen' bij de Rotterdamse admiraliteit inmiddels gestegen naar 23. De zeegaande oorlogsvloot van die admiraliteit was toen met 22 schepen vrijwel even omvangrijk. NA, AA, 1342, resolutie admiraliteit Amsterdam, 16 december 1596, en NA, AA, 1343, resolutie admiraliteit Amsterdam, 15 augustus 1597. NA, AA, 100, resolutie admiraliteit Rotterdam, 20 augustus 1593 en NA, AA, 109, resolutie admiraliteit Rotterdam, 27 februari 1602. NA, AA, 127, resoluties admiraliteit Rotterdam, 3 mei 1632, 31 augustus 1632, 13 september 1632 en 14 september 1632. De bij de Waddeneilanden en in de zeegaten gepositioneerde wachtschepen behoorden ook tot de binnenlandse scheepsmacht van de admiraliteiten.
- 2 Bruijn, *Varend Verleden*, 18.
- 3 NA, AA, 109, resolutie admiraliteit Rotterdam, 14 december 1600. In antwoord op een brief van de Staten van Holland meldde het Rotterdamse admiraliteitscollege dat aan kostpenningen voor bemanningsleden van de oorlogsschepen 'ter see buiten de rivieren' 5½ stuiver per man per dag werd uitgekeerd, terwijl voor oorlogsschepen op de binnenwateren het tarief 5 stuivers en 1 oortje bedroeg. Ook in eerdere en latere resoluties werd een onderscheid in (kostpenningen)tarieven aangehouden tussen de oorlogsschepen op de binnenwateren en die op zee. Zie NA, AA, 101, resolutie admiraliteit Rotterdam, 3 oktober 1594 en NA, AA, 112, resolutie admiraliteit Rotterdam, 28 november 1607.
- 4 Beide in 1621 gepubliceerde artikelbrieven kwamen al eerder in hoofdstuk 2 ter sprake. Ze zijn opgenomen in een bundel met tientallen andere gedrukte voorschriften en instructies betreffende de Nederlandse scheepvaart in de zeventiende eeuw. GELA, AVR, bibliotheek, bloknummer 0993, 135. Wie de in een perkamenten omslag gevatte pamfletten heeft verzameld en gebundeld, is vooralsnog onbekend.
- 5 SAR, ONA, 24, 13 januari 1603 ('water captain' Pieter Corszoon) en SAR, ONA, 26, 7 april 1610 ('water captain' Cleijn Aeryaenszoon), en SAR, ONA, 40, 21 december 1623 ('capiteyn te water' Claes Simonszoon Suyrbier) en SAR, ONA, 138, 23 september 1635 ('capiteyn te water in dienst van de admiraliteyt' Andries van So(e)tendael). In de resolutieboeken van de Rotterdamse admiraliteit uit de eerste helft van de zeventiende eeuw worden de scheepscommandanten op de rivieren aangeduid met 'binnen capiteyns' en die op zee met 'buyten capiteynen'. Zie bijvoorbeeld NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 17 maart 1632 en NA, AA, 138, resolutie admiraliteit Rotterdam, 20 juni 1643. Omstreeks 1650 werd een op de binnenwateren varende kapitein van een der admiraliteitsjachten soms aangeduid met 'schipper commandeur'. Zie NA, AA, 146, resolutie admiraliteit Rotterdam, 6 april 1651.
- 6 SAR, ONA, 147, 1 september 1625. In deze akte wordt verwezen naar de 'schrijver ter zee' Frans Aernoutszoon. Een halve eeuw later was de benaming ingeburgerd. SAA, Poortboek 4, folio 92. De in 1676 poorter van de stad Amsterdam geworden Jacobus Pater was van beroep 'schrijver ter see'. SAR, ONA, 1940, 23 september 1727. De beëdigde stadsvroedvrouw, Marijtje Pieters, getuigde dat toen Jannetje Groen op 8 oktober 1710 van een dochter beviel en Marijtje vroeg wie de vader van de vrucht was, Jannetje antwoordde: 'Gerrit Hoogerwerf schrijver ter zee'.
- 7 C.M. Schulten, *Met vliegende vaandels en slaande trom. Oorlog in de Lage landen 1559-1659*

- (Amsterdam 2005), 37.
- 8 SAR, ONA, 142, 25 februari 1638. De 43-jarige Pieter Havens, die als schrijver diende op de pleit van kapitein Pieter van Allevrunden, verklaarde op verzoek van een matroos dat deze tijdens de belegering van Breda door een kogel verminkt was geraakt. Ook de Zeeuwse admiraliteit ondersteunde het Staatse leger tijdens de Opstand met pleiten en liet de bemanningen meevechten 'in t leger bij het geschut'; NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 25 april 1605.
 - 9 Het optreden van de Zeeuwse oorlogsschepen op het Slaak bij Tholen op 13 september 1631 was een van de succesvolste marineoperaties in de eigen wateren tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Zie Van Alphen en Van Dissel, *Kroniek*, 337.
 - 10 Tijdens een vergadering van het Rotterdamse admiraliteitscollege op 4 oktober 1631 lieten de aanwezige leden zich opvallend kritisch uit over de bijdrage van de eigen admiraliteit aan de oorlogvoering. De leden constateerden dat 'de geheele oorloge te water bij dese collegie bestaet wel 't meeste int depecheeren van de behouften, soo kleynen als groote, incoopgelden als soldien'. Waarschijnlijk betrof het hier een reactie op het succes van de Zeeuwse admiraliteitschepen in de Slag op het Slaak bij Tholen van 13 september 1631; NA, AA, 126, resolutie admiraliteit Rotterdam, 4 oktober 1631.
 - 11 Alleen de in de riviermondingen en nabij de Waddeneilanden geposteerde wachtschepen kwamen in contact met vijandelijke schepen.
 - 12 SAR, ONA, 194, 11 augustus 1633. De commies van recherche over de convoyen en licenten aan boord van het bij Bockhoven afgemeerde schip van kapitein Aert Liefkint wist op 28 juli 1633 een tweetal illegaal over de Waal vervoerde paarden bij Hedel in de Bommelerwaard te achterhalen.
 - 13 V. Enthoven, 'Mars en Mercurius bijeen. De smalle marges van het Nederlandse veiligheidsbeleid rond 1650', in L. Akveld e.a. (red.), *In het kielzog. Maritiem-historische studies* aangeboden aan Jaap R. Bruijn bij zijn vertrek als hoogleraar zeegechiedenis aan de Universiteit Leiden (Amsterdam 2003), 43.
 - 14 NA, AA, 122, resolutie admiraliteit Rotterdam, 24 maart 1627.
 - 15 NA, AA, 121, resolutie admiraliteit Rotterdam, 23 december 1626.
 - 16 Sommige schepen waren jaren achtereen in dienst, andere werden in de winterperiode opgelegd en keerden dan in het voorjaar weer terug.
 - 17 Niet alleen de vanaf de wachtschepen opererende commiezen maakten gebruik van sloepen, ook hun collega's aan de wal deden dat van oudsher; zie NA, AA, 2446, resolutie admiraliteit Zeeland, 7 december 1589. Adriaen de Rycke, die als commies op de Schelde geplaatst was in het fort van Lillo, verzocht en ontving een 'roeschuyte' om de lading van de passerende koopvaardijsschepen te kunnen controleren. De Rycke kreeg twee roeiers bijgeleverd en diende de schuit te delen met andere op de Schelde werkzame commiezen.
 - 18 Een legerpleit was een lang plat vaartuig voor de binnenvaart, dat werd ingezet ter ondersteuning van het landleger.
 - 19 NA, AA, 110, resolutie admiraliteit Rotterdam, 9 november 1602.
 - 20 SAR, ONA, 209, 26 augustus 1648. Een marktschipper was de baas of eigenaar van een beurtvaartuig waarmee op vaste marktdagen werd gevaren.
 - 21 NA, AA, 123, resolutie admiraliteit Rotterdam, 6 oktober 1628.
 - 22 Voorbeelden van kapiteins op de binnenwateren die door de Zeeuwse admiraliteit veroordeeld werden omdat zij hun taak verzaakten: in 1600 werden de kapiteins Jacob Leijnszoon en Marinus Dominicus gestraft omdat zij hun wachtposten hadden verlaten voor het vervoeren van goederen en personen. In 1604 werd kapitein Coopvaer opgesloten in de gevangenis omdat hij 'lorredraaijerij' (sluikhandel) had toegestaan; NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 9 september 1600 en 28 februari 1604.
 - 23 Soms liep een scheepscommandant tegen de lamp, zoals de uit Oudenaarde afkomstige kapitein Michiel van Trappen, ook wel Bankert genoemd, die in 1598 door zijn Zeeuwse admiraliteit werd berispt omdat hij voor acht

- maanden kostenpenningen had geïnd voor vijf afwezige matrozen; NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 30 september 1598.
- 24 NA, AA, 121, resolutie admiraliteit Rotterdam, 4 november 1626.
- 25 NA, AA, 2995, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 30 oktober 1626.
- 26 Ibidem.
- 27 Dat het college van de Rotterdamse admiraliteit veel strenger reageerde op het geconstateerde absenteïsme dan de admiraliteitsraad van het Noorderkwartier kwam waarschijnlijk doordat in september 1626 de advocaat-fiscaal, vier admiraliteitsraden en de vendumeester van de Rotterdamse admiraliteit na een geruchtmakend proces waren veroordeeld voor het plegen van fraude en corruptie. Zie voor deze zaak en nog een paar andere voorbeelden van misstanden bij de admiraliteiten: Bruijn, *Varend Verleden*, 44-46.
- 28 NA, AA, 121, resolutie admiraliteit Rotterdam, 4 november 1626.
- 29 De sanering op de wachtschepen stond niet op zichzelf. In 1643 vond eveneens een grote legerreductie plaats waarbij de organieke sterkte van de Staatse compagnieën werd teruggebracht naar de effectieve sterkte; Groen, *Tachtigjarige Oorlog*, 377.
- 30 NA, AA, 138, resolutie admiraliteit Rotterdam, 11 juni 1643. Volgens kapitein Raeven, die met zijn schip naast een redoute aan de Kille bij Dordrecht lag, kon hij zijn wacht niet meer bezet houden en de dienst van recherche en visitatie waarnemen, als hij zijn bemanningssterkte zou moeten terugbrengen van zestien naar tien koppen. De burge-meesters van Dordrecht steunden Raeven in zijn protest en probeerden via een bevriend lid van de admiraliteitsraad de personele reductie voor het wachtschip aan de Kille ongedaan te maken.
- 31 De in Zeeland ten behoeve van de armenzorg per schip ingehouden bedragen logen er niet om. Zo ontving de boekhouder van de Nederlandse armenzorg, de heer W. Adriaenszoon, op 4 juli 1783 ruim 210 gulden van wat de 154-koppige bemanning van het fregat *Sint Maartensdijk* in precies een jaar tijd (1 november 1781 t/m 1 november 1782) had verdiend. Bij de uitbetaling aan de circa 163 bemanningsleden van het fregat *Walcheren* op 7 maart 1777 werd van wat zij verdiend hadden (van 17 februari 1775 t/m 19 november 1776) in totaal bijna 350 gulden ingehouden waarvan 7/8 bestemd was voor de Nederlandse armen en 1/8 voor de Waalse armen; ZA, ARZ, C, ROG, inv.nr. C8039.3, acquitten bij de rekening over 1773-1778, monster en betaalrol van het fregat *Walcheren* 1775-1777. Idem, inv. nr. C8059.1, acquitten bij de rekeningen over 1781-1784, borderel met (scheeps)schulden opvarenden van het schip *Sint Maartensdijk*, 1781-1783.
- 32 NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 14 oktober 1599 en 1 december 1600.
- 33 NA, AA, 138, resolutie admiraliteit Rotterdam, 5 mei 1643. Het bezoek aan de schepen vond plaats nog voor het besluit was genomen om de bemanningssterkten fors te gaan reduceren. De verwachte weerstand aan boord had daar dus niets mee te maken.
- 34 NA, AA, 112, resolutie admiraliteit Rotterdam, 29 juni 1607. Kapitein Dirck Willemszoon Duymaff werd beboet met 50 gulden omdat bij twee controles het merendeel van zijn bemanning absent bleek te zijn; NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 7 oktober 1598 en 30 juli 1603. In 1598 werden verscheidene kapiteins berispt omdat bij controles veel bemanningsleden afwezig waren. Bij kapitein Tol waren dertien van de dertig bemanningsleden afwezig, bij kapitein Schuijf ontbrak ruim de helft van zijn zestig-koppige bemanning. In 1603 werden om dezelfde reden weer verscheidene Zeeuwse commandanten berispt, onder wie kapitein Jacques Adamszoon (achttien bemanningsleden afwezig, inclusief de kapitein). Deze kapitein bleek al twee weken niet meer aan boord te zijn geweest; NA, AA, 121, resolutie admiraliteit Rotterdam, 4 november 1626.
- 35 NA, AA, 2450, resoluties admiraliteit Zeeland, 2 september 1600 en 2 oktober 1606.
- 36 NA, AA, 122, resolutie admiraliteit Rotterdam, 15 februari 1627.
- 37 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 2 april 1632.
- 38 NA, AA, 138, resolutie admiraliteit Rotter-

- dam, 29 juni 1643.
- 39 SAR, ONA, 249, 16 juli 1649.
- 40 NA, AA, 121, resolutie admiraliteit Rotterdam, 4 november 1626. Bij een grootscheepse controle van de wachtschepen bleken vele vrijwel verlaten te zijn. Maar hoeveel bemanningsleden er precies absent waren, kon toen niet worden vastgesteld omdat de schrijvers afwezig waren en hun 'boucken en rollen' ontbraken.
- 41 NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 28 september 1598.
- 42 NA, AA, 122, resolutie admiraliteit Rotterdam, 15 februari 1627.
- 43 Idem, resoluties admiraliteit Rotterdam, 11 maart 1627 en 17 maart 1627.
- 44 Een vroeg voorbeeld van een dergelijke eigengereide ondernemer was schipper Jan Bouenszoon die zich omstreeks 1458 als 'capytein en meyster' samen met zijn schip, bemanning en bewapening bij contract verhuurde als konvooyer. A. Bijl Mz., *De Nederlandse convooidienst. De maritieme bescherming van koopvaardij en zeevisserij tegen piraten en oorlogsgevaar in het verleden* (Den Haag 1951), 15.
- 45 NA, AA, 129, resolutie admiraliteit Rotterdam, 8 april 1634. Het betrof de scheepsschrijver Peter Verschuyr, ook wel Pieter van de Schuere genoemd. Deze had rond 1630 als schrijver op zee gevaren met de uit Bolsward afkomstige kapitein Gillis Gerritszoon de Vries en met hem Duinkerker kapers bestreden. Nadat hij, waarschijnlijk tijdens een gevecht op zee, verminkt was geraakt, volgde op instigatie van de admiraliteitsraad overplaatsing naar een op de binnenwateren gelegen pleit, gecommandeerd door kapitein Peter van Allevrunden. Het was de bedoeling dat hij vanuit dat schip vanaf 1634 de andere pleiten zou gaan visiteren voor inspectie van de scheepsadministraties.
- 46 NA, AA, 129, resolutie admiraliteit Rotterdam, 7 april 1634.
- 47 SAR, ONA, 44, 12 oktober 1634. In deze akte werd Peter Verschuyr, 'voorheen schrijver nu appointez Allevrunden', door een Nijmeegse bakker gemachtigd geld te innen bij een brouwer in Rotterdam. In 1635 kocht Verschuyr bij dezelfde brouwerij een grote hoeveelheid bier. Hij beloofde die te betalen met de gage die hij nog tegoed had van zijn dienst op de pleit onder kapitein Allevrunden. Een paar jaar later zat hij als schrijver aan boord bij een andere kapitein. SAR, ONA, 325, 31 augustus 1637. Peter Verschuyr handelde in allerlei zaken, waaronder kolen. Het scheepsschrijverschap bij de admiraliteit was slechts een van zijn werkzaamheden. Over Verschuyrs activiteiten als controleur van scheepsschrijvers en kapiteins op de binnenwateren werden geen nadere gegevens gevonden in de resolutieboeken van de Rotterdamse admiraliteit of in de protocollen van Rotterdamse notarissen.
- 48 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 2 april 1632.
- 49 NA, AA, 124, resolutie admiraliteit Rotterdam, 3 mei 1630.
- 50 Zie bijvoorbeeld NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 20 september 1632. De schrijver van kapitein Jan Mathijszoon Brouwer kreeg toestemming om het wachtschip acht dagen te 'absenteren'. Idem, 128, resolutie admiraliteit Rotterdam, 21 december 1633: de schrijver van kapitein Jan Jorriszoon de Munnick mocht enige tijd aan land blijven om 'sijne particuliere saecke' te regelen. Hij moest zich dan wel zolang laten vervangen door 'yemants van de bequaemste officieren' en deze het scheepsjournaal laten bijhouden. Idem, 129, resolutie admiraliteit Rotterdam, 8 juni 1634: kapitein Raeven werd toegestaan zijn wacht (schip) vier à vijf dagen te verlaten. Idem, 139, resolutie admiraliteit Rotterdam, 29 februari 1644: kapitein Nieuwerveen mocht, onder andere om zijn proviandschuit te repareren, drie weken van zijn wachtschip af. Idem, 141, resolutie admiraliteit Rotterdam, 2 augustus 1646: de schrijver van kapitein Quirijn van de Kerckhof, Johannes van Kerpe, mocht vier à vijf dagen van boord.
- 51 NA, AA, 129, resolutie admiraliteit Rotterdam, 18 mei 1634 en idem, 130, resolutie admiraliteit Rotterdam, 9 februari 1635: de op de galei bij Schiedam geplaatste schrijver Abraham Maertenszoon Keetelaer, bleek twee van zijn zonen op de monsterrol te hebben

- gezet. Van de jongste, 'die het land geen ofte heel weynich dienst soude hebben te doen', was de kapitein niet op de hoogte. Van de oudste wel, maar die verbleef evenmin aan boord. Toen de raad eiste dat deze jongen daadwerkelijk dienst aan boord zou gaan doen, meldde de ter verantwoording geroepen schrijver dat hij zijn zoon dan liever van de monsterrol afhaalde. Maar zo eenvoudig kwam Keetelaer er niet vanaf. De admiraliteit legde beslag op zijn salaris. Het stadsbestuur van Schiedam probeerde daarna tevergeefs de admiraliteit te bewegen de schrijver, een inwoner van Schiedam, niet zelf te vervolgen maar dat over te laten aan het gerecht te Schiedam.
- 52 NA, AA, 129, resoluties admiraliteit Rotterdam, 12 augustus 1634 en 13 augustus 1634.
- 53 NA, AA, 2996, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 8 mei 1630.
- 54 SAR, ONA, 291, 18 mei 1632.
- 55 NA, AA, 2996, resolutie admiraliteit van het Noorderkwartier, 29 mei 1630. In Hasselt was een van de grootste kantoren voor de inning van de konvoeien en licenten ten behoeve van de admiraliteit van het Noorderkwartier gevestigd.
- 56 SAR, ONA, 257, 15 november 1626.
- 57 NA, AA, 138, resolutie admiraliteit Rotterdam, 30 april 1643.
- 58 NA, AA, 136, resolutie admiraliteit Rotterdam, 26 april 1641. In 1641 besloten de leden van de Rotterdamse admiraliteit om Dirck Pijll, zoon van de recent overleden vendumeester Gerardt Pijll, aan te stellen tot extra-ordinaris klerk mits hij, in afwachting van een nog betere functie, bereid zou zijn ook het schrijverschap op het admiraliteitsjacht onder kapitein Pieter Mariniszoon Coelentrouwer op zich te nemen.
- 59 NA, AA, 113, resolutie admiraliteit Rotterdam, 6 augustus 1608: de schrijver van kapitein Willem Jacobszoon die op wacht lag nabij de Biesbosch was 'oock het cherschap daar geacordeerd'. Hij ontving daarvoor 4 gulden per maand bovenop zijn gage. NA, AA, 113, resolutie admiraliteit Rotterdam, 20 september 1608: de schrijver van kapitein Surmonts mocht de recherche doen van de schepen die voeren op Roosendaal en Zevenbergen. NA, AA, 123, resolutie admiraliteit Rotterdam, 16 november 1628: de net tot schrijver van kapitein Jacob Stevenszoon aangestelde Dionys Janszoon Kelck, vroeg zijn admiraliteit een akte van autorisatie om schepen te mogen visiteren op de 's Gravendeelse Kille. NA, AA, 125, resolutie admiraliteit Rotterdam, 14 oktober 1630: de schrijver van kapitein Laurens de Leeuw kreeg een hogere gage omdat hij zich net als zijn voorganger, zou ontfermen over de dagelijkse visitatie van de passerende schepen. NA, AA, 136, resolutie admiraliteit Rotterdam, 20 augustus 1641: Pieter van Kesteren, die werkzaam was als 'schrijver ende visitateur op de binnenwachten' op de Waal, werd bevorderd tot chercher tegen een salaris van 150 gulden per jaar.
- 60 De op de secretarie van de Rotterdamse admiraliteit werkzame klerken verdienden aan het begin van de zeventiende eeuw 300 à 400 gulden per jaar. Zij ontvingen daarnaast nog bepaalde emolumenten, zoals 25 gulden 'voor mantellaecken' (kleedgeld); NA, AA, 111, resolutie admiraliteit Rotterdam, 7 september 1604. Behalve een jaarsalaris met emolumenten incasseerden de admiraliteitsklerken ook nog 'schrijfgeld'. Voor elke akte, brief, rekening, ordonnantie of rekest die zij opstelden, mochten zij een bepaald bedrag in rekening brengen bij de belanghebbende. Van dat bedrag ging een gedeelte naar de secretaris van de admiraliteit, terwijl de rest voor de klerk was. Zo betaalde bijvoorbeeld een kapitein (extra ordinaris) in Amsterdam in 1733 voor zijn aanstellingsakte 37 gulden en 16 stuivers (25 gulden en 4 stuivers voor de secretaris, 12 gulden en 12 stuivers voor de klerk). Een scheepsschrijver was daar toen voor zijn aanstellingsakte 3 gulden kwijt (zowel de secretaris als klerk ontving daarvan 1 gulden en 10 stuivers); NA, AA, Verzameling Bisdom, 161, gedrukte tarievenlijst secretariaat admiraliteit Amsterdam, 22 april 1733.
- 61 NA, AA, 3073A, overeenkomst betreffende de verdeling van ambten door leden van het admiraliteitscollege van het Noorderkwartier, 23 februari 1732. NA, AA, Verzameling Bis-

- dom, 161, verdeelsleutel te vergeven ambten door leden admiraliteitscollege Rotterdam, 26 juli 1757.
- 62 NA, AA, 146, resolutie admiraliteit Rotterdam, 6 april 1651. Het betrof Cornelis Pieterszoon Coelentrouwer, zoon van kapitein Pieter Mariniszoon Coelentrouwer.
- 63 NA, AA, 2989, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 2 augustus 1601.
- 64 NA, AA, 132, resolutie admiraliteit Rotterdam, 19 mei 1637.
- 65 NA, AA, 133, resolutie admiraliteit Rotterdam, 13 juli 1638.
- 66 NA, AA, 2449, resoluties admiraliteit Zeeland, 16 november 1596 en 21 november 1596.
- 67 De wachtschepen die de admiraliteit van Zeeland tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw tussen de Zeeuwse eilanden en op de Schelde inzette, waren doorgaans groter en met ongeveer vijftig à zestig koppen ook veel sterker bemand dan de Rotterdamse wachtschepen, die gemiddeld twintig à dertig opvarenden hadden. In de tweede helft van de achttiende eeuw waren de rollen omgedraaid. De op de Schelde, bij Lillo en in het Zwin geposteerde Zeeuwse wachtschepen waren toen juist licht bemand met een sterkte van meestal niet meer dan tien à twintig koppen. ZA, ARZ, C, ROG, inv. nr. 7792 en 7862, monsterrol wachtschip *Triton* uit 1749 en uit 1756. Dit bij Lillo gelegen Zeeuwse wachtschip had in 1749 in totaal 21 opvarenden, en zeven jaar later negentien. De bemanningssterkte van het wachtschip *Dolphijn*, eveneens op de Schelde geposteerd, schommelde in de periode 1781-1790, tussen de tien en negentien koppen. Zie ZA, ARZ, C, ROG, inv.nr. C8056, C8065, C8074, en C8084.
- 68 Een voorbeeld van langdurig dienstverband bij dezelfde kapitein op een wachtschip is te vinden in: SAR, ONA, 206, 22 april 1644. De kwartiermeester van kapitein Johan van Eck bleek in 1644 bijna tien jaar (van 26 augustus 1633 tot 25 juli 1643) bij hem in dienst te zijn geweest. Een ander soortgelijk voorbeeld: SAR, ONA, 197, 15 februari 1638; de in de akte genoemde schipper, kwartiermeester en korporaal van Cornelis de Leeuw waren allen ruim veertien jaar bij deze kapitein in dienst.
- 69 NA, AA, 2989, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 27 januari 1601.
- 70 NA, AA, 138, resolutie admiraliteit Rotterdam, 20 juni 1643.
- 71 Al voor 1626, toen de admiraliteiten kapiteins in vaste dienst gingen nemen, was het absenteïsme onder de scheepscommandanten op de binnenstromen zo wijd verbreid dat er in Rotterdam gedrukte waarschuwingen tegen verschenen. Zie verschillende voorbeelden in: NA, AA, Verzameling Bisdom, 161, memorie van gedrukte plakkatens, resoluties etc. 1606-1702.
- 72 NA, AA, 428, brief van de schrijver van kapitein Coninck, Casparus Penning, aan de Rotterdamse admiraliteitsraad, 8 november 1629. In deze brief verzocht Penning 'schrijver in absentie van mijn capiteyn' of het schip waarmee ze op wacht lagen in verband met forse lekkage terug mocht keren naar Rotterdam om daar gerepareerd te worden.
- 73 NA, AA, 1, Plakkaten, instructies etc. van de Staten-Generaal en de admiraliteit op de Maze betreffende admiraliteitszaken, order uitgevaardigd door de admiraliteit van Rotterdam op 12 augustus 1643 en herbekrachtigd op 3 december 1660. In navolging van artikel 24 van deze order moesten de schrijvers op de binnenschepen iedere maand hun journaal in het Prinsenhof laten controleren door leden van de admiraliteitsraad. Tot de verplichte inhoud van het journaal behoorde een opgave van de officieren en matrozen die met toestemming aan land verbleven, met vermelding van de reden en de dag van terugkomst aan boord.
- 74 NA, AA, 127, resoluties admiraliteit Rotterdam, 2 september 1632, 21 september 1632 en 22 september 1632.
- 75 .Enkele Zeeuwse voorbeelden, NA, AA 2447, resolutie admiraliteit Zeeland, 7 november 1590, 22 november 1590 en 13 september 1606 en enkele Rotterdamse voorbeelden, NA, AA, 102, resolutie admiraliteit Rotterdam, 9 juni 1595 en NA, AA, 129, resolutie admiraliteit Rotterdam, 5 mei 1634. Dat iemand die wel gage ontving, maar niet aan boord verbleef, toch op de monsterrol vermeld werd, kwam ook voor bij de zeegaande oorlogsschepen.

- 76 NA, AA, 2996, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 15 maart 1630. Kapitein Dogger was overleden terwijl hij dienst deed voor het Noorderkwartier. Naar aanleiding van een in januari 1630 ontvangen brief met bijbehorend rekest van de Staten-Generaal besloot het admiraliteitscollege van het Noorderkwartier beide zonen van Dogger gezamenlijk als ‘appointée’ op de monsterral van een van haar schepen te zetten.
- 77 NA, AA, 138, resolutie admiraliteit Rotterdam, 30 mei 1643.
- 78 NA, AA, 128, resolutie admiraliteit Rotterdam, 29 november 1633.
- 79 NA, AA, 129, resolutie admiraliteit Rotterdam, 30 december 1634.
- 80 NA, AA, 132, resolutie admiraliteit Rotterdam, 11 februari 1637. De Rotterdamse admiraliteitsraad verwees naar de in gebreke blijvende provincies als excuus voor het niet op tijd kunnen verzilveren van allerlei ordonnances van haar kapiteins en hun leveranciers. In 1637 had de Rotterdamse admiraliteit nog ruim 1.700.000 gulden tegoed van de wanbetalende provincies.
- 81 W. Veenstra en A. Otte, ‘Financiering van de oorlogvoering te water. De Admiraliteit van Zeeland, 1597-1795’, in H. Boels (red.), *Overheidsfinanciën tijdens de Republiek en het Koninkrijk, 1600-1850* (Hilversum 2012), 37.
- 82 NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 25 februari 1604. In havensteden als Amsterdam en Rotterdam was in de zeventiende eeuw de beroepencombinatie herbergier-scheepskapitein niet ongebruikelijk. Bekende voorbeelden zijn Jochem Hendrikszoon Swartehondt, die vanaf 1606 zijn admiraalschap combineerde met een herberg in de Nes te Amsterdam, en kapitein Pieter van Allevrunden, die omstreeks 1640 een herberg in Rotterdam dreef; zie NA, AA, 135, resolutie admiraliteit Rotterdam, 6 april 1640, en M. van der Duin, *Admiraal Swartehondt. Een vergeten zeeheld uit de zestiende eeuw* (Kampen 1927), 238. Aan Swartehondt als kroegbaas besteedde Van der Duin nauwelijks aandacht. Voor minder fraai gedrag van Swartehondt als zeeofficier had Van der Duin evenmin oog. Zo vermeldde hij bijvoorbeeld niet dat kapitein Swartehondt in 1600 door zijn admiraliteitscollege een boete van 25 gulden kreeg opgelegd omdat hij een van zijn matrozen ‘een kinnebacslach’ had gegeven. Zie voor de opgelegde boete: NA, AA, 1346, resolutie admiraliteit Amsterdam, 9 december 1600. Vermoedelijk was er nog wel meer gebeurd dan die ene klap, want zeeofficieren werden zelden of nooit beboet voor hardhandig optreden.
- 83 NA, AA, 132, resolutie admiraliteit Rotterdam, 12 maart 1637.
- 84 Ibidem.
- 85 NA, AA, 123, resolutie admiraliteit Rotterdam, 2 oktober 1628.
- 86 Indien kapiteins zich niet aan deze regel hielden, kregen zij vroeg of laat problemen met hun admiraliteit. Toen bijvoorbeeld in 1598 Zeeuwse kapiteins op de rivieren volk afdankten, kwam hun admiraliteitsraad direct in het geweer met een verbod; NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 15 april 1598.
- 87 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 7 maart 1632.
- 88 NA, AA, 105, resolutie admiraliteit Rotterdam, 28 maart 1597.
- 89 NA, AA, 111, resolutie admiraliteit Rotterdam, 19 augustus 1604.
- 90 In 1628 beklaagde kapitein P. van Heerdt zich bij zijn Rotterdamse admiraliteit over de uitblijvende betalingen aan hemzelf en zijn bemanning. Van de afgelopen 36 maanden waarin hij zijn bemanning had onderhouden, had hij één maand vergoed gekregen. NA, AA, 426, brief van 7 maart 1628. Een paar jaar later kwam diezelfde admiraliteit haar kapiteins enigszins tegemoet door te bepalen dat ‘omme de kapiteynen niet te vercorten dickwils de matroosen penningen hebben verstreckt of haer credyt voor henlyuden hebben geinterponeert’ de admiraliteit geen verzoekschriften meer in behandeling zou nemen van matrozen die om een voorschot vroegen, tenzij de kapitein of zijn schrijver het rekest had ondertekend. Zie voor deze bepaling: NA, AA, 126, resolutie admiraliteit Rotterdam, 17 oktober 1631.
- 91 Zie bijvoorbeeld een achttiental matrozen en

- onderofficieren van kapitein Franckfoort die in de winter van 1634, door het uitblijven van een uitbetaling in mindering van hun achterstallige salarissen, per gezamenlijk rekest om ontslag verzochten. Omdat het schip op korte termijn toch opgelegd zou worden, stemden de leden van admiraliteitsraad in met het verzoek. Franckfoort mocht echter geen vervangers aanstellen voor de tijd dat het schip nog operationeel zou zijn. NA, AA, 129, resolutie admiraliteit Rotterdam, 2 december 1634 en 14 december 1634.
- 92 NA, AA 128, resolutie admiraliteit Rotterdam, 7 april 1633. Alleen 'om sonderlinge oorsaecke' kon het dienstverband binnen vijftien maanden worden beëindigd. Bij de zee-gaande oorlogsschepen werd de schepeling meestal voor een reis of campagne aangeno- men. Soms was sprake van een afgesproken tijdsduur. Zo eisten en kregen enige officie- ren en matrozen van de Rotterdamse kapi- tein ter zee Leendert Arienszoon Haexwant in 1644 hun ontslag en volledige uitbetaling 'om dat se opt' jaer waeren aengenomen'; NA, AA, 139, resolutie admiraliteit Rotterdam, 8 augustus 1644.
- 93 NA, AA, 1945-1965, monsterrollen van de uitlegger de *Voorzichtigheid* onder commando van commandeur J.F. de Meij, later A. Pool, 1760-1782.
- 94 P. Swart, 'Medemblik en de West-Friese admiraliteit', in *West-Friesland 'Oud en Nieuw'* (2009), 48-49. De beknopte geschiedenis van de door Swart beschreven 'uitlegger van Medemblick' is een illustratief voorbeeld van de geringe defensieve kracht en het grote lokale economisch belang van een uitlegger of wachtschip. De bij Texel en Vlieland ge- posteerde uitlegger van Medemblik, *Oranje- spruit* geheten, had twintig tot vijfentwintig opvarenden en slechts zes lichte kanons. Het schip werd in 1668 gebouwd en was tot aan de opheffing van de admiraliteiten operati- oneel. De *Oranjespruit* dreigde in 1699 afge- voerd te worden, maar bleef daarna nog bijna een eeuw in marinedienst. Zij bood werk aan oorlogsinvaliden die anders onderhouden moesten worden door de kerk of stedelijke overheid.
- 95 Na het Twaalfjarig Bestand werden aan Spaanse zijde ideeën geopperd om in de strijd tegen de Republiek der Verenigde Nederlanden het accent te verschuiven van een landoorlog naar een zeeoorlog. Door het temporiseren van de landoorlog en het uitbreiden van de activiteiten op zee hoopten de Spanjaarden de koopvaardij van de Re- publiek zwaarder te treffen dan voorheen en goedkoper uit te zijn. Het bleef bij plannen. S. Groenveld, *Het Twaalfjarig Bestand 1609-1621. De jongelingsjaren van de Republiek der Verenigde Nederlanden*. Uitgave van het Haags Historisch Museum bij de tentoonstelling 'Het Vredesjaar 1609' (Den Haag 2009), 121-124.
- 96 Alleen tijdens Europese oorlogen waarbij de Republiek over land werd bedreigd of aangevallen, kregen de op de binnenwateren gelegen oorlogsschepen weer meer belang en aandacht. Bijvoorbeeld in de periode 1672-1676 toen de Republiek bijna geheel bezet dreigde te worden door Frankrijk.
- 97 De verongelukte schepen behoorden tot een vloot onder luitenant-admiraal Willem Schepers. De vloot kwam uit Scandinavische wateren en was op de thuisreis. De vijf dagen durende zware storm waarin de vloot op de Noordzee belandde, kostte de admiraliteit van Amsterdam zes schepen (*Leeuwen, Hol- landia, Woerden, Gouda, Tijdverdrif en Prins te paard*) en die van het Noorderkwartier twee (*Westvriesland* en *Wapen van Monnickendam*). Onder de vele slachtoffers bevonden zich ook familieleden van Michiel de Ruyter: zijn schoonzoon kapitein-ter-zee Johan de Witt en diens zoon Michiel. Zie: Van Alphen en Van Dissel, *Kroniek der Zeemacht*, 406.
- 98 De Eerste Engelse Oorlog bevatte met vier grote confrontaties ter zee in 1652 en vijf in 1653 de 'zeeslagrijkste' oorlogsjaren uit de Nederlandse maritieme geschiedenis. Zie Van Alphen en Van Dissel, *Kroniek der Zee- macht*, 494.
- 99 Het ongedateerde, handgeschreven vers maakte deel uit van een bundel brieven en andere persoonlijke papieren die toebehoor- den aan de kapitein ter zee Willem Charles van Braam (1773-1847), zoon van viceadmiraal

- Jacob Pieter van Braam (1737-1803). Het merendeel der gebundelde stukken dateerde uit de jaren 1791-1798. De brieven, scheepsjournalen en andere paperassen van Willem van Braam waren waarschijnlijk meegegeven met een schip dat in 1798 of 1799 door de Britten werd buitgemaakt. De buitgemaakte brieven en (scheeps)papieren bevinden zich sindsdien in Engeland; TNA, HCA, inv.nr. 754, Part II, *Dutch ships, books and papers 1791-1800*, nr. 293. De auteur van het gedicht was kapitein Cornelis van Kerchem (1760-1829). Deze had het gedicht geschreven naar aanleiding van een konvooreis van Texel naar de Oostzee in 1793. Dirk Hendrik Kolff (1761-1835) maakte 'deese heerlijke togt' als luitenant mee en verwees in zijn memoires 'naar het gedigtje door den Capitijn van Kerchem ter deese gelegentheyd vervaardigt'. Het gedicht is als bijlage opgenomen in zijn door de Linschoten Vereeniging uitgegeven memoires. V.A.J. Klooster en D.H.A. Kolff (red.) *Driftig van spraak, levendig van gang. Herinneringen van marineofficier Dirk Hendrik Kolff (1761-1835)* (Zutphen 2011), 130, 193-194.
- 100 NA, AA, Verzameling Van Maanen, 1, journaal van Hermanus van Leut, schrijver op het schip *Vrijheijt* onder commando van schout-bij-nacht Cornelis Tromp, 17 december 1657 t/m 16 maart 1659, journaaloptekening van 22 december 1657. Kort na vertrek vanaf de rede van Texel schoot Tromp, die het konvooi begeleidde, met scherp op een galjoet die naar zijn zin te ver vooruit zeilde. Het konvooi was op weg naar Marseille en had de Italiaanse havenplaats Livorno als eindbestemming. NA, AA, 1098, journaal van Jan Rinckinck, schrijver op het schip *Den Briel* onder commando van kapitein Arend van der Colck, 1 maart 1690 t/m 28 juli 1690, journaaloptekening van 2 februari 1690. Op weg van Hull naar Rotterdam schoot kapitein Van der Colck met scherp op de drie handelschepen die hij begeleidde omdat deze zich niet aan de afgesproken koers hielden.
- 101 De bestraffende beschietingen met scherp vonden plaats op 22 en 23 december 1789 toen kapitein Frans Smeers met het oorlogsschip *Kemphaan* twee Nederlandse koopvaardij-
- schepen begeleidde van het Turkse Smirna naar het Griekse eiland Samos. Van de twee koopvaarders kon een het vaartempo niet volgen. De schipper daarvan weigerde echter meer zeil te voeren. Volgens het door Smeers bijgehouden journaal was de tegendraadse schipper op wie hij schoot, Cornelis Kraai geheten, 'een dronkaart die zeer slegt maneeuvreerde'. In datzelfde dagregister stond niet vermeld dat hij de schipper ook had beboet. Dit stond wel aangegeven in het door de scheepsschrijver bijgehouden journaal. NA, AA, 1247, journaal van kapitein Frans Smeers, commandant *Kemphaan*, 1 mei 1789 t/m 3 mei 1792, journaaloptekening van 22 en 23 december 1789, en NA, AA, 1247, journaal van scheepsschrijver Pieter Quant op de *Kemphaan*, onder commando van kapitein Frans Smeers, 1 mei 1789 t/m 3 mei 1792, journaaloptekening van 22 en 23 december 1789.
- 102 In de bewaard gebleven correspondentie van Nederlandse consuls komen (afschriften van) brieven en ander stukken voor, van of over schrijvers en kapiteins. Zie J.C.M. Pennings en Th.H.P.M. Thomassen, *Archieven van Nederlandse gezanten en consuls tot 1813. Deel 1 Overgedragen archieven van gezanten en consuls in de Christelijke wereld* (Den Haag 1994).
- 103 NA, AA, 93, commissieboek Rotterdamse admiraliteit (1642-1682), 13 juli 1654.
- 104 NA, AA, Verzameling losse aanwinsten vóór 1888, inv.nr. 10, journaal van kapitein IJsbrand de Vries, commandant van de *Spiegel*, 3 september 1666 t/m 20 december 1666, voorin het journaal, 'Instructie van de ED: moog: heeren gecommiteerde raden ter admiraliteitj residerende binnen Amsterdam voor de schrijvers dienende opt slandts oorloghschepen van haren resorte' van 10 februari 1657, artikel 8.
- 105 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'nader order en reglement voor de schrijvers op sLands oorlogsvloote resorteerende onder het Edelmogende collegie ter amiraliteitj tot Amsterdam anno 1672', artikel 14.
- 106 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Instructie voor de schyvers dienende op 's Lands Oorloghschepen, onder het resort van den Raad ter Ad-

- miraliteit op de Maze, in Rotterdam', van 13 februari 1697, te Rotterdam herdrukt in 1793, artikel 6; NA, AA, 801b, 'publicatie' van 10 juli 1786, artikel 15. De laatstgenoemde door de admiraliteit van Rotterdam in 1786 uitgevaardigde publicatie bevatte 22 genummerde en 13 daaropvolgende ongenummerde artikelen. In navolging van artikel 15 kregen alleen schrijvers aan boord van marineschepen die naar West-Indië zeilden geen tijdslimiet mee voor de postbezorging. Deze schrijvers moesten 'bij scheepsoccage' hun post naar het Prinsenhof verzenden.
- 107 NA, AA, Verzameling Ilcksen, 2, overzicht postbezorging vanuit diverse Middellandse Zee-steden naar de Republiek, circa 1750. De gegevens ontleende de scheepsschrijver J.H. Ilcksen aan eigen en andermans ervaringen uit de jaren 1739, 1743, 1748 en 1749.
- 108 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, ongedateerde conceptbrief van Anthony Almelo aan het Rotterdamse admiraliteitscollega van circa 1778. Zoals blijkt uit NA, AA, 95, commissieboek Rotterdamse admiraliteit (1697-1757) was Almelo op 17 augustus 1756 aangesteld tot assistent van Isaac Jacobus Rochussen, commies of eerste klerk van het Hoofdelijk Betalingskantoor. Deze had om een assistent gevraagd, Almelo voorgedragen en betaalde ook diens salaris.
- 109 Enige voorbeelden van belangrijke procuratiehouders van Amsterdamse scheepsschrijvers in de zeventiende eeuw waren de kamerbewaarder Engelbert Sassenraad, de deurwaarder Isaak Isegaards en de hel-lebaardiers Jacob van der Valk en Jan Taats. Vooral de deurwaarder van het Hoofdelijk Betalingskantoor, Isaak Isegaards, had vele schrijvers tot klant. Alleen al in de jaren 1675-1680 lieten enige tientallen schrijvers hun financiële belangen door hem behartigen op basis van procuraties opgemaakt door de Amsterdamse notaris Eduard de Wit. SAA, ONA, 4502-4512.
- 110 NA, AA, Verzameling Ilcksen, 5, ongedateerde memorie aan het Amsterdamse admiraliteitscollega van circa 1760. In deze memorie schreef de scheepsschrijver Johan Ilcksen dat hij de commissaris van de monsterring Hopman vooral als solliciteur in de arm had genomen om tijdens de reis die Ilcksen als scheepsschrijver maakte met het schip *Castor* naar de kust van Guinee wissels op hem te kunnen trekken. Ilcksen had zijn solliciteur behalve een machtiging ook een tweetal maandcelen gegeven, waaronder die van hemzelf, welke Hopman op het Hoofdelijk Betalingskantoor kon innen.
- 111 NA, AA, 125, resolutie admiraliteit Rotterdam, 19 oktober 1630. De 'rollen van betalinge' werden na 'de conferentie' (samenkomst met de scheepsschrijver op het Hoofdelijk Betalingskantoor voor controle en overleg) samengesteld uit de ingeleverde 'schips-boecken' (de monsterrollen en schuldrollen).
- 112 De werkzaamheden van de scheepsschrijvers na afmonstering en afdanking worden in een apart hoofdstuk behandeld.
- 113 NA, AA, 123, resolutie admiraliteit Rotterdam, 27 juli 1628. Kapitein Bartholomeus den Jongen Boer werd gelast om voor de Maasmond-zijn virtualie aan boord te nemen.
- 114 Zie bijvoorbeeld de *Vredeshof* die in 1728 onder commando van kapitein Jacob van Beijeren in opdracht van de admiraliteit van het Noorderkwartier uitvoer 'ter ontmoetingh vande oostindische retourvloot'. De bemanning monsterde op 19 april aan en werd drie maanden en negen dagen later op 27 juli alweer afgedankt. NA, AA, 3228, soldijrekening van het schip *Vredeshof* uit 1728. Het schip was berekend op 150 man maar voer uit met 125 koppen.
- 115 Indien koopvaardij-schippers in admiraal-schap gingen varen, dat wilde zeggen tot een gezamenlijke tocht besloten zonder begeleiding van konvooiers, trad een van de schippers op als 'admirael'. Bij een grote groep schepen delegerde hij de leiding over de voor- en achterhoede naar een tweetal andere schippers die respectievelijk werden aangeduid met 'vijsadmirael' en 'schoudt-bij-nacht', net als bij eskaders van de marine gebruikelijk was. Bij omvangrijke koopvaardijvloten was het zelfs niet ongewoon dat schippers, ook als ze wel begeleid werden door een oorlogsschip, toch uit hun midden

- een admiraal kozen die voor hen optrad als spreekbuis en als contact- of tussenpersoon fungeerde voor de commandeur, de commandant van de konvooier die de algehele leiding had. Zie voor een dergelijke constructie bijvoorbeeld NA, AA, 1099, jaartal van de schrijver Pieter Quackenbosch aan boord van *De Stadt Briel* onder commando van kapitein Gijsbertus Wijlich, 18 maart 1691 t/m 25 januari 1692. Het betrof hier een konvooiers van circa 45 koopvaarders van Hellevoetsluis naar het Schotse Leith. Er kon ook sprake zijn van een militair-civiele begeleiding als de commandeur van het konvooi een van de meevarende schipper aanstelde tot viceadmiraal of schout-bij-nacht. Deze was voor de overige schippers herkenbaar door zijn vlagvoering. Daarvan is een voorbeeld te vinden in NA, AA, Verzameling Van Maanen, 1, jaartal van de schrijver Hermanus van Leut op de *Vrijheijt* onder commando van 'den commandeur schout-bij-nacht' Cornelis Tromp, 17 december 1657 t/m 16 maart 1659, jaartaaloptekening van 2 augustus 1658. Cornelis Tromp was vlagofficier en bezat de vaste officiersrang van schout-bij-nacht. Op 2 augustus 1658 gaf hij Jan Bartels, een van de koopvaardijsschippers van zijn in de Levant varende konvooi, de opdracht 'de prinse vlagh vande besaensmast te laeten waaijen', omdat Tromp hem tot schout-bij-nacht van het konvooi had aangesteld. Hier betrof het dus de tijdelijke konvooifunctie van schout-bij-nacht als onderschikte assistent van de commandeur. De term 'commandeur' voor de marineofficier die de leiding had over het konvooi is verwarrend omdat in de zeventiende en achttiende eeuw een luitenant met een zelfstandig commando ook met commandeur werd aangeduid. Vanaf 1814 werd commandeur een vaste rang boven die van kapitein. Eekhout, *Admiralenboek*, 139.
- 116 Het Haagsche Besogne was het, uit afgevaardigden van de verschillende admiraliteiten samengestelde, bestuursorgaan dat meestal voor overleg met afgevaardigden van de stadhouder, leden van de Staten-Generaal of de opperbevelhebber van de vloot een paar keer per jaar samenkwam in Den Haag om bepaalde aspecten van het centrale marinebeleid vorm te geven. Men kon bijvoorbeeld bijeenkomen om vast te leggen waar het komende jaar de *convooien* en *licenten* voor gebruikt zouden worden bij de bescherming van de koopvaardij en visserij. Zie hiervoor V. Enthoven, 'Mars en Mercurius bijeen', in L. Akveld e.a. (red.), *In het kielzog* (Amsterdam 2003), 43.
- 117 Zowel konvooien als eskaders maakten in de zeventiende- en achttiende eeuw gebruik van seinbrieven. Door de toename van het aantal seinen was al snel sprake van seinboeken. Zie voor een overzicht in vogelvlucht van deze ontwikkeling bij de communicatie ter zee: M.A. van Alphen, 'Enige aspecten van het vlaggebruik bij de Nederlandse marine in de zeventiende en achttiende eeuw' in *Vexilla Nostra* 189 (november-december 1993), 117-120. Uitvoeriger beschrijvingen van zestien- en zeventiende-eeuwse seinboeken zijn te vinden in: R.E.J. Weber, *De seinboeken voor Nederlandse oorlogsvloten tot 1690* (Amsterdam 1982)
- 118 Koopvaardijsschippers waren niet verplicht tot het varen in konvooi onder begeleiding van marineschepen. Het ophalen van een seinbrief bij de commandeur van een konvooi was derhalve niet vrijblijvend.
- 119 In de bekende uitdrukking 'kapers op de kust!' klinkt het favoriete operatieterrein van de zeeschuimers nog door.
- 120 Enige voorbeelden van konvooiers die omstreeks 1690 voornamelijk passagiers aan boord hadden: NA, AA, 1099, jaartal van de schrijver Pieter Quackenbosch aan boord van *De Stadt Briel* onder commando van kapitein Gijsbertus Wijlich, 18 maart 1691 t/m 25 januari 1692. In juli 1691 werden ambassadeur Citters met zijn vrouw, kinderen en bagage in het Engelse Gravesend opgehaald. Zie ook NA, AA, 1097, jaartal van kapitein Cornelis van Brakel, commandant van het fregat *Vogel Phenix*, 18 april 1689 t/m 16 februari 1690. Op 8 mei 1689 embarkeerden bij Den Briel onder anderen een buitenlandse prins (Van Holstein met tien man personeel) en twee inheemse baronnen (Van Reede en De Heijde). Zij zeilden met een voor Londen en

- het eiland Wight bestemd konvooi mee en werden in Dover aan land gezet.
- 121 NA, AA, 1098, journaal van de schrijver Johannis Bloemesteijn op het schip *Gorinchem* onder commando van kapitein Cornelis van Brakel, 21 mei 1690 t/m 18 juni 1690, journaal-aantekening van 16 juni 1690.
- 122 Idem, journaaloptekening van 25 mei 1690. In het door Van Brakel geleide konvooi bevond zich ook een aantal schepen met uitsluitend bagage of paarden van enige Duitse adellijke passagiers die zelf aan boord van de konvooier zaten. Drie schepen met paarden waren door de straffe wind niet te houden en moesten noodgedwongen een Engelse haven binnenlopen.
- 123 NA, ASHWF, 6148, journaal van de secretaris van de vloot Ferdinand Aleman op een niet bij naam genoemd admiraliteitsschip onder commando van luitenant-admiraal Van Dorp, 3 juni 1635 t/m 8 september 1635, journaaloptekening van 7 augustus 1635.
- 124 Idem, journaaloptekening van 27 augustus 1635.
- 125 NA, AA, 1098, journaal van de schrijver Johannis Bloemesteijn op het schip *Gorinchem* onder commando van kapitein Cornelis van Brakel, 21 mei 1690 t/m 18 juni 1690, journaaloptekening van 25 mei 1690. De *Gorinchem* nam een schip uit het konvooi op sleeptouw waarvan de schipper meldde dat hij het door de harde wind 'niet gaande kan houden'. NA, AA, 1101, journaal van commandeur Cornelis Wassenauer, commandant van het fregat *Den Briel*, 27 maart 1693 t/m 5 maart 1694, journaaloptekeningen van 8 januari 1694 en 12 januari 1694. Commandeur Wassenauer bracht zijn chirurgijn aan boord van een van de koopvaarders die hij naar Schotland konvoeierde omdat de stuurman van dat schip zijn hand had bezeerd. Vier dagen later zette hij zijn timmerman af bij een andere koopvaarder die water maakte. Na drie uur had de timmerman van Wassenauer het lek gedicht.
- 126 Zie bijvoorbeeld NA, AA, 1097, journaal bijgehouden door de niet bij naam genoemde schrijver van het schip *Wapen van Rotterdam* onder commando van kapitein Samuel Forman, 5 oktober 1691 t/m 26 april 1692. Forman begeleidde ruim zeventig koopvaarders vanaf de rede bij Hellevoetsluis naar Portugal (onder andere Lissabon en Sint Ubes) en Spanje (Cadiz). Na het veilig afleveren van de schepen werd een konvooi geformeerd voor de terugreis. Het benodigde overleg met de in verschillende Portugese havens gereedliggende koopvaarders liet de leider van het konvooi, kapitein Forman, geheel over aan zijn schrijver. Deze laatste bezocht de schippers in de verschillende havenplaatsen en gaf ze opdracht op een bepaalde datum zeilreed te zijn. Zo stond in het scheepsjournaal bij 1 maart 1692 vermeld: 'Den command: versogt mij als schrijver te post[koets] naar St Ubes te willen trecken ten ijnde de schippers te adverteere omme maandag te zeijlen ende alsdan in zee bij de anderen te comen.' Het retourkonvooi met circa 72 koopvaarders kwam op 3 maart 1692 samen voor Sint Ubes en ging meteen onder zeil naar de Republiek. De schepen werden begeleid door kapitein Forman, (als commandeur/admiraal van het konvooi), kapitein Craijestein (als viceadmiraal) en kapitein Willem Lamoureux (als schout-bij-nacht). Op zondagavond, 23 maart 1692 kwam het konvooi ten anker voor Hellevoetsluis. Twee dagen later werd de bemanning afgedankt.
- 127 Geen enkele artikelbrief of instructie vermeldde het controleren van scheepspapieren als taak van de scheepsschrijver.
- 128 Leuftink, *Harde Heelmeesters*, 203. Dit laaggelegen doorlopende dek bevond zich onder de waterspiegel.
- 129 NA, AA, 1102, journaal van een opvarende van het fregat *Rosendael* onder commando van kapitein Cornelis van der Hoeven, 28 april 1694 t/m 31 juli 1694, journaaloptekening van 29 juni 1694.
- 130 Braunius, 'Van schrijver tot officier van administratie', 348.
- 131 De Jonge, *Geschiedenis zeeuwen*, deel 1, 434. In zijn verontwaardiging schoof De Jonge de vlucht ten onrechte in de schoenen van 'den kapitein Aert Jansse van Nes'. Het was kapitein Jan Jacobszoon van Nes die er in 1652 met zijn zoon en schrijver vandoor ging.
- 132 NA, AA, 125, resolutie admiraliteit Rotter-

- dam, 13 februari 1631.
- 133 R. Prud'homme van Reine, *Admiraal Zilvervloot. Biografie van Piet Hein* (Amsterdam/Antwerpen 2003), 180. In deze recente biografie werd Egbert Hansen niet bij naam genoemd. Wel stond vermeld dat, gelijktijdig met Piet Heyn en door dezelfde laag kogels, zowel een trompetter als een schrijver werden gedood en dat het waarschijnlijk de schrijver van kapitein Tromp was. Uit de resolutieboeken van de Rotterdamse admiraliteit bleek dat het inderdaad om de schrijver van Heyns vlaggenkapitein ging.
- 134 NA, AA, 125, resolutie admiraliteit Rotterdam, 13 februari 1631.
- 135 NA, AA, 133, resolutie admiraliteit Rotterdam, 16 april 1638.
- 136 L. van den Bosch, *Leven en bedryf van den vermaarden zeeheld Cornelis Tromp (...)* (Amsterdam 1692), 76. Hoe de schrijver of secretaris van luitenant-admiraal Maarten Harpertzoon Tromp heette, bleef onvermeld.
- 137 In Braunius, 'Van schrijver tot officier van administratie', 345, werd Paulus Clerck gebruikt als voorbeeld om aan te geven dat alleen schrijvers die op een opvallend gewelddadige wijze stierven, aan de vergetelheid werden ontrukkt. Braunius ontleende zijn voorbeeld aan de eerste biograaf van De Ruyter, Gerard Brandt, en liet de opperschrijver Paulus Clerck sterven in de strijd bij Cormantijn. Dat is echter onjuist. Uit de bewaard gebleven betaalrol van de *Spiegel*, het vlaggenschip van De Ruyter, bleek dat 'Poulus Clerck' op 30 april 1665 sneuvelde. Toen was de strijd om het op de Afrikaanse westkust gelegen fort Cormantijn al bijna twee maanden voorbij. De *Spiegel* was inmiddels op weg van Afrika naar Zuid-Amerika en stuitte onderweg, bij een poging om in de baai van Barbados Engelse koopvaarders in te nemen, op hevig kanonvuur van zowel de havenforten als van de aanwezige Engelse oorlogsschepen en koopvaarders. Bij die mislukte poging in april 1665 vielen aan Nederlandse zijde talrijke doden en gewonden, onder wie de eerste schrijver van De Ruyter, Paulus Clerck; NA, Collectie De Ruyter, 89, betaalrol van de *Spiegel* 1664-1665. Zie voor een beschrijving van de tocht van De Ruyter naar Cormantijn en Barbados: R. Prud'homme van Reine, *Rechterhand van Nederland*, 131-146. In deze biografie wordt overigens nergens gewag gemaakt van de aanwezigheid of het sneuvelen van De Ruyters opperschrijver Paulus Clerck.
- 138 NA, Collectie De Ruyter, 89, betaalrol van de *Spiegel* 1664-1665.
- 139 NA, ASG, 9227, journaal van secretaris Pieter Ba(e)rtszoon aan boord van het oorlogsschip de *Maan* onder commando van kapitein Jan Adriaenszoon Cant, 1 mei 1602 t/m 13 oktober 1602. De journaalschrijver Pieter Bartszoon kwam uit Enkhuizen en was geen scheepsschrijver maar een door de Staten-Generaal afgevaardigde commissaris die voor hen de reis moest vastleggen in een dagregister. Het schip van Cant behoorde tot een vloot van zeven oorlogsschepen van verschillende admiraliteiten die, onder commando van 'admirael ende commandeur generael' Jacob van Duivenvoorde, heer van Obdam, door de Staten-Generaal in mei 1602 was uitgezonden om, samen met Engelse schepen, afbreuk te doen aan de gemeenschappelijke Spaanse vijand.
- 140 Simons, *Marine Justitie*, 26. Simons haalde een voorbeeld aan uit 1787 waarbij een schrijver met spoed speciaal met een proviandschip naar de Middellandse Zee werd uitgezonden om daar een gestorven collega te vervangen. Met dit voorbeeld wilde Simons aantonen dat 'de werkzaamheden van de schrijvers al zo gespecialiseerd waren dat zij niet gemakkelijk door een willekeurige andere kracht konden worden overgenomen'.

HOOFDSTUK 6

- 1 R. Dekker, 'Brieven uit zee. Correspondentie van en met Nederlandse zeevarenden in de 17de en 18de eeuw', in: *Spiegel historiael* 3/4 (maart/april 2005), 126.
- 2 T. Andringa, 'Joris Andringa 1635-1676. Schrijver kaper kapitein', in: *A(ndringa) S(taach)N(ijs)*, Familiekantje van de Andringa Stichting, 46 (november 2007), 14.

- 3 S.W.P.C. Braunius, 'Het leven van de zeventiende-eeuwse zeeman: valse romantiek of werkelijkheid?', *Mededelingen van de Nederlandse Vereniging voor Zeegeschiedenis*, nr. 40/41 (oktober 1980), 14.
- 4 De Jonge, *Geschiedenis zeezezen*, deel 1, 344.
- 5 Admiraal Michiel de Ruyter verstuurd vanaf zijn schepen nauwelijks eigenhandig geschreven brieven. Zowel zijn zakelijke als persoonlijke correspondentie bestond hoofdzakelijk uit brieven die hij slechts had ondertekend, inclusief de brieven voor zijn echtgenote. In het omvangrijke door De Ruyter nagelaten archief bevinden zich wel tientallen door hem persoonlijk bijgehouden scheepsjournalen, maar geen enkele eigenhandig geschreven brief aan zijn vrouw. L. Koelmans, *Teken en klank bij Michiel de Ruyter* (Assen 1959), 3.
- 6 In de negentiende eeuw waren er bij de zee-macht nog steeds analfabete onderofficieren die het schrijf- en leeswerk opdroegen aan ondergeschikten. NIMH, Collectie Losse Stukken, 448, 'Kort verhaal wat mij G. Seybrandts is wedervaren zedert de jaren 1785 tot 1836', p. 108. De auteur van deze memoires trad in 1821 als konstabelsmaat in dienst bij de marine en kreeg als directe chef een konstabelmajoor voor wie hij de administratie moest doen omdat deze lezen noch schrijven kon.
- 7 De percentages zijn ontleend aan A.P. van Vliet, 'Een vriendelijke groetenisse'. *Brieven van het thuisfront aan de vloot van De Ruyter (1664-1665)* (Franeker 2007), 56.
- 8 J. Brouwer, 'Volgens het boekje. Brieftheorie in een Amsterdamse brief uit 1672', in: E. van der Doe, e.a. (red.), *De dominee met het stenen hart en andere overzeese briefgeheimen*. *Sailing Letters Journaal* 1 (Zutphen 2008), 46. In dit artikel werd het inschakelen van de openbare schrijver aanschouwelijk gemaakt door het tonen van drie brieven van een beroepsschrijver geschreven voor drie verschillende Amsterdamse (zeemans)vrouwen op 27, 28 en 29 mei 1672. Deze tijdens het rampjaar vanuit Amsterdam verstuurd brieven werden onderschept door de Engelsen en opgeborgen in *the Tower*. Later werden ze, samen met tienduizenden andere gekaapte brieven, overgebracht naar *The National Archives* in Londen.
- 9 Het beroep van 'openbare schrijver' bestaat in sommige landen nog steeds. De door zijn literaire reisverhalen bekende auteur Cees Nootboom kwam ze aan het begin van de eenentwintigste eeuw tijdens een tocht door Mexico tegen in de stad Guadalajara: daar, 'op een trottoir in de buurt van het Gerechtsgebouw zitten echte schrijvers, en daarmee bedoel ik schrijvers die mensen echt nodig hebben om voor ze te schrijven', noteerde hij in zijn reisverslag en voegde eraan toe, 'Ik weet niet waarom dat tafereel me zo ontroert.' Zie: C. Nootboom, *Scheepsjournaal. Een boek van verre reizen* (Amsterdam 2010), 163.
- 10 GeA, AVR, bibliotheek, bloknr. 0993, 135, ongedateerde bundel met verordeningen 1621-1656, 'Artyckel-brief ende instructie roerende den oorloghe ter zee', ongedateerd uitgevaardigd door de Staten-Generaal, artikel 41. In de in 1629 door de Staten-Generaal uitgevaardigde generale artikelbrief, was het artikel over het aan boord ontvangen en versturen van brieven letterlijk overgenomen als artikel 24. In alle latere generale artikelbrieven uit 1690, 1702 etc. keerde dit artikel steeds in precies dezelfde bewoordingen terug (als artikel 23).
- 11 NA, AA, Verzameling Ilcksen, 5, waarschuwing opgesteld door de commandant van de *Princesse Carolina*, kapitein-luitenant ter zee Pieter van Hoogwerff, 1 juli 1760.
- 12 Sinds S.W.C.P. Braunius in 1980 een artikel wijdde aan de door hem in het Engelse Nationaal Archief ontdekte grote hoeveelheid Nederlandstalige correspondentie en scheepspapieren afkomstig van door de Engelsen in de zeventiende, achttiende en het begin van de negentiende eeuw gekaapte schepen, is over en op basis van deze rijke bron al veel gepubliceerd. In 2005 werd in opdracht van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag zelfs een uitgebreide inventarisatie in het Engelse Nationaal Archief uitgevoerd: R. van Gelder, *Sailing Letters. Verslag van een inventariserend onderzoek naar Nederlandse brieven in het*

- archieff van het High Court of Admiralty in The National Archives in Kew, Groot-Brittannië* (Amsterdam 2006). De afgelopen jaren zijn veel van de eertijds geëkaapte brieven opgenomen in databanken (www.gekaaptebrieven.nl en www.brievenalsbuit.inl.nl). Tussen de duizenden inmiddels geïnventariseerde, gerubriceerde of gepubliceerde brieven is vooralsnog geen enkel exemplaar aangetroffen dat een scheepsschrijver had geschreven voor een analfabeet aan boord.
- 13 Bij de VOC was niet de monsterrol maar het scheepsgrootboek of scheepssoldijboek de kern van de personeelsadministratie van het zeevarende volk. Zie T. van Velzen, 'Uitgevaaren voor de Kamers; 700.00 mensen overzee', in: J. Parmentier (red.), *Uitgevaaren voor de Kamer Zeeland* (Zutphen 2006), 11.
- 14 GELA, AVR, bibliotheek, bloknr. 0993, 135, ongedateerde bundel verordeningen 1621-1656, 'Artyckel-brief ende instructie roerende den oorloghe te water', uitgegeven in 1621 te Rotterdam, artikel 37, en 'Particuliere instructie waer naer hun zullen hebben te reguleren de schrijvers op slands schepen van oorloghe (...)', uitgevaardigd door de admiraliteit te Rotterdam op 1 april 1621, artikel 3. Het artikel uit de schrijversinstructie is niet identiek aan het citaat uit de artikelbrief, maar komt er sterk mee overeen.
- 15 GELA, AVR, bibliotheek, bloknr. 0993, 135, ongedateerde bundel verordeningen 1621-1656, 'Artyckel-brief ende instructie roerende den oorloghe ter zee', uitgegeven in 1621 te Rotterdam, artikel 52. Dit artikel werd letterlijk overgenomen in NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413: 'Instructie voor de capiteijns ter zee in dienst der verenigde Nederlanden', 1629.
- 16 In 1667 kreeg Johan Kievit, schrijver aan boord van het Amsterdamse oorlogsschip *Het wapen van Haerlem*, van zijn admiraliteit de opdracht een monsterrol in gereedheid te brengen om de benodigde bemanning te gaan monstere en daarbij duidelijk aan te geven wanneer iedereen aan boord was gekomen. Aan deze opdracht voegde Kievit in het scheepsjournaal de opmerking toe: 'daer ick noch veel moijte mit de capt over hadde'. Kievit's opmerking werd later doorgestreepd. De kapitein in deze kwestie was Pieter van Middelant. Het door Johan Kievit bijgehouden scheepsjournaal was veel persoonlijker van aard dan gangbaar was. Hij schreef bijvoorbeeld geregeld in de ik-vorm, was veel gedetailleerder in zijn journaaloptekingen dan gebruikelijk en kopieerde allerlei instructies en orders die betrekking hadden op de reis netjes achterin het journaal; NA, AA, Verzameling losse aanwinsten vóór 1888, inv.nr. 11, journaal van de schrijver Johan Kievit aan boord van *Het Wapen van Haerlem*, onder commando van kapitein Pieter van Middelant, 5 maart 1667 t/m 31 oktober 1667, journaaloptekening van 25 mei 1667.
- 17 NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 14 oktober 1598.
- 18 NA, AA, 133, resolutie admiraliteit Rotterdam, 31 mei 1638.
- 19 NA, AA, 134, resolutie admiraliteit Rotterdam, 27 mei 1639 en idem, 135, resolutie admiraliteit Rotterdam, 17 januari 1640.
- 20 NA, AA, 1, 'Ordre ende reglement (...)', uitgevaardigd door admiraliteit van Rotterdam, 12 augustus 1643, artikel 4.
- 21 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), extract resolutie admiraliteit van Rotterdam, 10 juli 1786. Het idee om een aparte rol met personalia door de scheepsschrijvers te laten opstellen, speelde al in de eerste helft van de achttiende eeuw, maar kwam toen ook niet van de grond. Zie NA, Collectie Van Wassenaar van Rosande, 158, modelboek voor scheepsschrijvers. Dit ongedateerde modelboek uit circa 1743, met onder andere voorbeelden van door de schrijvers te maken attestaties en vonnissen ten behoeve van de rechtspraak aan boord, bevatte tevens opmerkingen over de vereiste inhoud van een 'Postuur Roll'. Voorbeelden van model ingevulde achttiende-eeuwse postuurrollen zijn echter nergens aangetroffen.
- 22 Enkele bewaard gebleven lijsten van in 1814 te Amsterdam en in 1829 te Rotterdam aangenomen marinepersoneel bevatten opvallend veel gegevens over de afkomst en het signalement van de in die jaren geëngageerde matrozen en onderofficieren. De geboden

- informatie ging verder dan de admiraliteitsheren met een postuurrol in de achttiende eeuw voor ogen stond. Zo werd bijvoorbeeld niet alleen de kleur van het hoofdhaar en de ogen opgetekend, maar ook die van de wenkbrauwen. Littekens en tatoeages, zoals 'een bloempot met het jaartal 1810 op de rechterarm, twee ankers op de linkerarm en christes aan het kruis op de borst', werden eveneens opgenomen bij het signalement; NA, MVM, Aanhangsel 1813-1940, Lijsten aangenomen manschappen, 148 (aanname te Amsterdam in 1814) en 191 (aanname te Rotterdam in 1829).
- 23 NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 17 augustus 1598, en NA, AA, 133, resolutie admiraliteit Rotterdam, 25 februari 1644.
- 24 GELA, AVR, bibliotheek, bloknummer 0993, 135, ongedateerde bundel verordeningen 1621-1656, 'Particuliere Instructie waer naer zullen hebben te reguleren de schrijvers op s' Lants schepen van oorloghe (...)', uitgevaardigd door de admiraliteit te Rotterdam 1 april 1621, artikel 6.
- 25 Ibidem.
- 26 Ibidem.
- 27 NA, AA, 2314*, journaal gehouden door Hendrick Barentszoon Schaef aan boord van een niet bij naam genoemd oorlogsschip van de Amsterdamse admiraliteit onder commando van viceadmiraal Joachim Hendriksen Swartehondt, 6 november 1620 t/m 9 september 1621, folio 5, 'Instructie voor de schrijvers te water resorterende onder tgebiet vant colegie ter admiraliteyt residerende tot Amstelredamme', artikel 6.
- 28 NA, AA, 1097, notitie uit het scheepsschuldenboek van Johan Hegh, 8 februari 1691 t/m 27 november 1693.
- 29 Pas in 1786 bepaalde de admiraliteit van Rotterdam dat lieden die voor het eerst als eerste schrijver zouden uitvaren, voortaan een aantal voorgedrukte lijsten zouden ontvangen die zij moesten gebruiken en kopiëren voor hun scheepsadministratie. NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), resolutie admiraliteit van Rotterdam, 10 juli 1786.
- 30 Zelfs de generale schuldrollen van scheepschrijvers uit een overeenkomstige periode die bij dezelfde admiraliteit dienden, verschilden onderling. Vergelijk bijvoorbeeld NA, AA, 930, generale schuldrol van J.H. Ilcksen eerste schrijver van het oorlogsschip *Princesse Carolina* gecommandeert door den capt. D. Pichot bijgehouden van maart 1759 tot maart 1760, met NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, generale schuldrol van Jacob Fredrik Meijer schrijver van het fregat *Oranje Zaal* onder commando van capitein A. Loopuit, bijgehouden van februari 1762 tot februari 1763.
- 31 NA, AA, 3221, betaalrol van de bemanning van de brik *Snelheid* onder commando van kapitein-luitenant Adolph Holland, 1794-1795. Met de in deze betaalrol veelvuldig gebruikte afkortingen L.S, M.c.H., S.S. en R.z.d werden respectievelijk landschuld, maandcedulehouder, scheepsschuld en restantcedule bedoeld.
- 32 Een voorbeeld van een afwijkende reguliere schuldpost was de bijdrage aan de kerkelijke armoedebestrijding van 1 stuiver per verdiende Vlaamse pond, die de admiraliteit van Zeeland in de achttiende eeuw bij al haar varend personeel in rekening bracht. Deze inhouding bestond niet bij de andere admiraliteiten.
- 33 Van de landschulden is weinig documentatie bewaard gebleven. Alleen in het archief van de admiraliteit van het Noorderkwartier bevinden zich enkele lijsten met opgegeven landschulden uit het eerste kwart van de achttiende eeuw. NA, AA, 3223, 'Lijste van de Land Schulden ten laste vande manschap in de jare 1715 gevaren hebbende op s Lands schip 't Huis te Warmeloo gecommandeert door capit Francois de Groot', en NA, AA, 3225, 'Lijste van de Land Schulden tot Enkhuisen aangegeven ten laste van de manschap in den jare 1721 gevaren hebbende op sLands oorlog schip 't Huis te Neck gevoert bij den capt Egbert Som' en NA, AA, 3225, 'Lijste der Land Schulden aangegeven tot Hoorn ten laste der manschap Anno 1721 gediend hebbende op sLands schip van oorlogh 't Huis te Neck onder commando van capt Egbert Som', en NA, AA, 3227, 'Lijste van de Land Schulden

- aangegeven ten laste van de manschap in den jare 1723 en 1724 gevaren hebbende met den capitein Allardus Raarda op sLands schip 't *Huis te Neck*'.
- 34 Ibidem. De genoemde schepen van het Noorderkwartier hadden een bemanningsterkte van respectievelijk 200 koppen (aan boord van 't *Huis te Warmeloo* in 1715), 251 koppen ('t *Huis te Neck* in 1721) en 250 koppen ('t *Huis te Neck* in 1723). Van deze uitgaande bemanningen hadden respectievelijk 24, 39 en 59 bij het inschepen een landschuld. Het gemiddelde schuldbedrag per persoon was 7:15 (7 gulden en 15 stuivers) in 1715; 19:11 in 1721 en 26:16 in 1723.
- 35 Van Alphen, 'Handel en wandel van de transportkoper', 13.
- 36 De zeeman kon zijn scheepsuitrusting en opvang of huishuur betalen door zijn maandbrief meteen af te staan aan zijn leverancier, logementhouder of huisbaas. Hij kon zijn maandbrief ook eerst verkopen en met het ontvangen geld de rekening betalen. Een maandbrief bood echter nog meer mogelijkheden. Een niet geronselde zeeman kon de maandbrief in principe afstaan aan zijn gezin of familie. Bovendien kon hij hem ook verkopen en het zo verkregen geld naar eigen goeddunken besteden of meenemen aan boord om er bijvoorbeeld in een buitenlandse haven iets voor aan te schaffen. Ondanks de verschillende mogelijkheden die de maandbrieven boden, kwamen de meesten uiteindelijk toch in handen van een klein aantal opkopers.
- 37 NA, AA, Collectie De Ruyter, 89, betaalrol van het admiraalsschip de *Spiegel*, 1664-1665. Op 18 maart 1664 ontving de aangemonsterde bemanning een maand op de hand. Een half jaar later, op 18 september 1664, vonden de eerste tussentijdse uitbetalingen plaats aan de maandbriefhouders.
- 38 Soms schoot de schrijver de handgages voor. Dat gebeurde vooral wanneer de schrijver de laatste nog openstaande plaatsen op de monsterrol probeerde te vullen, terwijl de rest van de bemanning al aan boord verbleef. In die gevallen trad de schrijver niet op als boekhouder van de admiraliteit maar voor zichzelf. De op de valreep nog aangenomen zeelui stonden dan na ontvangst van de handgage in het krijt bij de schrijver.
- 39 De handgage werd in incidentele gevallen wel eens verhoogd tot twee maandgages. Het betrof dan altijd een onderofficier, zoals een schipper of een de chirurgijn, die waarschijnlijk aan één maandgage niet genoeg had om zijn relatief dure scheepsuitrusting te bekostigen of andere aan de wal gemaakte kosten te dekken.
- 40 Alleen vrijwilligers, 'volontair(e)s' genoemd, embarkeerden zonder handgage. Zij kwamen niet vaak voor op de schepen en ontvingen tijdens de reis wel kost en inwoning maar geen loon. Vrijwilligers konden tussentijds ontslag nemen. Waarschijnlijk waren volontairs vooral jongens die als adelporst wilden varen, maar vooralsnog niet in die hoedanigheid geplaatst konden worden. De al eerder ter sprake gekomen 'appointées' en 'kapiteinszeuntjes' hadden, ook al waren ze nooit aan boord geweest, recht op de handgage.
- 41 Kapiteins zonder een vast dienstverband, de zogeheten 'kapiteins extra-ordinaris', hadden bij ieder verworven commando weer een nieuwe aanstellingsakte nodig. Eenmaal in vaste dienst was dat niet meer vereist.
- 42 NA, AA, 3253, 'Hoofboek ofte Credit en Debet der officieren, matrosen en soldaeten op s'Lands schip *Vredenhof* (...) onder commando van den capitein Nicolaas Houtingh', 29 mei 1747 t/m 2 januari 1749. Dit schip behoorde tot de admiraliteit van het Noorderkwartier. De aanstellingsakte van de commandeur kostte 6 gulden en 6 stuivers. Zowel de eerste schrijver, de derde luitenant als de luitenant-titulair betaalden 4 gulden.
- 43 NA, AA, 3223, lijst met scheepsschulden bemanning 't *Huis te Warmeloo* uit 1715.
- 44 NA, AA, 3224, lijst met scheepsschulden bemanning *Wolfswinckel* uit 1716.
- 45 NA, AA, 3226, 'Extract uijt het schuldboek van mijn schrijver op t slands schip van Oorloge *Wolfswinckel* inhoudende t montant van t geen de onderstaande officieren en matroozen schuldigh zijn', 12 mei 1722 t/m 19 augustus 1722.
- 46 NA, AA, 3253, 'Hoofboek ofte Credit en De-

- bet der officieren, matrosen en soldaeten op s'Lands schip *Vredehof* (...) onder commando van den capitein Nicolaas Houtingh', 29 mei 1747 t/m 2 januari 1749.
- 47 Tjassens, *Zee-politie*, 28.
- 48 Twee schellingen waren 12 stuivers waard.
- 49 GELA, AVR, bibliotheek, bloknummer 0993, 135, ongedateerde bundel met verordeningen 1621-1656, 'Artykel-brief ende instructie roerende den oorloghe ter zee', ongedateerd, artikel 19. Deze artikelbrief was in 1621 te Rotterdam gepubliceerd door de vaste drukker van de Rotterdamse admiraliteit.
- 50 Idem, 'Artykel-brief ende instructie roerende den oorloghe te water', artikel 16. Hetzelfde artikel werd, inclusief het boetebedrag van 6 stuivers voor de provoost, opgenomen in alle latere artikelbrieven van de Staten-Generaal. Zie bijvoorbeeld de tot 1795 bij de admiraliteiten in gebruik zijnde artikelbrief uit 1702; NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Articul-brief en instructie raakende den oorlog ter zee (...), gearresteert in 's Gravenhage den 8 april 1702', artikel 19.
- 51 GELA, AVR, bibliotheek, bloknummer 0993, 135, ongedateerde bundel met verordeningen 1621-1656, 'Artykel-brief ende instructie roerende den oorloghe te water', ongedateerd, uitgegeven te Rotterdam door de vaste drukker van admiraliteit in 1621. De in het op één na laatste, artikel 40, genoemde boetebedrag van 'eenen schellinc', gelijk aan 6 stuivers, was al decennia lang een vast tarief. Zie, NA, ASG, 9277, jaarnaal van Pieter Ba(e)rtsz, commissaris van de Staten-Generaal, aan boord van de *Maan*, onder commando van kapitein Jan Adriaenszoon Cant, 1 mei 1602 t/m 13 oktober 1602, jaarnaaloptekening van 17 september 1602. Twee uit hun boeien bevrijdde matrosen waren 'elck een schellingh' kwijt.
- 52 GELA, AVR, bibliotheek, bloknummer 0993, 135, ongedateerde bundel met verordeningen 1621-1656, 'Artykel-brief ende instructie roerende den oorloghe te water', ongedateerd, artikel 39.
- 53 Idem, artikel 40.
- 54 NA, AA, 3070, rekeningen van hetgeen de manschappen van verschillende admiraliteitsschepen schuldig zijn aan de scheepsprovoost, 1782-1785 en NA, AA, 3253, 'Hoofboek ofte Credit en Debet der officieren, matrosen en soldaeten op s'Lands schip *Vredehof* (...) onder commando van den capitein Nicolaas Houtingh', 29 mei 1747 t/m 2 januari 1749.
- 55 NA, AA, 3070, rekeningen van hetgeen de manschappen van verschillende admiraliteitsschepen schuldig zijn aan de provoost, 1782-1785. De in totaal zeven rekeningen bevatten de bedragen die de manschappen aan hun provoost moesten betalen voor bekeuringen en het sluiten en ontsluiten van de boeien. Als reden voor de opgelegde bekeuring of boete stond soms vermeld: 'wegens speulen' of 'wegens slaapen'. Dat vuur maken op een verkeerd tijdstip ook een boete kon opleveren, ondervond de schipper van de *Vredehof*, Jacob de Roo, die werd bekeurd voor 'ligt na t opsetten van de wagt gebrandt te hebben'. Zie NA, AA, 3253, 'Hoofboek ofte Credit en Debet der officieren, matrosen en soldaeten op s'Lands schip *Vredehof* (...) onder commando van den capitein Nicolaas Houtingh', 29 mei 1747 t/m 2 januari 1749.
- 56 NA, AA, 3226, 'Extract uijt het schuldboeck van mijn schrijver op t Slands schip van Oorloge *Wolfswinckel* inhoudende t montant van t geene de onderstaande officieren en matroozen schuldigh zijn', 12 mei 1722 t/m 19 september 1722.
- 57 NA, AA, 186, repertorium op resoluties admiraliteit Rotterdam van circa 1627 tot circa 1749. Zie de op folio 73 genoemde resoluties die betrekking hebben op de provoost van de admiraliteit aan de wal en zijn assistenten uit 1628, 1633, 1676 en 1722.
- 58 NA, AA, Verzameling Ilcksen, 1, declaratie voor reiskosten en (ont)sluitgelden, 12 oktober 1756.
- 59 De gevangenskosten konden flink oplopen. Zo draaide de admiraliteit van Rotterdam in 1646 op voor een bedrag van 155 gulden en 18 stuivers voor 'drije ontslagene gevangenen, die sedert den 21 mejij 1645 opt schip [van viceadmiraal Witte Corneliszoon de With] hadden gediend en welcker verdiende soldije niet en hadden connen strecken tot betae-

- linge van so voors schult aen gevangenis costen'; NA, AA, 141, resolutie admiraliteit Rotterdam, 21 december 1646.
- 60 NA, AA, 930, 'Generale schuldrol van J.H. Ilcksen eerste schrijver op s'Lands schip *Princesse Carolina* gecommandeert door den capt. D. Pichot zeedert maart 1759 tot maart 1760' en NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, 'Generale schuldrol van Jacob Fredrik Meijer schrijver op s'Lands fregat van oorloge *Oranje Zaal* onder commando van den capitein A. Loopuit van den 2 febr: 1762 tot den 26 febr. 1763'. In de schuldrol van Ilcksen werd voor de 'capitein-geweldige' 114 gulden ingehouden en voor de 'provoost' 23 gulden en 14 stuivers. Bij Meijer betrof het voor diezelfde twee schuldposten respectievelijk 51 gulden precies en 32 gulden en 8 stuivers.
- 61 Ibidem.
- 62 In de op het Hoofdelijk Betalingskantoor bewaarde schuldrollen en bijbehorende provoostrekeningen, stond de inhouding van 10% van het boetebedrag ten behoeve van de schrijver kort en zonder nadere uitleg aangegeven als 'aen schrijverhand' of 'af schrijver'; NA, AA, 3070.
- 63 NA, AA, 3070, provoostrekeningen 1782-1875. Ongedateerde rekening van provoostgelden van het admiraliteitsschip *Noord Holland*. Van de 450- koppige bemanning waren in totaal 160 man geld schuldig aan de scheepsprovoost voor opgelegde boetes en (ont) sluitgelden. Van hen moesten 110 man 6, 12 of 18 stuivers betalen, allemaal lui die een- tot driemaal waren bekeurd. De overige vijftig man waren bemanningsleden die een of meer keer in de boeien hadden gezeten, en van wie de provoost bedragen te goed had olopende van 1 gulden en 4 stuivers tot ruim 7 gulden. In totaal waren de 160 bemanningsleden van de *Noord Holland* 155 gulden verschuldigd aan hun scheepsprovoost. Daarvan incasseerde de voor hem als boekhouder optredende scheepsschrijver ruim 15 gulden. Gedurende welke periode de schrijver de door de provoost opgelegde boetes had bijgehouden, stond niet vermeld.
- 64 De werkzaamheden van de schrijver met betrekking tot de strafrechtpleging aan boord van marineschepen werden voor het eerst uitvoerig behandeld door: C.H.F. Simons, *Marine Justitie*. Simons, een juridisch geschoold marineofficier, deed voor deze zeer lezenswaardige dissertatie pionierswerk.
- 65 Waarom dit juridische schrijfwerk zoveel geld had gekost, stond niet vermeld.
- 66 NA, AA, 3253, 'Hoofboek ofte Credit en Debet der officieren, matrosen en soldaeten op s'Lands schip *Vredenhof* (...) onder commando van den capitein Nicolaas Houtingh', 29 mei 1747 t/m 2 januari 1749.
- 67 NA, AA, 3254, schuldrol van Hendrik Nacquelijjn eerste schrijver op een niet bij naam genoemd schip van de admiraliteit van het Noorderkwartier, bijgehouden van juli 1784 tot augustus 1785.
- 68 Simons, *Marine Justitie*, 23-28.
- 69 Idem, 74-75.
- 70 Zie bijvoorbeeld NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, 'Generale schuldrol van Jacob Fredrik Meijer schrijver op s'Lands fregat van oorloge *Oranje Zaal* onder commando van den capitein A. Loopuit, bijgehouden van februari 1762 tot februari 1763'.
- 71 Simons maakte gebruik van een in 1795 uitgevaardigd reglement 'Weegens het houden van Krygraaden' en van een hieraan voorafgaand ongedateerd conceptreglement. Simons, *Marine Justitie*, 137-149.
- 72 Zie GELA, AVR, bibliotheek, bloknr. 0993, 135, ongedateerde bundel met verordeningen 1621-1656, 'Artyckel-brief ende instructie roerende den oorloghe ter zee', uitgegeven in 1621 te Rotterdam, artikel 32. Hetzelfde voorschrift kwam voor in de artikelbrief van 1629 (artikel 46), en ook in die van 1702 (artikel 45).
- 73 A.E. Leuftink, *De geneeskunde bij 's Lands oorlogsvloot in de 17^e eeuw* (Assen, z.j. [1953]), 90.
- 74 Ibidem. Kort na invoering van de nieuwe regeling werd de verplichte maandelijkse inhouding op het salaris van de bemanningsleden verhoogd van 2 naar 2½ stuiver.
- 75 Leuftink, *De geneeskunde in de 17^e eeuw*, 91.
- 76 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'Nader order en reglement voor de schrijvers dienende op s'Lands oorlogsvloote resortteerende onder het Edelmogende Collegie ter

- admiraliteit tot Amsterdam Anno 1672', artikel 18. In dit artikel werden een aantal rekeningen genoemd die de schrijver voor derden moest bijhouden. Een daarvan was de rekening voor 'barbiërs schulden'. Waarschijnlijk was het vastleggen van deze schulden ook al voor 1672 een taak van de scheepsschrijvers die in dienst van de Amsterdamse admiraliteit voeren.
- 77 Het matrozenlied werd gepubliceerd in J. Jeeroense, *Koddige en ernstige opschriften op luiffels, wagens, glazen, uithangborden en andere tafereelen* (Amsterdam 1690) en aangehaald in de dissertatie van Leuftink, *De geneeskunde in de 17^e eeuw*, 71. Handspaken waren houten of ijzeren spaken met aan de ene kant een rond en aan de ander kant een vierkant uiteinde waarmee zware spullen, zoals kanons een klein stukje opgelicht konden worden om ze te verplaatsen.
- 78 NA, AA, Verzameling Bisdom, 15, extract resoluties Staten-Generaal, admiraliteit van Rotterdam en andere bestuursorganen, Zeevaart II, folio 421, resolutie admiraliteit Rotterdam, 1 januari 1692. Schacherije komt van 'sjacheren', wat bedrieglijk handeldrijven betekent.
- 79 Ibidem.
- 80 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'Nader order en reglement voor de schrijvers dienende op sLands oorlogsvloote resorteerende onder het Edelmogende Collegie ter Admiraliteit tot Amsterdam Anno 1672', artikel 18. De scheepsschrijvers van de Amsterdamse admiraliteit werden in dit artikel opgedragen zich bij terugkeer van de reis of campagne meteen naar Amsterdam te begeven en op het Hoofdelijk Betalingskantoor de navolgende rekeningen in te leveren voor: 'Hangmatten, Capiteijns Schulden, Schrijver Schulden, Barbiërs Schulden, Provoost Schulden, Van de verkogte goederen agter de mast ende Schulden van t scheepsvolck onder malkandere gemaakt.'
- 81 NA, AA, 1462, resolutie admiraliteit Amsterdam, 16 februari 1725. In deze resolutie stond niet expliciet vermeld welke commissie de schrijvers tot dan toe ontvingen en zouden behouden. De schrijvers zouden voor het bijhouden van de rekeningen voor de behandeling van geslachtsziekten en door onderlinge vechtpartijen opgelopen verwondingen 'hun regt genieten als voor dezen'. Het is zeer aannemelijk dat dit schrijversrecht gelijk was aan dat bij de Rotterdamse admiraliteit en overeenkwam met het in de Amsterdamse schrijversinstructie van 1657 genoemde tarief van 2 stuivers van iedere gulden die de schrijver mocht berekenen voor het bijhouden van de schulden die de bemanningsleden onderling maakten.
- 82 Leuftink, *Harde heelmeesters*, 184. Leuftink noemde geen bedrag of percentage.
- 83 NA, AA, 1462, resolutie admiraliteit Amsterdam, 16 februari 1725.
- 84 Dat de hoogte van de maandelijke inhouding voor de medische verzorging aan boord niet vastlag maar steeds per reis door een onderling akkoord tot stand kwam, was alleen gebruikelijk bij de admiraliteit van het Noorderkwartier.
- 85 NA, AA, 3226, extract uit het schuldboek van de schrijver van het schip *Wolfswinckel*, 1722. Van de 150-koppige bemanning hadden er 133 als sloopschulld 12 stuivers 'aan meesterloon wegens 4 maande bediening'; NA, AA, 3253, 'Hoofboek ofte Credit en Debet der officieren, matrosen en soldaeten op s'Lands schip *Vredehof* (...) onder commando van den capitein Nicolaas Houtingh', 29 mei 1747 t/m 2 januari 1749. Het scheepsvolk van dit oorlogsschip betaalde aan (opper)meestergeld 6 stuivers per maand. De tijdelijk in 1748 aan boord zijnde garnizoenssoldaten kregen geen 6 maar 5 stuivers per maand in rekening gebracht.
- 86 NA, AA, 3223, lijst met sloopschulden ten behoeve van meester Jan Swart, 1715. Onderaan de lijst stond vermeld dat het geld op 5 maart 1716 was voldaan aan Cornelia Langeveldt, de weduwe van Jan Swart.
- 87 De 't *Huis te Warmelo* behoorde tot een Nederlands-Engels eskader. Het in Medemblik gebouwde marineschip stootte in 1716 tijdens een storm op een blinde klip en zonk. P. Zwart, 'Aen de minst aennemende besteedt. De bouw van admiraliteitsschepen door Enkhuizer aannemers 1700-1760', in: J. de Bruin

- e.a. (red.), *Steevast 2005. Jaaruitgave van de Vereniging Oud Enkhuizen* (Enkhuizen 2005), 9.
- 88 NA, AA, 3227, ongedateerde brief van matroos Andries Helman aan de admiraliteitsraad van het Noorderkwartier over het, door de eerste meester of opperchirurgijn van het oorlogsschip 't *Huijs te Neck* bij hem in 1724 in rekening gebrachte, extra-ordinaris schuldbedrag. De desbetreffende chirurgijn, een zekere Christiaan van Dijck, ontving na afloop van de reis die circa anderhalf jaar had geduurd op 27 april 1725 in Enkhuizen bijna 500 gulden (493 gulden en 5 stuivers) 'wegens zijne ordinaire en extra-ordinaire rekening'. Zonder het schriftelijk protest van Helman had Van Dijck dus iets meer dan 500 gulden uitgekeerd gekregen.
- 89 NA, AA, 3227.
- 90 Ibidem.
- 91 NA, AA, 3253, 'Hoofboek ofte Credit en Debet der officieren, matrosen en soldaeten op s'Lands schip *Vredehof* (...) onder commando van den capitein Nicolaas Houtingh', 29 mei 1747 t/m 2 januari 1749. In deze dikke foliant zijn voor alle opvarenden van het schip *Vredehof* per persoon op twee bladzijden (met een credit- en een debetpagina) de scheepsschulden bijgehouden van april 1747 tot januari 1749. De scheepsschulden waren opgedeeld in verschillende categorieën, waaronder 'Aan de oppermeester', 'Aan t Lant & Diverse' en 'Aan de provoost'. Van wie dit zeer gedetailleerde grootboek afkomstig was, stond niet vermeld. Waarschijnlijk was het aangelegd door de eerste schrijver van dit schip, Dirk Horn uit Saardam, en na diens overlijden aan boord op 26 februari 1748 overgenomen door de uit Holstein afkomstige George Cramer die oorspronkelijk als tweede schrijver was uitgevaren. Het 'Hoofboek' is vermoedelijk bewaard gebleven in het archief van het Hoofdelijk Betalingskantoor omdat er meer tijd met de afwikkeling van de reis gemoeid was dan normaal, aangezien de commies rekening moest houden met twee schrijvers, van wie er één niet meer leefde.
- 92 De hier gegeven voorbeelden en berekeningen betreffende de 'chirurgijns schulden' zijn, tenzij anders aangegeven, steeds ontleend aan: NA, AA, 3253, 'Hoofboek ofte Credit en Debet der officieren, matrosen en soldaeten op s'Lands schip *Vredehof* (...) onder commando van den capitein Nicolaas Houtingh', 29 mei 1747 t/m 2 januari 1749.
- 93 De uit Maagdenburg afkomstige Jan Josias Seijdlers had aan (opper)meestergeld 6 stuivers per maand bedongen. Daarnaast ontving deze eerste chirurgijn of oppermeester ook de voor zijn functie gebruikelijke gage van 36 gulden per maand. Alle bemanningsleden van de *Vredehof* betaalden mee aan Seijdlers meestergeld, met uitzondering van de kapitein.
- 94 NA, AA, 930, 'Generale schuldrol van J.H. Ilcksen eerste schrijver op s Lands schip *Princesse Carolina* gecommandeerd door kapitein D. Pichot, van maart 1759 tot maart 1760'. De schuldrol van Ilcksen betrof ruim driehonderd bemanningsleden en beliep een jaar. Ilcksen boekte dat jaar in totaal 192 gulden aan 'Chirurgijns Schulden'. Aan schrijversloon leverde dat 19 gulden en 4 stuivers op. NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, 'Generale schuldrol van C. F. Coster eerste schrijver op s Lands schip *Castor* gecommandeerd door kapitein F.F. baron Van Cappele, van primo januari tot ultimo augustus 1788'. De schuldrol van Coster bevatte een overzicht van de scheepsschulden van alle 270 bemanningsleden gedurende acht maanden. Van hen bleken zeven opvarenden de chirurgijn in totaal (1 x 11 gulden + 5 x 12 gulden + 1 x 34 gulden) voor 105 gulden schuldig te zijn aan extra-ordinaris meesterloon. Een tiende deel daarvan - 10 gulden en 10 stuivers - was schrijversloon. NA, AA, 3254, schuldrol van Hendrik Nacquelijn eerste schrijver op een niet bij naam genoemd schip van de admiraliteit van het Noorderkwartier, juli 1784 - augustus 1785. Van de totale bemanning van 65 koppen kregen dertien man een bedrag in rekening gebracht voor de 'dokter extra ordinair'. Bij elkaar opgeteld leverde dat (1 x 3 + 3 x 6 + 5 x 12 + 2 x 18 + 2 x 30 =) 177 gulden op aan extra-ordinaris meesterloon. Daarvan was 17 gulden en 14 stuivers schrijversloon voor Nacquelijn.

- 95 NA, Collectie De Ruyter, 77, overzicht van door De Ruyter in de jaren 1661-1663 ten behoeve van de vloot gemaakte kosten die voor rekening kwamen van de admiraliteit en door hem waren voorgeschoten. De vrijgekochte slaven waren Nederlandse zeelui die met schip en al slachtoffer waren geworden van de zogeheten 'Barbarijse kaapvaart'.
- 96 In 1597 besloot de admiraliteit van Zeeland dat haar kapiteins die geld hadden voorgeschoten of geleend aan het scheepsvolk, voortaan 'voor alle andere crediteuren preferent zijn en wel voor twee maanden gage'; NA, AA, 2449, resolutie admiraliteit Zeeland, 17 juli 1597. Volgens de schrijversinstructie die omstreeks 1620 aan boord van de Amsterdamse admiraliteitsschepen in gebruik was, gold diezelfde regeling ook bij de Amsterdamse admiraliteit.
- 97 NA, AA, 122, resoluties admiraliteit Rotterdam, 8 maart 1627 en 9 maart 1627.
- 98 NA, AA, 124, resolutie admiraliteit Rotterdam, 2 maart 1630.
- 99 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 2 september 1632.
- 100 Idem, 21 september 1632 en 22 september 1632.
- 101 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Instructie voor de schyvers dienende op 's Lands Oorlogschepen, onder het resort van den Raad ter Admiraliteit op de Maze, in Rotterdam', van 13 februari 1697, 'in Rotterdam herdrukt, (...) 1793', artikel 8. De scheepsschrijver mocht zolang de bemanning nog niet was ingescheept geen geld voorschieten aan het scheepsvolk. In het buitenland was het evenmin toegestaan 'ten zy de noodzakelykheid zulks vereischt'. Een voorbeeld van de situatie dat de schrijver de rol van de kapitein overnam, is te vinden in SAR, ONA, 197, 1 maart 1638. De schipper en de konstabel van kapitein Antonis Ribbe verklaarden, op verzoek van de schrijver van kapitein Ribbe, Francois Willemszoon, dat deze vanaf hun aanmonstering tot aan hun ontslag ook in dienst was op hetzelfde fregat en toen zo nu en dan, in opdracht van de kapitein, onder andere victualie aan boord bracht en verdiende gage aan het scheepsvolk uitbetaalde.
- 102 NA, Collectie De Ruyter, 77, overzicht van door De Ruyter in de jaren 1661-1663 voorgeschoten kosten ten behoeve van de vloot, die voor rekening kwamen van de admiraliteit.
- 103 NA, AA, 930, generale schuldrol van J.H. Ilcksen eerste schrijver op s Lands schip *Princesse Carolina* gecommandeerd door kapitein D. Pichot, van maart 1759 tot maart 1760. De schuldrol van Ilcksen betrof ruim driehonderd bemanningsleden en beliep ruim een jaar. Aan 'plunje geaugment: met 10pct' verkocht deze schrijver voor 426 gulden en 16 stuivers. Zijn commissie bedroeg dus ruim 42 gulden; NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, 'Generale schuldrol van Jacob Fredrik Meijer schrijver op sLands fregat van oorloge *Oranje Zaal* onder commando van den capitein A. Loopuit', bijgehouden van februari 1762 tot februari 1763. De schrijver Meijer verkocht in een vergelijkbare periode voor 284 gulden en 14 stuivers aan surplus plunje aan de 150-koppige bemanning van *Oranje Zaal*, en had daardoor recht op een commissie van ruim 28 gulden.
- 104 NA, AA, 3228, soldijrekening van het schip *Vredenhof* van de admiraliteit van het Noorderkwartier uit 1728. De bemanning was in 1728 na drie maanden en negen dagen alweer afgedankt en niemand had in die korte tijd onderweg plunje gekocht of geld geleend bij de scheepsschrijver.
- 105 NA, AA, 3253, 'Hooftboek ofte Credit en Debet der officieren, matrosen en soldaeten op s'Lands schip *Vredenhof*(...) onder commando van den capitein Nicolaas Houtingh', 29 mei 1747 t/m 2 januari 1749.
- 106 NA, AA, 801b, resolutie admiraliteit Rotterdam, 16 maart 1762.
- 107 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), resoluties admiraliteit van Rotterdam, 20 november 1781, 27 april 1784, 28 december 1784, 5 juli 1785 en 10 juli 1786.
- 108 NA, AA 3254, Schuldrol bemanning van het schip *Expeditie* van de admiraliteit van het Noorderkwartier uit 1784-1785.
- 109 De gewoonte aan boord van Nederlandse koopvaardijsschepen in de zeventiende-

- achttiende en negentiende eeuw om beman-
ningsleden die voor het eerst de evenaar pas-
seerden, te dopen, is slecht gedocumenteerd.
Een van de weinigen die hierover iets op pa-
pier zette, was Anna Abrahams, de dochter
van een koopvaardijkapitein. Zij vergezelde
haar vader in 1847-1848 op 10-jarige leeftijd
op en neer naar Indië en hield tijdens de reis
een dagboekje bij. Anna beschreef het dopen
bij de evenaar aan de hand van haar vaders
ervaringen. Deze was zelf als scheepsjongen
gedoopt en had daar slechte herinneringen
aan overgehouden. Hij probeerde, eenmaal
opgeklommen tot kapitein, tevergeefs het
ruwe dopen rond de evenaar aan boord van
zijn eigen schepen te voorkomen. L. Kuijk
e.a. (red.), *Anna Abrahamsz. Journaal eener
Oostindische Reis. De belevenissen van een tien-
jarig meisje in 1847 en 1848* (Amsterdam 1993),
21-22.
- 110 Volgens kapitein Cornelius de Jong, die in de
jaren zeventig van de achttiende eeuw diver-
se keren naar de Middellandse Zee zeilde en
als een van de weinigen over het dopen bij
de Berlingas schreef, werd dit ritueel toege-
schreven aan 'een wet van Keizer Karel'. Dat
was volgens De Jong in Holland de meest
genoemde oorsprong van 'de dooping'. Zelf
geloofde De Jong daar niet in. Hij dacht dat
het gebruik ouder was en dateerde van voor
de uitvinding van het kompas. Zie C. de Jong,
*Reize naar de Middellandsche Zee, in de jaren
1777, 1778 en 1779* (Haarlem 1806), 28-29. Een
van de schaarse vermeldingen uit de zevent-
tiende eeuw over het dopen van schepelingen
aan boord van admiraliteitsschepen voor
de Portugese kust is te vinden in: NA, AA,
Verzameling Van Maanen, 1, journaal van de
schrijver Hermanus van Leut aan boord van
het Amsterdamse admiraliteitsschip *Vrijheijt*
onder commando van schout-bij-nacht Cor-
nelis Tromp, 17 december 1656 t/m 16 maart
1659, journaaloptekening van 6 januari
1656. 'Deden op dato een schoot voort dopen
vant volck' is het enige wat Van Leut erover
opschreef. De vroegste vermelding van het
dopen aan boord van Nederlandse marine-
schepen bij het passeren van de Berlingas
dateert uit 1602. Zie Sigmond, *Zeemacht*,
- 331-332.
- 111 Alleen de scheepsjongens werden anders
behandeld. Zij kregen hun doping aan dek.
Ook die doop ging overigens gepaard met
veel ruwheid en het uitstorten van water over
de nieuwelingen. Zie De Jong, *Reize naar de
Middellandsche Zee*, 29-30.
- 112 In een door Maximiliaan van Bourgondië
in 1544 uitgevaardigde artikelbrief kwam
het 'met eene touwe gebonden over 't boort
woorpen ende doopen' als lijfstraf al voor. Zie
Sicking, 'Recht door zee', 23.
- 113 De door Hendrik Nacquelijn gemaakte be-
rekening '1,- geeft 1:8' betekende dat bij een
valgeldtarief van 1 gulden de desbetreffende
matroos hem 1 gulden en 8 stuivers moest be-
talen. Valgeld werd beschouwd als een voor-
schot en mocht de schrijver met maximaal
40% verhogen. Een in rekening gebracht
valgeldtarief van 2 gulden voor de wat hoger
gesalarieerde matrozen resulteerde in een
scheepsschuld bij de schrijver Nacquelijn van
2 gulden en 16 stuivers. In zijn boekhouding
leverde dat de omschrijving '2,- geeft 2:16' op.
- 114 Het betrof geen zuivere winst want het in-
casseren van de in rekening gebrachte rentes
vond pas plaats na afmonstering en afdan-
king van de bemanning. Er was dus sprake
van renteverlies. Bovendien had de schrijver
ook kosten gemaakt om het valgeld te kun-
nen voorschieten.
- 115 De Jong, *Reize naar de Middellandsche Zee*, 28.
Cornelius de Jong maakte het zeedopen bij
de Barlanges mee tijdens zijn eerste zeereis
in 1777. Hij was toen adelborst en voer met
het oorlogsschip *Thetis* onder commando
van kapitein Andries de Bruijn. Het schip
behoorde tot de admiraliteit van Rotterdam
en had 230 bemaningsleden. J.R. Bruijn en
C. van Baalen, *Van zeeman tot residentieburger.
Cornelius de Jong van Rodenburgh (1762-1838)*
(Hilversum 1996) 11-13.
- 116 De adelborst Jan Haverkamp moest Nacque-
lijn vervangen omdat er geen tweede schrij-
ver aan boord was.
- 117 Op het Hoofdelyk Betalingskantoor van de
admiraliteit van het Noorderkwartier moest
worden vastgesteld welke in de schuldrol
opgenomen bedragen toekwamen aan de

- nabestaanden van Nacquelijn en welke aan zijn vervanger, Jan Haverkamp. De in de schuldrol voorkomende verbeteringen en herberekeningen zijn waarschijnlijk gemaakt door een op het Hoofdelijk Betalingskantoor werkzame commies.
- 118 De oudste bewaarde generale schuldrollen van opvarenden van marineschepen dateren uit de jaren twintig van de achttiende eeuw. Daaruit blijkt dat aan boord van het oorlogsschip 't *Huis te Neck* (met 252 koppen) in 1721, *Wolfswinkel* (met 150 koppen) in 1722, *Wolfswinkel* (met 250 koppen) in 1723-24 en *Vredehof* (met 125 koppen) in 1728, respectievelijk: niemand (= 0%), 7 man (= 4 à 5%), 21 man (= 8 à 9%) en niemand (= 0%) een psalmboekje aanschaffen; NA, AA, 3225 t/m 3228. Enkele latere schuldrollen, NA, AA, 930, schuldrol bemanning *Princesse Carolina* uit 1759-1760 en NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, schuldrol bemanning *Oranje Zaal* uit 1762-1763, gaven als aantallen kopers van een psalmboekje respectievelijk 20 en 13 man. Dat betekent dat van de *Princesse Carolina* (met 307 koppen) 6 à 7% en van de *Oranje Zaal* (met 155 koppen) 8 à 9 % tot aanschaf van zo'n boekje was overgegaan.
- 119 NA, AA, 3253, schuldrol *Vredehof* uit 1747-1749. Tijdens deze reis kochten 39 van de 250 bemanningsleden een psalmboekje. Dat is 15 à 16% van deze bemanning een dergelijk gezangenboekje kocht, hing waarschijnlijk nauw samen met de aanwezigheid aan boord van dominee Hendrik de Vries uit Stoltz. Van de scheepsleiding kocht alleen een uit Hoorn afkomstige kwartiermeester voor 6 stuivers een exemplaar. De overige kopers waren vooral scheepsjongens en de laagstbetaalde (dus onervaren) matrozen.
- 120 NA, AA, 3225 t/m 3228, schuldrollen bemanning 't *Huis te Neck* uit 1721, *Wolfswinkel* uit 1722 en uit 1723-1724 en *Vredehof* uit 1728.
- 121 NA, AA, 3253, schuldrol bemanning *Vredehof* uit 1747-1749. Van de gehele bemanning van 250 koppen, kochten een onderofficier (een kwartiermeester) en 26 matrozen een hangmat. Slechts vier van hen gaven de voorkeur aan het duurdere type hangmat.
- 122 NA, AA, 3225 t/m 3228, schuldrollen bemanning 't *Huis te Neck* uit 1721, *Wolfswinkel* uit 1722 en 1723-1724, en *Vredehof* uit 1728. Aan boord van deze schepen van het Noorderkwartier kochten respectievelijk een hangmat: 95 man (= 38% van de totale bemanning), 30 man (= 20%), 80 man (= 32%) en 16 man (= 13%). Idem, 3253, schuldrol bemanning *Vredehof* uit 1747-1749. Van de gehele bemanning van 250 koppen van dit schip kochten 27 man (= 11% van de totale bemanning) een hangmat. NA, AA, 930, schuldrol bemanning *Princesse Carolina*, uit 1759-1760. Van de 307 bemanningsleden kochten er 48 (=16%) een hangmat. Van de bemanning van *Oranje Zaal*, ook een schip van admiraliteit van Rotterdam uit diezelfde periode, kocht op één matroos na niemand een hangmat. Van de 270 bemanningsleden van de *Castor* kochten acht matrozen (= 3%) een door de Rotterdamse admiraliteit geleverde hangmat; zie NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, schuldrol *Oranje Zaal* uit 1762-1763 en schuldrol *Castor* uit 1788. Volgens de schuldrol van een niet bij naam genoemd schip van het Noorderkwartier uit 1784-1785, kochten van de 65 bemanningsleden 19 man (= 30%) een hangmat. Twee van hen kochten er zelfs tweemaal een; zie NA, AA, 3254, schuldrol onbekend schip Noorderkwartier uit 1784-1785.
- 123 De officieren en hogere dek- en onderofficieren sliepen doorgaans in vaste kooien en niet in hangmatten.
- 124 NA, AA, 2314*, journaal gehouden door Hendrick Barentszoon Schaeaf aan boord van een niet bij naam genoemd oorlogsschip van de Amsterdamse admiraliteit onder commando van viceadmiraal Joachim Hendriksen Swartehondt, 6 november 1620 t/m 9 september 1621, folio 5, 'Instructie voor de schrijvers te water resorterende onder tgebiet vant colegie ter admiraliteyt residerende tot Amstelredamme', artikel 5.
- 125 Meestal traden de luitenant en de schipper op als getuigen.
- 126 NA, AA, 930, 'Generale schuldrol van J.H. Ilcksen eerste schrijver op s Lands schip *Princesse Carolina* gecommandeert door den capt. D. Pichot zeedert maart 1759 tot maart

- 1760'. De schuldrol bevat een bijlage met vijf geïnventariseerde en daarna geveilde nalatenschappen die, in navolging van de schrijverinstructie, steeds worden afgesloten met de handtekeningen van twee getuigen.
- 127 NA, AA, 3253, 'Hoofboek ofte Credit en Debet der officieren, matrosen en soldaeten op s'Lands schip *Vredehof* (...) onder commando van den capitein Nicolaas Houtingh', 29 mei 1747 t/m 2 januari 1749. In het ene geval ging de nalatenschap naar de vader, in het andere naar een broer.
- 128 NA, AA, 3254, schuldrol van de eerste schrijver Hendrik Nacquelijn op een niet bij naam genoemd schip van de admiraliteit van het Noorderkwartier, juli 1784 - augustus 1785. Van de totale bemanning van 65 koppen, overleed tien man. Onder hen zes onderofficieren. Twee hadden een testament, waardoor hun nalatenschappen niet bij opbod werden verkocht. De acht voor de mast geveilde inboedels leverden de scheepsschrijver aan commissie in totaal 42 gulden en 15 stuivers op. De nalatenschap van de eerste stuurman, Jan Phijffers, bracht het meeste op, ruim 191 gulden.
- 129 NA, AA, Verzameling Ilcksen, 7, lijst met 25 geïnventariseerde en geveilde nalatenschappen van opvarenden van het oorlogsschip *Castor*, 1768-1769. De *Castor* vertrok eind 1768 onder commando van kapitein Van Hoogwerf voor een reis van Hellevoetsluis via het Middellandse Zeegebied naar de westkust van Afrika en vervolgens door naar Amerika. Van de onderweg overleden bemanningsleden maakte de eerste schrijver van het schip, J.H. Ilcksen, een inventarisatie van de door hen nagelaten goederen, inclusief de opbrengt door veiling. De tweede stuurman (Hans Nielsen) bleek, naast vakliteratuur en een journaalboek, ook een verrekijker en een octant (die 10 gulden opleverde) te hebben bezeten. Het duurste object in zijn bezit was een horloge dat voor 20 gulden werd geveild. De waardevolste nalatenschap kwam van de tweede chirurgijn (Theodorus de Vlieger). Hij bezat dure kleding, medische instrumenten en zilveren gespen en andere waardevolle voorwerpen. Ook zijn duurste bezit bleek een (zilveren) horloge te zijn, dat tijdens de veiling voor 37 gulden van eigenaar wisselde. Het medisch instrumentarium werd gekocht door een medechirurgijn. In totaal brachten de nagelaten spullen van De Vlieger 210 gulden op. De geveilde nalatenschappen van matrosen en soldaten van de *Vredehof* lagen qua waarde rond de 10 à 12 gulden en bestonden vrijwel uitsluitend uit kleding, schoenen, kooigoed en tabak.
- 130 Aan land gebrachte zieke en gewonde zeelui deserterden zowel in het buitenland als vanuit hospitalen in de Nederlandse havensteden. Zo kreeg bijvoorbeeld luitenant Palm in 1782 de opdracht om, ter betuigeling van de desertie uit het hospitaal bij Hellevoetsluis, de wacht daar te verscherpen. Omdat Palm gebrek aan voldoende personeel had, moest de commandant van het daar gelegen wachtschip bijspringen; NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414. rapport van de advocaat fiscaal van 7 januari 1782. Het rapport was opgesteld naar aanleiding van klachten van maandceelhouders die door desertie hun maandcelen niet uitbetaald kregen.
- 131 NA, AA, 1, plakكاتen, reglementen en ander stukken afkomstig van het Hoofdelijk Betalingskantoor van de admiraliteit Rotterdam, reglement ter oprichting van een Fonds dat de maandbrieven gaat opkopen van het scheepsvolk van de admiraliteit van Rotterdam, 10 juli 1786.
- 132 NA, AA, 2314*, journaal gehouden door Hendrick Barentszoon Schaeff aan boord van een niet bij naam genoemd oorlogsschip van de Amsterdamse admiraliteit onder commando van viceadmiraal Joachim Hendriksen Swartenhondt, 6 november 1620 t/m 9 september 1621, folio 5, 'Instructie voor de schrijvers te water resorterende onder tgebiet vant collegie ter admiraliteyt residerende tot Amstelredamme', artikel 4.
- 133 GELA, AVR, bibliotheek, bloknr. 0993, 135, ongedateerde bundel met verordeningen 1621-1656, 'Particuliere instructie (...) schrijvers op s'Lands schepen van oorloghe (...) ,uitgevaardigd door de admiraliteit van Rotterdam, 1 april 1621, artikel 6.
- 134 NA, AA, Verzameling losse aanwinsten vóór

- 1888, inv.nr. 10, journaal van kapitein IJsbrand de Vries, commandant van de *Spiegel*, 3 september 1666 t/m 20 december 1666, voorin het journaal, 'instructie van de ED: moogheeren gecommiteerde raden ter admiraliteit residerende binnen Amsterdam voor de schrijvers dienende opt slandts oorloghschepen van haren resorte', van 10 februari 1657, artikel 11.
- 135 NA, AA, 3253, 'Hoofboek ofte Credit en Debet der officieren, matrosen en soldaeten op s'Lands schip *Vredenhof* (...) onder commando van den capitein Nicolaas Houtingh', 29 mei 1747 t/m 2 januari 1749.
- 136 Ibidem.
- 137 In de Amsterdamse schrijversinstructie van omstreeks 1620 werd de schrijver erop gewezen dat hij bij gewonde en zieke opvarenden in een 'besonder register' moest vastleggen wie hun erfgenamen waren. In latere instructies kwam dit artikel niet meer voor en werd er alleen nog verwezen naar de plicht van de schrijver om de nalatenschappen van overleden of gedeserteerde bemanningsleden te inventariseren en bij opbod te verkopen ten gunste van de erfgenamen of de admiraliteit. Dat iedere opvarende (en niet alleen een zieke of gewonde) de scheepsschrijver kon inschakelen als notaris voor het maken van een testament of procuratie stond in geen enkele instructie voor scheepsschrijvers vermeld.
- 138 Zie SAR, ONA, 1922, 16 februari 1709. In deze akte is aprake van een door 'de beedigt schrijver Petrus Guldemont' op 19 mei 1709 aan boord van het oorlogsschip *Rotterdam* opgemaakt testament. Guldemont maakte ook al ver voor die tijd als schrijver aktes op. Zie bijvoorbeeld SAR, ONA, 1197, 5 april 1683; Petrus Guldemont had als 'schrijver van denselve schepe *Oranje* onder capt Anthonij Pietererson liggende voor Hellevoetsluis' op 10 juni 1682 een procuratie opgesteld voor een matroos, waarin deze zijn moeder machtigde om zijn gage en buitgelden te incasseren of de procuratie te verkopen. Een ander nog vroeger voorbeeld is te vinden in SAR, ONA, 190, 27 juli 1630. In deze machtiging beriep een zeeman zich op het testament van een overleden collega dat door de scheepsschrijver van kapitein Gilles, Pieter van der Scheure, aan boord van een oorlogsschip was opgemaakt op 7 juni 1630.
- 139 Op 26 februari 1748 overleed de eerste schrijver van de *Vredenhof*, Dirk Horn, en werd opgevolgd door de tweede schrijver George Cramer. Op 6 augustus 1785 overleed de eerste schrijver Hendrik Nacquelijjn. De *Expeditie*, een veel lichter bemand schip dat eveneens voer voor de admiraliteit van het Noorderkwartier, had geen tweede schrijver aan boord. Nacquelijjn werd vervangen door de adelborst Jan Haverkamp. Zie NA, AA, 3253 en 3254.
- 140 Het maken van inventarislijsten van de nagelaten boedels stond volledig in het teken van de veilingen aan boord, maar was in wezen ook notariële arbeid. Het feit dat de scheepsschrijver zijn inventarisaties moest laten ondertekenen door een tweetal getuigen benadrukte dit.
- 141 NA, AA, 3254, schuldrol van de bemanning van het onder commando van kapitein Simon Dekker varende schip *Expeditie*, 1784-1785.
- 142 Citaten uit de door de Staten-Generaal uitgevaardigde artikelbrief van 27 april 1629 zijn ontleend aan de versie zoals opgenomen in het tweede deel (lopende over de periode 1625-1644) van het in Amsterdam in 1644 uitgegeven *Nederlandsch placcaet-boeck* (...), 167-177. Het verbod op de verkoop aan boord van tabak en brandewijn stond vermeld in artikel 36. In de generale artikelbrieven van 1 december 1690 en 8 april 1702 werd hetzelfde verbod als artikel 63 overgenomen.
- 143 NA, AA, 125, resolutie admiraliteit Rotterdam 19 oktober 1630.
- 144 Ibidem.
- 145 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 3 juli 1632. Nadat er klachten waren binnengekomen over dienaren van de geweldige provoost die smokkelden en dagelijks tabak aan boord verkochten, en daardoor hun werk veronachtzaamden, dreigde de admiraliteitsraad deze dienaren te ontslaan als ze hiermee door zouden gaan. Zie tevens NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 14 mei 1632; de luitenant van de geweldige provoost werd

- het verboden nog langer te tappen aan matrozen. Als hij weer betrapt werd, zou ontslag volgen.
- 146 J. Tjassens, *Zee-politie*, 200-201. Het plakkaat tegen de parlevinkers vaardigden de Staten-Generaal uit op 5 december 1653. In de tekst van het plakkaat werd onder meer verwezen naar artikel 66 van de generale artikelbrief van 1629 waarin het de bemanning verboden wordt drank en tabak aan elkaar te verkopen.
- 147 SAA, ONA, 4503, 29 februari 1676, obligatie van de scheepsschrijver Hermanus Erckelens die voor 183 gulden en 10 stuivers tabak heeft gekocht 'welcke toebacq de voors. Lakeman mede comparerende versekert dat 8 à 9 maenden naarvolgende sal goet blijven'. Enkele soortgelijke aktes waarin sprake is van door Hendrik Lakeman aan scheepsschrijvers geleverde tabak: SAA, ONA, 4502, 30 juli 1675 (voor 118 gulden geleverd aan scheepsschrijver Johannes Letten), SAA, ONA, 4503, 10 maart 1676 (voor 145 gulden geleverd aan de scheepsschrijver Jacob van Minne), SAA, ONA, 4505, 16 juli 1677 (voor 300 gulden geleverd aan scheepsschrijver Eldert Jonckmaijer).
- 148 Idem, 5004, 4 december 1710 en 10 december 1710. De Amsterdamse tabakshandelaar Barent Bader verkocht eerst 1040 pond voor 390 gulden aan Abraham Weerds, schrijver op het oorlogsschip *Hollandia*, gecommandeerd door kapitein Jacob Teenga. Zes dagen later volgde een leverantie van 845 pond voor 316 gulden en 17 stuivers aan Jan Knirfs, schrijver op het oorlogsschip *Loosdrecht*, gecommandeerd door kapitein Constantijn van Lingenhove. De van hun reis overgehouden tabak beloofde Bader terug te kopen voor zijn verkoopprijs, mits de tabak niet nat was geworden en daardoor verrot.
- 149 N.A. van Rijnveld, *Reize naar de Middellandsche Zee en door den Archipel naar Constantino-polen, gedaan in de jaaren 1783 tot 1786, met 's Lands schip Noord Holland* (Amsterdam 1803), 28 en 46. De plunje en rook- en snuiftabak die de scheepsschrijver had meegenomen voor het scheepsvolk waren opgeborgen in kisten die aan boord van de *Noord-Holland* in de achterste kruitkamer en de bottelarij waren geplaatst. De auteur van dit reisverslag, N.A. van Rijnveld, was geen voormalige scheepsschrijver maar een oud luitenant-ter-zee.
- 150 NA, AA, 801b, plakkaaten, reglementen en ander stukken afkomstig van het Hoofdelijk Betalingskantoor van de admiraliteit van Rotterdam, extract resolutie admiraliteit Rotterdam, 23 november 1762.
- 151 Ibidem.
- 152 NA, AA, Verzameling Ilcksen, 1, 'Extract uijt het register der resolutien van de Edele Mogende Heerne Gecommitteerde Raden ter Admiraliteit op de Maze', resolutie admiraliteit Rotterdam, 18 oktober 1768.
- 153 NA, AA, 3253, 'Hoofboek ofte Credit en Debet der officieren, matrosen en soldaeten op s'Lands schip *Vredehof* (...) onder commando van den capitein Nicolaas Houtingh', 29 mei 1747 t/m 2 januari 1749.
- 154 NA, AA, 3254, schuldrol van Hendrik Nacquelijn eerste schrijver op de *Expeditie* onder commando van kapitein Simon Dekker, juli 1784 t/m augustus 1785. Nacquelijn werd na zijn dood aan boord opgevolgd door een adelborst, omdat er geen tweede schrijver aanwezig was.
- 155 Scheepsschrijvers zetten zelden hun inkoopsprijs van een pond tabak op papier. Een uitzondering: SAR, ONA, 291, 18 mei 1632. De scheepsschrijver van kapitein Alle vrienden (ook wel Allevrunden) bleek 36 pond tabak ingekocht te hebben voor 14 stuivers per pond. Volgens Cornelius de Jong, *Tweede Reize naar de Middellandsche Zee gedaan in de jaren 1783, 1784 en 1785* (Haarlem 1807), 23, kostte omstreeks 1784 een pond 'gemeene rooktabak' in Holland 6 of 8 stuivers.
- 156 Uit de schuldrol van Nacquelijn was niet af te leiden wie de scheepskleding had ingekocht. Mogelijk was bij de admiraliteit van het Noorderkwartier de schrijver daar omstreeks 1784 zelf verantwoordelijk voor, net als bij de Rotterdamse admiraliteit.
- 157 H. Stapelkamp, 'De blauwe knoop op het marine-uniform. Pogingen tot afschaffing van sterke drank aan boord van Nederlandse marineschepen in de 19^e eeuw', in: L. Akveld e.a. (red.), *In het kielzog. Maritiem-historische*

- studies aangeboden aan Jaap R. Bruijn bij zijn vertrek als hoogleraar zeegechiedenis aan de Universiteit Leiden (Amsterdam 2003)*, 427.
- 158 NA, AA, 2448, resolutie admiraliteit Zeeland, 23 februari 1595.
- 159 NA, AA, 2449, resolutie admiraliteit Zeeland, 21 april 1599.
- 160 ZA, ARZ, C, ROG, inv.nr. C634, acquitted bij de rekening over 1600-1601. Schrijvers op de kleinere schepen ontvingen met een eigen musket 11 in plaats van 10 gulden per maand. Op de grotere schepen verdienen zij dan 13 in plaats van 12 gulden.
- 161 NA, AA, 2995, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 25 maart 1627. Het in Hoorn en Enkhuizen gevestigde admiraliteitscollege besloot in 1627 dat iedere kapitein over twintig musketten moest kunnen beschikken. Als de kapitein een commando ontving, betaalde de admiraliteit hem per musket 2 gulden. Andere handwapens, zoals de voor de bemanning bestemde sabels, hoefden de kapiteins niet zelf te verzorgen. Die kregen zij geleverd via de equipagemeester.
- 162 SAR, ONA, 286, 14 april 1632, attestatie van kapitein Sas. Deze verklaarde op verzoek van enige collega kapiteins dat ieder bemanningslid dat geen eigen wapen bezat maar een musket van het land, bij reparatie 1 schelling per maand moest betalen. Volgens Sas bestond deze regeling al heel lang.
- 163 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Reglement en instructie voor de zee-officieren, onder het ressort van het collegie op de Maze, Voor den Schryver, 6 mei 1755', artikel 5. Dit artikel waarin de scheepsschrijvers werden geordonneerd in hun schuldrollen 'preciselyk (...) te specificeren' waaruit de schulden bestonden, dateerde van 17 september 1743.
- 164 NA, ASG, 1256.19, artikelbrief voor de vloot van admiraal Jacob van Heemskerck, 5 februari 1607.
- 165 C.A. Davids, *Zeeuwen en wetenschap. De wetenschap en de ontwikkeling van de navigatietechniek in Nederland tussen 1585 en 1815* (Amsterdam/Dieren 1985), 299.
- 166 NA, AA, 121, resolutie admiraliteit Rotterdam, 16 november 1626.
- 167 Idem, 17 november 1626.
- 168 NA, AA, 1531, brief van de admiraliteit van Amsterdam aan kapitein Marcus Willems en aan kapitein Rem Everts, 16 december 1596. Beide kapiteins moesten gedurende de winter van 1596 in dienst blijven. Hunschepen behoorden tot een blokkadevloot van de Republiek die kruiste voor de Vlaamse kust ter beteugeling van de kaapvaart vanuit Duinkerken en Oostende.
- 169 NA, ASG, 9277, jaarnaal van Pieter Ba(e)rtsz, commissaris van de Staten-Generaal, aan boord van de *Maan*, onder commando van kapitein Jan Adriaenszoon Cant, 1 mei 1602 t/m 13 oktober 1602, 1. Pieter Ba(e)rtszoon verbleef aan boord van het viceadmiraalsschip. Een collega van hem, Hendrick Hoevenaer, zat als secretaris aan boord bij de commandant van het eskader, admiraal Jacob van Duivenvoorde. Ook het jaarnaal van Hoevenaer bleef bewaard in het archief van de Staten-Generaal; NA, ASG, 9278.
- 170 Het door Hoevenaer bijgehouden jaarnaal werd integraal opgenomen in Sigmond, *Zeemacht*, 315-355. Uit een vergelijking met het jaarnaal van Pieter Baertszoon bleek dat deze vrijwel continu aan boord van de schepen verbleef, terwijl zijn collega Hoevenaer regelmatig iemand uit de vlootleiding moest begeleiden bij belangrijke ontmoetingen, onder meer met de Engelse koningin Elizabeth I in Londen. Bij een van die officiële bezoeken op 30 mei 1602 kreeg Hoevenaer het letterlijk en figuurlijk aan de stok met de admiraal, jonkheer Jacob van Duivenvoorde: die 'sloech Hendrick Hoevenaer tot diversche reizen op zijn cop dat den stock in stucken brack' toen deze ruzie maakte met een ander lid van het gezelschap. Dit pijnlijke incident dat Engelse gasten aan Baertszoon meldden, nam deze op in zijn jaarnaal maar Hoevenaer zelf niet. Zie NA, ASG, 9277, jaarnaal van Pieter Ba(e)rtsz, commissaris van de Staten-Generaal, aan boord van de *Maan*, onder commando van kapitein Jan Adriaenszoon Cant, 1 mei 1602 t/m 13 oktober 1602, jaarnaaloptekening van 30 mei 1602.
- 171 NA, ASG, 9277, jaarnaaloptekening van 3 juli 1602.

- 172 Secretarissen of commissarissen zoals Hendrick Hoevenaer of Pieter Baertszoon waren geen scheepsschrijvers. Zij waren afgevaardigd door de Staten-Generaal om hen op de hoogte te houden, en hadden een andere rol en positie dan de door de admiraliteiten aangenomen scheepsschrijvers, die op een lager plan stonden en eveneens aan boord van de schepen zaten waarmee admiraal Jacob van Duivenvoorde in 1602 was uitgevaren.
- 173 Hoevenaer en Baertszoon hadden op papier dezelfde functie en traden tijdens de scheepsreis ook regelmatig gezamenlijk op. Hoevenaer, die tevens tolk Engels was, verbleef bij de Nederlandse vlootvoogd, luitenant-admiraal Jacob van Duivenvoorde aan boord. Deze kreeg regelmatig Engelse vlagofficieren en andere hoogwaardigheidsbekleders op bezoek of bracht hen een (tegen)bezoek, onder wie de Engelse vorstin. Baertszoon bleef buiten al deze officiële ontmoetingen. Hij was tolk Spaans, zat op het schip van viceadmiraal Cant en vergezelde hem slechts een enkele keer aan land.
- 174 NA, ASG, 9277, journaaloptekeningen van 12 oktober 1602 en 13 oktober 1602. Aan het einde van de reis schreef Baertszoon nadat het eskader Texel had bereikt: 'Ick en Heijndrick Hoevenaer reijdsden datelijck nae mijn heeren inden hage.' De volgende dag, sloot Baertszoon zijn journaal daar af. Dit grote onhandige dikke boekwerk, waarin hij zijn reisverslag makkelijk vijf of zes keer kwijt had gekund, had hij op 20 april 1602 gekregen van de Staten-Generaal, en hij noemde het dan ook 't boeck van mijnen heeren staeten'. Op 1 mei 1602 begon Baertszoon er zijn dagelijkse opmerkingen in aan te tekenen.
- 175 NA, AA, 214, brieven van de Staten-Generaal aan de admiraliteit van Rotterdam. Bijlage bij de brief van 16 januari 1630, 'ordre tot beveylinge van de Zee, besettinge van de Custe van Vlaanderen, het cruyssen in de Noortzee ende beveylinge van de commercien'.
- 176 Ook de leiding van de VOC hechtte belang aan het scheepsjournaal. Zo besloten de heren XVII in 1630 dat voor een aanstelling tot commandant van de retourvloot (vergelijkbaar met het commando over een mari-
ne-eskader) alleen bekwame VOC-dienaren in aanmerking kwamen 'die door goede discipline alle moetwil sullen weren en pertinent journael houden'. NA, archief VOC, 101, resoluties Heren XVII, resolutie 14 augustus 1630.
- 177 NA, ASHWF, 6148, journaal van de secretaris van de vloot, Ferdinand Aleman, op een niet bij naam genoemd admiraliteitsschip onder commando van luitenant-admiraal Van Dorp, 3 juni 1635 t/m 8 september 1635, titelblad. Van Dorp commandeerde een uit twaalf schepen bestaand Nederlands eskader, later versterkt met Franse oorlogsschepen. De Nederlandse schepen waren geleverd door de Amsterdamse en Rotterdamse admiraliteit. Twee dagen na de laatste journaaloptekening werd het journaal overgedragen aan de Staten van Holland en West-Friesland.
- 178 Ibidem.
- 179 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 2 april 1632.
- 180 Opmerkelijk aan de verplichting tot het bijhouden van een journaal van de commandant van een oorlogsschip was dat deze verplichting ruim een eeuw later – in 1735 – door de Amsterdamse admiraliteit werd opgenomen in een soort promotiereglement voor luitenants, adelborsten en schrijvers. De verplichting tot het bijhouden van een scheepsjournaal werd in dit reglement gepresenteerd als een handeling die voortaan door iedere kapitein of andere scheepscommandant 'selfs in persoon' uitgevoerd diende te voeren, terwijl van precies dezelfde zaken 'een gelijke journael sal worden gehouden bij den schrijver'. De commandant mocht zijn journaal dus niet meer door iemand anders, bijvoorbeeld zijn schrijver, laten bijhouden. Volgens hetzelfde artikel uit het promotiereglement van 1735, moest de scheepscommandant in het door hemzelf bijgehouden journaal aantekenen 'alles 't welk dagelijks op zijn onderhebbent schip voorvalt, zoo met relatie tot de subordinatie en administratie van justitie als navigatie van het schip, in het generaal tot alles 't welk eenige de minste aangelegenheijd daarin voorvalt'; NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'extract

- uijt de notulen der besoignes gehouden bij het edel mogend collegie ter amiraliteit resideerende binnen Amsterdam', resolutie admiraliteit Amsterdam, 15 februari 1735, artikel 6 van het uitgevaardigde reglement. Dat scheepscommandanten hun journaal konden laten bijhouden door de schrijver, blijkt uit sommige scheepsjournalen van eenzelfde reis die door de kapitein én de schrijver in het Prinsenhof waren ingeleverd en sterke overeenkomsten vertoonden. Het handschrift was identiek en de journaalinhoud grotendeels hetzelfde.
- 181 NA, AA, 125, resolutie admiraliteit Rotterdam, 4 februari 1631. Zowel viceadmiraal Liefhebber als kapitein Touw kregen te horen dat zij hun journaal hadden moeten inleveren in het Prinsenhof en werden beiden bevolen dat alsnog meteen zo snel mogelijk te doen.
- 182 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 25 september 1632. Kapitein Van Colster leverde op 2 oktober 1632 zijn journaal in bij de admiraliteitsraad nadat hij zijn schip eerst op verzoek van diezelfde admiraliteitsraad had herbevoorrad.
- 183 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 3 november 1632.
- 184 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 16 november 1632.
- 185 NA, AA, 128, resolutie admiraliteit Rotterdam, 21 december 1633.
- 186 Sicking, *Zeemacht en onmacht*, 203. Tot aan het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) was het gebruikelijk om een artikelbrief op te stellen voor een reis of een bepaalde campagne. Zo was de in februari 1607 door de Staten-Generaal uitgevaardigde artikelbrief uitsluitend bestemd voor de vloot van admiraal Van Heemskerck die in opdracht van de Staten-Generaal naar het Iberisch Schiereiland werd gezonden om daar de Spaanse vijand in eigen (kust)wateren aan te vallen; NA, ASG, 1256.19, artikelbrief voor de vloot van admiraal Jacob van Heemskerck, 5 februari 1607.
- 187 R. Dekker, 'Tijd meten en dagboekschrijven in de zeventiende eeuw', in: *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 1 (2004), 39.
- 188 NA, AA, 133, resolutie admiraliteit Rotterdam, 21 juli 1638. Sinds 1627 werden op de secretarie alle door de commissarissen van de monstering te Hellevoetsluis en Den Briel opgestuurde monsterrollen bewaard. Zie NA, AA, 122, resolutie admiraliteit Rotterdam, 7 april 1627.
- 189 Tjassens, *Zee-politie*, 25.
- 190 Alle admiraliteiten waren beducht voor kapiteins die onnodig of langer dan noodzakelijk een haven aandeden of op de rede bleven liggen. De Amsterdamse admiraliteitsheren controleerden in 1596 op verscheidene locaties, dus niet alleen op de rede van Texel, het vaste aankomst en vertrekpunt van hun schepen. Zij stuurden in de zomer ook afgevaardigden uit hun midden naar de schepen op t Vlie, voor Duinkerken en op de rivieren. NA, AA, 1531, brief van de admiraliteit van Amsterdam aan kapitein Marcus Willems en aan kapitein Rem Everts, 16 december 1596. De Zeeuwse admiraliteitsheren oordeelden in 1606 dat hun zeegaande schepen langer dan nodig in de (thuis)haven bleven liggen en bepaalden dat schepen nog uitsluitend voor reparatie mochten binnenkomen; NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 30 september 1606. Ook daarna brachten de controles van kapiteins soms ongewenst gedrag aan het licht. Toen de Rotterdamse admiraliteitsraad in november 1635 uitzocht waarom de vloot onder commando van luitenant-admiraal Van Dorp, die zeilgereed lag bij Goeree, nog steeds niet was uitgevaren, kwam men tot de conclusie dat de kapiteins 'uit baetsoeckendheyt' zolang de werving nog niet was afgelopen een deel van het al aangenomen volk aan land hielden om zo ook voor hen kostenpenningen te incasseren, terwijl deze schepelingen nog niet aan boord aten en sliepen. NA, AA, 130, resolutie admiraliteit Rotterdam, 9 november 1635.
- 191 Aan het eind van de achttiende eeuw kregen schrijvers gedetailleerde voorgedrukte formulieren mee voor de 'Generaale Maandelijksche Staat van Consumptie van 't Kruid'. Behalve het verbruik van kruit moest worden aangegeven wanneer de met kruit gevulde kardoezen voor het laatst gekeerd waren. Op het formulier werd ook ingevuld hoeveel

- pond kruut nat was geworden en tijdens het keren van het kruut was verspild of bij het vullen van de kardoezen aan boord verloren was gegaan; TNA, HCA 32/910, *Prize Papers*, in beslag genomen scheepspapieren van de in 1798 door de Britten opgebrachte Bataafse oorlogsschepen *Waakzaamheid* en *Furie*.
- 192 NA, AA, 2314*, journaal gehouden door Hendrick Barentszoon Schaef aan boord van een niet bij naam genoemd oorlogsschip van de Amsterdamse admiraliteit onder commando van viceadmiraal Joachim Hendriksen Swartehondt, 6 november 1620 t/m 9 september 1621, folio 5, 'Instructie voor de schrijvers te water resorterende onder tgebiet vant collegie ter admiraliteyt residerende tot Amstelredamme', artikel 1.
- 193 De vereiste inhoud van het journaal werd als eerste artikel opgenomen in de door de Staten-Generaal op 27 april 1629 uitgevaardigde 'Particuliere instructie waer naer hen sullen hebben te reguleren de schrijvers op 's Landts schepen van oorloghe (...)'. De in 1629 uitgevaardigde schrijversinstructie is integraal afgedrukt in Tjassens, *Zee-politie*, 231-232.
- 194 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'Instructie voor de capiteijns ter zee in dienst der verenigde Nederlanden, 1629', artikel 10. Deze handgeschreven instructie kwam inhoudelijk geheel overeen met de door de Staten-Generaal op 27 april 1629 uitgevaardigde en daarna in druk uitgegeven 'Instructie voor de capiteijnen te water dienende 27 april 1629'.
- 195 Door van de schrijvers op de binnenvloot te verlangen dat deze in het journaal, behalve het kruutverbruik, ook gegevens (uit de monsterrol) opnamen over de absentie aan boord probeerde de admiraliteitsraad ongeoorloofde afwezigheid meteen de kop in te drukken en daarnaast het ten onrechte uitbetalen van kostenpenningen te voorkomen.
- 196 NA, AA, 1, 'Order en reglement (...) uitgevaardigd door de admiraliteit van Rotterdam op 12 augustus 1643 en herbekrachtigd op 3 december 1660. In navolging van artikel 24 van deze order moesten de schrijvers op de binnenschepen iedere maand hun journaal in het Prinsenhof door leden van de admiraliteitsraad laten controleren.
- 197 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Instructie voor de schryvers dienende op 's Lands Oorlogschepen, onder het resort van den Raad ter Admiraliteit op de Maze, in Rotterdam', van 13 februari 1697, 'in Rotterdam herdrukt, (...) 1793', artikel 12.
- 198 Vergelijk bijvoorbeeld het journaal van kapitein Cornelis van Brakel met dat van de scheepsschrijver Jan Rinckinck. Van Brakel verwoordde zijn kanongebruik met opmerkingen als 'schote verscheidene schoten' en 'wirden eenige salvo met het canon en met musquette gedaan'. Rinckinck was veel explicieter met '5 saluutschoten voor de uitlegger' of 'een seijnschot voor onse boodt'. NA, AA, 1097, Journaal van kapitein Cornelis van Brakel commandant van het fregat *Vogel Phenix*, 18 april 1689 t/m 16 februari 1690, journaalop-tekeningen van 27 juni 1689 en 14 november 1689. NA, AA, 1098, journaal van de scheepsschrijver Jan Rinckinck aan boord van het oorlogsschip *Den Briel*, onder commando van kapitein Arend van der Colck, 1 maart 1690 t/m 28 juni 1690, journaalop-tekeningen van 22 maart 1690 en 14 april 1690.
- 199 Een geus is een kleine vlag aan de boegsteng of boegspriet.
- 200 Zie voor de geluidsignalen bij mist NA, AA, 1099, journaal van de scheepsschrijver Pieter Quackenbosch aan boord van *De Stadt Briel* onder commando van commandeur Gijsbertus Wijlich, 18 maart 1691 t/m 25 januari 1692, journaalop-tekeningen van 15 juli 1691 en 18 juli 1691.
- 201 NA, AA, 143, folio 194, brief uit 1648 van luitenant-admiraal Maarten Harpertszoon Tromp aan het Rotterdamse admiraliteitscollege.
- 202 Waarom het ene koopvaardijship met drie en het andere met één kanonschot afscheid nam van het geleischip is niet duidelijk.
- 203 Alleen indien twee admiraliteitsschepen elkaar ontmoetten en beide schepen gecommandeerd werden door een in rang gelijke officier werden er evenveel saluut- als contrasaluutschoten gegeven. In alle andere gevallen was het contrasaluut twee schoten

- minder dan het gegeven saluut.
- 204 NA, AA, 1097, journaal van kapitein Cornelis Wassenaar, commandant van een niet bij naam genoemd oorlogsschip, 8 juli 1691 t/m 16 november 1691, journaaloptekeningen van 4 augustus 1691 en 7 augustus 691.
- 205 NA, AA, 1098, journaal van de scheepschrijver Joris van Sneeck aan boord van het oorlogsschip *Orange* onder commando van kapitein Cornelis van der Hoeve, 22 augustus 1690 t/m 8 augustus 1691, journaaloptekeningen van 28 maart 1691 en 29 maart 1691.
- 206 De voor een kanonschot benodigde hoeveelheid kruit was afhankelijk van het kaliber van het geschut.
- 207 Er waren omstreeks 1690 ook scheepskanons die 24-ponders verschoten. Zie NA, AA, 1098, journaal van kapitein Joan van Convent, commanderende de *Provintje van Uijtrecht*, journaaloptekening van 31 juli 1690. De hoofdmast bleek geraakt te zijn door een 24-ponds kogel die pas bij het herstellen van de mast werd teruggevonden.
- 208 NA, ASG, 9227, journaal van de secretaris Pieter Ba(e)rtszoon aan boord van het oorlogsschip de *Maan* onder commando van kapitein Jan Adriaenszoon Cant, 1 mei 1602 t/m 13 oktober 1602, journaaloptekening van 6 oktober 1602.
- 209 Een uitzondering is het journaal van een opvarende van het fregat *Rosendael*, gecommandeerd door kapitein Cornelis van der Hoeven. In dit journaal werd iets uitgebreider stilgestaan bij een gevecht nabij Texel op 29 juni 1694 tussen een Frans eskader (van zes fregaten, twee fluiten en een snauw) onder leiding van Jean Bart en een Nederlands eskader (van acht oorlogsschepen) onder commando van schout-bij-nacht Hidde de Vries. Het gevecht eindigde in een pijnlijke nederlaag voor de Nederlandse eskadercommandant wiens schip werd ingenomen en overgebracht naar Duinkerken. Daar overleed De Vries een paar dagen na het gevecht aan de opgelopen verwondingen.
- 210 NA, AA, 1097, journaal van commandeur Willem Lamoreux, commanderende het fregat *Sterrenburg*, 22 mei 1691 t/m 27 maart 1692, journaaloptekening van 17 december 1691.
- Het gevecht had dus in totaal twee glazen oftewel een uur geduurd.
- 211 Ibidem.
- 212 NA, AA, Verzameling Van Maanen, 1, journaal van de schrijver Hermanus van Leut, aan boord van de *Vrijheijt* onder commando van schout-bij-nacht Cornelis Tromp, 17 december 1657 t/m 16 maart 1659, journaaloptekeningen van 27 augustus 1658 en 28 augustus 1658. Terwijl Tromp met zijn schip op de rede van het Cypriotische Salines lag, kreeg hij bezoek van de consul van Cyprus, Fluck geheten, de gewezen consul van Morea, enige Duitse kooplui en verscheidene Turken. De samenkomst werd gevierd met '60 sesponder en 4 achtponderschooten'. Het gezelschap bleef slapen en ging de volgende dag van boord nadat er '22 sesponder en 2 achtponder schooten' waren gelost. Een ander voorbeeld: NA, AA, 1098, journaal van de schrijver Joris van Leut, aan boord van de *Orange* onder commando van kapitein Cornelis van der Hoeve, 22 augustus 1690 t/m 8 augustus 1691, journaaloptekening van 5 maart 1691. De kapitein liet 'onder het drincken van gezondheid' voor enige kapiteins en andere gasten aan boord in totaal 62 keer een kanonschot lossen. Het schip lag voor anker in de baai voor het Spaanse Cadiz. Naast bezoek gingen ook bepaalde feest- of gedenkdagen gepaard met uitbundig geknal van kanons en musketten. Bijvoorbeeld de verjaardag van stadhouder-koning Willem III (1650-1702) op 11 november 1691 die kapitein Van der Hoeve op de rede van Portsmouth vierde met het laten lossen van vijftig kanonschoten.
- 213 NA, AA, 120, resolutie admiraliteit Rotterdam, 18 mei 1626. De admiraliteitsraad ondervroeg een konstabel of er door het lossen van overbodige kanonschoten kruit was verspild.
- 214 NA, AA, 136, resolutie admiraliteit Rotterdam, 5 februari 1641.
- 215 Volgens de schrijversinstructie van 1629 moest een schrijver die het registeren van de ereschoten niet in zijn journaal opnam hiervoor gestraft worden. Voorbeelden van om die reden gestrafte schrijvers zijn tijdens het (archief)onderzoek niet gevonden.

- 216 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 16 november 1632.
- 217 Idem, 31 augustus 1632 en 8 december 1632. Slechts een enkele kapitein stuurde eind 1632 het verlangde overzicht op van de verschoten kogels en het verbruikte kruit.
- 218 NA, AA, 1, 'Ordre ende reglement, waer na de capiteynen, officieren ende matrosen, in dienst van den Lande zijnde, onder de directie van de ED: Mog: Heeren Gecommitteerden Raden ter Admiraliteyt, residerende binnen Rotterdam, soo wel ter Zee, als op de Binnenstroomen, haer sullen hebben te reguleren', uitgevaardigd door de admiraliteit van Rotterdam op 12 augustus 1643.
- 219 NA, AA, 1102, journaal van de scheepsschrijver Jacob Sweerts aan boord van de *Admirael-Generael*, onder commando van schout-bij-nacht Philip van der Goes, 12 april 1694 t/m 20 september 1694. Een schot kostte drie en een half pond kruit; twee schoten kostten zeven pond en acht ons kruit; drie schoten elf pond en vier ons kruit; vier schoten kostten vijftien pond kruit, enz. Elf schoten vereiste 44 pond. Bijna een eeuw later kon met minder maar kennelijk krachtiger kruit worden volstaan. Het schieten met een van de ijzere zesponders van de brigantijn *Kemphaan* vereiste omstreeks 1790 niet meer dan twee pond en vier ons per schot. NA, AA, 1247, journaal van de scheepsschrijver Pieter Quant aan boord van de *Kemphaan* onder commando van kapitein Frans Smeer, 1 mei 1789 t/m 3 mei 1792. Het schieten met scherp kostte overigens evenveel kruit als het lossen van een saluut- of seinschot. In het door kapitein M. Lambrechts (met aanvullingen van toen nog schout-bij-nacht J.H. van Kinsbergen) in 1782 uitgegeven zeemanshandboek staat vermeld: 'De hedendaagsche ondervinding heeft overtuigelyk beweezen, dat tot een ordinaire laading kruid, voor een wel geproportioneerd stuk, één derde der zwaarte van den kogel voor alle calibers toereikende is.' Zie M. Lambrechts, *Zeemanshandboek, behelzende een omstandig berigt van vercsheidene zaken die een jong zee-officier noodwendig diend te weeten, benevens een beknopte beschryving van de takelagie der oorlogsschepen van onderscheidene charters* (Amsterdam 1782), 22.
- 220 In 1639 kocht de admiraliteit van Rotterdam haar buskruit voor ongeveer 63 gulden per honderd pond; NA, AA, 136, resolutie admiraliteit Rotterdam, 7 juni 1639 en 20 juni 1639. De prijs van buskruit kon sterk fluctueren. In 1633 betaalde de Rotterdamse admiraliteit ruim 44 gulden per honderd pond; NA, AA, 128, 25 juni 1633. Volgens de Rotterdamse 'meester boskruytmaecker' Matheeus Willemszoon van Linschoten werd er tussen 6 april en 20 mei 1628 in het gewest Holland overal 102 gulden betaald voor honderd pond buskruit. In die periode was dat ook zijn verkoopprijs geweest; SAR, ONA, 92, 11 december 1629. Volgens M. de Jong, *Wapenbedrijven militaire hervorming in de Republiek der Verenigde Nederlanden 1585-1621* (Hilversum 2005), 276, kostte 100 pond buskruit de admiraliteit in Amsterdam, in de periode 1601-1605, 43 à 44 gulden.
- 221 Zie bijvoorbeeld NA, Verzameling losse aanwinsten vóór 1888, inv.nr. 10, journaal van kapitein IJsbrand de Vries commandant van het oorlogsschip *Essen*, 3 september 1666 t/m 20 december 1666. Voorafgaand aan het eigenlijke scheepsjournaal was de op 4 augustus 1664 door de Staten-Generaal uitgevaardigde artikelbrief overgeschreven. Deze artikelbrief telde 66 artikelen en werd in 1664 meteen in Den Haag in druk uitgegeven.
- 222 Zie bijvoorbeeld het scheepvaartmuseum te Amsterdam, journaal gehouden door J.G. Schmidt, schrijver op de *Noordholland* onder commando van kapitein David Jan van Rijnveld, 1783-1786, journaaloptekening van 19 november 1783, 'het equipage van ons schip gemonstert en de eed afgenomen, nadat ik aan hetzelfde de krijgsarticulen hadde voorgelezen'. Smid was in dienst van de admiraliteit van het Noorderkwartier. Het journaal was in 1992 op een veiling gekocht.
- 223 NA, ASG, 9227, journaal van secretaris Pieter Ba(e)rtszoon aan boord van het oorlogsschip de *Maan* onder commando van kapitein Jan Adriaenszoon Cant, 1 mei 1602 t/m 13 oktober 1602, journaaloptekening van 9 juni 1602. Twee matrosen hadden in Dover kapitein Andries Franszoon uitgescholden voor land-

- verrader en stenen naar hem gegooid. De beide zeelieden werden in navolging van 'den generaelen artijckel brieff' veroordeeld tot 'gesteld te werden op een stelling op scheeps boort en aldaer geharquebuseert sulckx datter de doot nae volght'. Een zogeheten 'harquebuc' of 'haakbus' is een bepaald soort vuurwapen.
- 224 NA, AA, 1, 'Ordre ende reglement (...)' uitgevaardigd door admiraliteit van Rotterdam, 12 augustus 1643, artikel 13.
- 225 NA, AA, Verzameling Ilcksen, 1, brief van de advocaat-fiscaal van de Rotterdamse admiraliteit aan de scheepsschrijver J.H. Ilcksen van 7 september 1756. De advocaat-fiscaal J. van der Heim eiste van Ilcksen dat deze tijdens zijn scheepsreizen voortaan maandelijks de artikelbrief zou voorlezen.
- 226 Conform artikel 12 van hun instructie moesten de kapiteins erop toezien dat de schrijver 'alle maanden den articul brief ten aanhore van alle matroosen leesen en daar van pertinente notitie houde'; NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'Instructie voor capiteijns ter zee in dienst der Verenigde Nederlanden, 1629'. Deze handgeschreven instructie heeft dezelfde inhoud als de op 27 april 1629 door de Staten-Generaal uitgevaardigde 'Instructie voor de Capiteijnen te water dienende'.
- 227 NA, AA, Verzameling Bisdom, 161, 'Portie van de Fiscaal in Boeten Confiscatien en benaderingen', 1746-1773. Op 3 augustus 1756 legde het Rotterdamse admiraliteitscollege haar scheepsschrijvers Amelo, Van den Berg en Ilcksen een boete op van respectievelijk 350, 400 en 170 gulden, omdat ze gedurende een bepaalde tijd, maandelijks niet de artikelbrief hadden voorgelezen. Iedere maand die de schrijver in gebreke was gebleven, kostte hem een maand van zijn gage. Conform artikel 17 van de schrijversinstructie van 1697 bestond er een vaste verdeelsleutel voor boetes opgelegd aan de scheepsschrijvers. Zowel de advocaat-fiscaal van de admiraliteitsraad, het admiraliteitscollege als de denunciator (de aangever of verklikker) ontvingen ieder een derde deel.
- 228 NA, AA, 119, resolutie admiraliteit Rotterdam, 9 september 1625. De kapiteins werden gelast hun wachtposten niet te verlaten en 'oock het kruyt ofte ander scheepsbehoefte nyet onnuttelkijk te verspillen oft verdonckeren'. Deze resolutie werd in gedrukte vorm als 'Waarschouwing' verspreid. NA, AA, Verzameling Bisdom, 161, 'Memorie van gedrukte placaten, resolutien etc: van den jare 1606 tot 1702 beijden incluijs'.
- 229 NA, AA, 125, resolutie admiraliteit Rotterdam, 21 februari 1631. Bij het behandelen van de zaak was kapitein De Munnick afwezig. Hij werd op staande voet ontslagen terwijl hij thuis met een gebroeken been zat.
- 230 SAR, ONA, 51, 22 februari 1631. Verklaring in opdracht van kapitein Jan Joriszoon de Munnick door onder andere zijn luitenant, stuurman, hoogbootsman, kwartiermeester en schieman. Zij verklaarden dat hun schip voor de Schotse kust door storm en regen in zo'n slechte staat was geraakt dat besloten was naar huis te varen. Noch de schipper noch de schrijver behoorden tot het gezelschap dat kapitein De Munnick naar de notaris stuurde.
- 231 NA, AA, 1, 'Ordre ende reglement (...)' uitgevaardigd door admiraliteit van Rotterdam, 12 augustus 1643, aanhef voorafgaande aan de in totaal 32 artikelen.
- 232 Idem, artikel 13.
- 233 NA, AA, 148, resolutie admiraliteit Rotterdam, 11 maart 1653.
- 234 Idem, 17 april 1653.
- 235 NA, AA, Verzameling losse aanwinsten vóór 1888, inv.nr. 10, jaarnaal van kapitein IJsbrand de Vries, commandant van de *Spiegel*, 3 september 1666 t/m 20 december 1666, voorin het jaarnaal, 'Instructie van de ED: moogheeren gecommiteerde raden ter admiraliteit residerende binnen Amsterdam voor de schrijvers dienende opt slandts oorloghschepen van haren resorte', van 10 februari 1657, artikel 13.
- 236 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Reglement en instructie voor de zee-officieren, onder het ressort van het collegie op de Maze. Voor den Schryver, 6 mei 1755', artikel 6.
- 237 Idem, artikel 14.
- 238 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op

- de Maze (1697-1794), 'Instructie voor de schryvers dienende op 's Lands Oorlogschepen, onder het resort van den Raad ter Admiraliteit op de Maze, in Rotterdam' van 13 februari 1697, 'in Rotterdam herdrukt, (...) 1793', artikel 14.
- 239 Journalen uit de jaren 1693 en 1694 bevatten incidenteel al de vanaf 1697 verplicht in het journaal op te nemen gegevens over de meegegeven medicijnen en scheepstouwen.
- 240 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Instructie voor de schryvers dienende op 's Lands Oorlogschepen, onder het resort van den Raad ter Admiraliteit op de Maze, in Rotterdam' van 13 februari 1697, 'in Rotterdam herdrukt, (...) 1793', artikel 12.
- 241 Ibidem.
- 242 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Reglement en instructie voor de zee-officieren, onder het ressort van het collegie op de Maze. Voor den Schryver, 6 mei 1755'.
- 243 Idem, artikel 6.
- 244 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'Reglement omtrent de verantwoordingh der behoefkens aan s' Lans Scheepen van oorloge meede gegeven off aan deselve buijten s' Lands toegesonden; vervolgens omtrent het houden der Schipper boeke omtrent het inkoop van behoefkens of medicamenten bijten 's Lans en in t Generaal omtrent alles dat door de officieren der oorlogschepen naa de order van het land verantwoord moet worden', 6 april 1740. Het reglement was door de admiraliteit van Amsterdam uitgevaardigd voor haar 'kapiteins of commanderende officieren', dus voor de scheepscommandanten en niet voor de onderofficieren.
- 245 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'Reglement omtrent de verantwoordingh der behoefkens (...)', 6 april 1740, artikel 1.
- 246 Idem, artikel 11.
- 247 Idem, artikel 9. De solliciteurs die in de Republiek voor kapiteins optraden, waren verplicht aanwezig te zijn bij de inscheeping van de victualie. Indien de victualie in afwachting van de komst van de desbetreffende kapitein moest worden opgesla-
- gen in een buitenlandse haven, diende de solliciteur te voorzien 'in een goed droog en welgeslooten pakhuijs of magazijn' en de sleutel daarvan onder te brengen bij een voor hem lokaal werkzame 'commissaris'. Deze moest, zo gauw de victualie vanuit het koopvaardijship of vanuit het pakhuis was overgedragen aan de kapitein, de levering meteen melden aan de admiraliteitsraad in Amsterdam.
- 248 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'extract uit het register der resolutien van de Edele Mogende Heeren Gecommitteerde Raaden ter Admiraliteit op de Maze', resolutie admiraliteit van Rotterdam, 18 mei 1762.
- 249 NA, AA, 801b, plakaten, reglementen en ander stukken afkomstig van het Hoofdelyk Betalingskantoor van de admiraliteit van Rotterdam, extract resolutie admiraliteit Rotterdam, 7 september 1779.
- 250 Ibidem.
- 251 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, extract resolutie admiraliteit Rotterdam, 27 april 1784. De scheepscommandant moest iedere keer als zijn schip een rede of haven verliet de plunje van de bemanning laten controleren en schepelingen die hun plunje aan wal hadden verkocht bestraffen. 'Van dese visitatie en de daar opgevolgde recherche casu quo zal aantekening moeten worden gemaakt in het journaal.'
- 252 Ibidem.
- 253 Ibidem en NA, AA, 1247, journaal van de scheepsschrijver Pieter Quant van de brigantijn *Kemphaan* onder commando van kapitein Frans Smeers, 1 mei 1789 t/m 3 mei 1792, journaaloptekeningen van 15 juni 1789, 9 augustus 1789 en 12 december 1789. Op deze dagen (respectievelijk een maandag, zondag en zaterdag) werd de plunje van de bemanning van de *Kemphaan* geïnspecteerd. Op de genoemde zaterdag ging de plunje-inspectie gepaard met een grote schoonmaakbeurt, waarbij 'alle de kooijen van de equipage wierde gescrebd en gedroogd'.
- 254 NA, AA, 1247, journaal van de scheepsschrijver Pieter Quant van de brigantijn *Kemphaan* onder commando van kapitein Frans Smeers,

- 1 mei 1789 t/m 3 mei 1792, journaaloptekening van 5 september 1789.
- 255 Ibidem.
- 256 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'Instructie voor Officieren 1744'.
- 257 Ibidem.
- 258 Ibidem.
- 259 NA, AA, 1247, journaal van de scheepsschrijver Pieter Quant van de brigantijn *Kemphaan* onder commando van kapitein Frans Smeers, 1 mei 1789 t/m 3 mei 1792, journaaloptekeningen van 11 augustus 1789, 21 september 1789, 3 oktober 1789 en 21 november 1789. Vrijwel elke maand werden bijvoorbeeld alle kardozen in de kruitkamer gecontroleerd. Nat geworden exemplaren werden opengescheurd. Het kruit werd er uitgehaald om te drogen. De hoeveelheid buskruit die verloren ging bij het keren van (nat geworden) kardozen, het terugstorten van kruit of het afvoeren van door ratten aangevreten kardozen, werd nauwkeurig bijgehouden in het journaal.
- 260 NA, AA, 1097, journaal van de schrijver H. Seeus op het schip *Provincie van Uijtrecht* onder commando van kapitein samuel Forman, 25 juli 1693 t/m 6 april 1694, journaaloptekening van 7 september 1693.
- 261 NA, AA, 1102, journaal van de schrijver B. Luilofszoon op het schip *Zeeland* onder commando van kapitein Johan Willem van Rechteren, 14 mei 1694 t/m 9 oktober 1694.
- 262 Historici en andere onderzoekers hebben vaak (te) hoge verwachtingen van de inhoud van zeventiende- en achttiende-eeuwse scheepsjournalen. Het grootste gedeelte van de tekst uit een zeventiende- en vooral achttiende-eeuws journaal dat werd bijgehouden door een (onder)officier, bestaat uit nautische en meteorologische gegevens aangevuld met informatie over gepleegd onderhoud en herstel. Zie voor een teleurstellende ervaring na het lezen van een scheepsjournaal bijvoorbeeld R. Brand, "Daar zijn ook duizende onaangenaamigheden". 's Lands zeemacht in Curaçao', in E. van der Doe, P. Moree en d.J. Tang (red.) *De smeekebede van een oude slavin en andere verhalen uit de West*, Sailing Letters Journaal II (Zutphen 2009), 103. Brand hoopte een recent gevonden brief van een opvarende van het oorlogsschip *Zephier* uit 1783 te kunnen aanvullen met informatie uit het eveneens bewaard gebleven scheepsjournaal van datzelfde schip. Hij kwam echter al snel tot de conclusie: 'Het journaal geeft helaas weinig specifieke wetenswaardigheden. Iedere dag wordt gemeld hoe de wind waait, dat de commandant krijgsraad houdt en dat de zeilen te drogen hangen vanwege de harde regen.'
- 263 NA, AA, 1101, journaal van commandeur Cornelis Wassenaer, commandant van het fregat *Starrenburgh*, 21 maart 1693 t/m 26 juli 1693. Dit journaal was soms opmerkelijk persoonlijk van aard. Zo schreef Wassenaer op 1 april 1693: 'ik beseerde mijn met vallen achter in mijn rugge'. Ook in andere door hem op eerdere reizen bijgehouden journaalen stonden gebeurtenissen vermeld die zijn collega's zelden zo op journaalpapier zetten, bijvoorbeeld 'dat het droevigh omte zien was' toen een matroos bij het binnenhalen van het anker uit de sloep viel en verdronk. Een voorbeeld van een wat persoonlijker journaal van een scheepsschrijver uit diezelfde periode is NA, AA, 1102, journaal van de scheepsschrijver Pieter Quackenbosch aan boord van *De Maeght van Dort* onder commando van kapitein Jacob van der Goes, 17 september 1694 t/m 6 oktober 1694.
- 264 Alleen 'coursen, veranderingen van wind, en het geen verder de zeemanschap betreft' mocht de schrijver overnemen van de stuurman; NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Reglement en instructie voor de zeeofficieren, onder het ressort van het collegie op de Maze, Voor den schryver, 6 mei 1755', artikel 6. Dit artikel was grotendeels gelijk aan artikel 13 van de in 1657 door de Amsterdamse admiraliteit uitgevaardigde schrijversinstructie.
- 265 M. Lambrechts, *Zeemanshandboek*, 9. De scheepsschrijvers sliepen in dezelfde ruimte als de chirurgijns, adelborsten, konstabels en de commandeur van de soldaten.
- 266 SAR, ONA, 1922, 16 februari 1709. In de nalatenschap van Jacobus Sweerts bevond zich 'een greijne lessenaer' die de scheepstimmerman voor hem had gemaakt toen Sweerts als

- scheepsschrijver werkzaam was bij kapitein Cornelis van der Graaf.
- 267 GELA, AVR, bibliotheek, bloknr. 0993, 135, ongedateerde bundel met verordeningen 1621-1656, 'Particuliere instructie waer naer hun zullen hebben te reguleren de schrijvers op slands schepen van oorloghe', uitgevaardigd door de admiraliteit te Rotterdam op 1 april 1621, artikel 1.
- 268 NA, AA, 2314*, journaal gehouden door Hendrick Barentszoon Schaef aan boord van een niet bij naam genoemd oorlogsschip van de Amsterdamse admiraliteit onder commando van viceadmiraal Joachim Hendriksen Swartehondt, 6 november 1620 t/m 9 september 1621, folio 5, 'Instructie voor de schrijvers te water resorterende onder tgebiet vant collegie ter admiraliteyt residerende tot Amstelredamme', artikel 1.
- 269 NA, AA, 1, 'Ordre ende reglement (...)' uitgevaardigd door de admiraliteit van Rotterdam, 12 augustus 1643, artikel 13.
- 270 NA, AA, Verzameling losse aanwinsten vóór 1888, inv.nr. 10, journaal van kapitein IJsbrand de Vries, commandant van de *Spiegel*, 3 september 1666 t/m 20 december 1666, voorin het journaal, 'Instructie van de ED: moog: heeren gecommiteerde raden ter admiraliteit residerende binnen Amsterdam voor de schrijvers dienende opt slands oorlogh schepen van haren resorte', van 10 februari 1657, artikel 13. NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'Nader order en reglement voor de schrijvers op sLands oorlogsvloote resorteerende onder het Edelmogende collegie ter amiraliteijt tot Amsterdam anno 1672', artikel 18.
- 271 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Instructie voor de schryvers dienende op 's Lands Oorlogschepen, onder het resort van den Raad ter Admiraliteit op de Maze', van 13 februari 1697, 'in Rotterdam herdrukt, (...) 1793', artikel 11.
- 272 NA, AA, 801b, plakaten, reglementen en ander stukken afkomstig van het Hoofdelijk Betalingskantoor admiraliteit Rotterdam, 'Generale instructie waarna alle capiteinen (...) zich moeten reguleren', van 15 juli 1774, artikel 2.
- 273 Idem, resolutie admiraliteit Rotterdam, 18 oktober 1774.
- 274 NA, AA, 1247, journaal van scheepsschrijver Pieter Quant op de *Kemphaan*, onder commando van kapitein Frans Smeers, 1 mei 1789 t/m 3 mei 1792, journaaloptekeningen van 8 juli 1789 en 30 juli 1789. Op beide dagen vergezelde de schrijver zijn kapitein, samen met de luitenant, bij belangrijke ontmoetingen. Zij bezochten de consul in Tanger en later 'een Marokaans oorloghsfregat' bij Gibraltar.
- 275 NA, AA, Verzameling Ilcksen, 4, stukken betreffende de expeditie naar Algiers, 1758-1759. Eind januari 1759 liet commandeur L.H. van Oijen zich bij zijn onderhandelingen met de Deij in Algiers vergezellen door een tweetal scheepsschrijvers: Jan Hendrik Ilcksen en Jacque de Lure. Beide schrijvers behoorden tot een eskader onder leiding van schout-bij-nacht Joost Sels dat in de baai van Algiers voor anker lag.
- 276 De Jonge, *Geschiedenis zeewezen*, deel 1, 290.
- 277 Ibidem.
- 278 GELA, AVR, bibliotheek, bloknr. 0993, 135, ongedateerde bundel met verordeningen 1621-1656, 'Artyckel-brief ende instructie roerende den oorloghe te water', artikel 1. In de in 1621 gedrukte artikelbrief voor de zeegaande schepen stond het in het eerste artikel geformuleerd als 'Godts heylighe woordt by den schrijver (...) voorgelosen ende ghemeene daghelijcksche ghebeden ghedaen'. Het woord 'gepredict' is achterwege gelaten. Zie idem, 'Artyckel-brief ende instructie roerende den oologhe ter zee', artikel 1.
- 279 NA, AA, 2451, resolutie admiraliteit Zeeland, 5 mei 1603.
- 280 Simons, *Marine Justitie*, 38.
- 281 Idem, 113.
- 282 Nadat in 1627 een scheepsschrijver in het Prinsenhof had geweigerd de in zijn schuldrol opgenomen bedragen die het scheepsvolk schuldig was aan de kapitein, te onderschrijven, en gebleken was dat de desbetreffende kapitein, Jan van Diemen, te hoge bedragen in rekening had laten brengen, besloot het admiraliteitscollegie dat voortaan niet alleen de schrijver maar ook de

- kapitein de deugdelijkheid van de schuldrol met een eed moest kunnen onderschrijven; NA, AA, 122, resolutie admiraliteit Rotterdam, 8 maart 1627.
- 283 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'Nader order en reglement voor de schrijvers op sLands oorlogsvloote resorteerende onder het Edelmogende collegie ter amiraliteit tot Amsterdam anno 1672', artikel 16.
- 284 NA, AA, Verzameling losse aanwinsten vóór 1888, inv.nr. 10, journaal van kapitein IJsbrand de Vries, commandant van de *Spiegel*, 3 september 1666 t/m 20 december 1666, voorin het journaal, 'Instructie van de ED: moog: heeren gecommiteerde raden ter admiraliteit residerende binnen Amsterdam voor de schrijvers dienende opt slants oorloghschepen van haren resorte', van 10 februari 1657, artikel 10. En NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Instructie voor de schyvers dienende op 's Lands Oorlogschepen, onder het resort van den Raad ter Admiraliteit op de Maze' van 13 februari 1697, 'in Rotterdam herdrukt, (...) 1793', artikel 8.
- 285 NA, AA, 930, Schuldrol van de scheepsschrijver J.H. Ilcksen, 1760.
- 286 Er waren verschillende soorten monsteringen. Wanneer een schip in gereedheid werd gebracht voor een uitreis kwam de commissaris van de monstering vrijwel dagelijks aan boord om de groeiende bemanningsterkte te controleren aan de hand van de geactualiseerde 'monsterrolle van(t) uytgaen'. Dergelijke monsteringen werden ook wel aangeduid met 'uitmonsteringhen'. Bij een binnenkomend schip kwam de commissaris van de monstering eveneens aan boord om de bemanningsterkte op basis van de 'monsterrolle van(t) incomen' vast te stellen. Dat kon zich ook dagen achtereen herhalen. Deze monsteringen, die vaak voorafgingen aan het debarkeren van de bemanning, werden in het scheepsjournaal 'inmonsteringhen' genoemd. Met inmonsteren werd dus geen aanmonsteren bedoeld maar juist afmonsteren, en voor uitmonsteren gold het tegenovergestelde. Indien de monstering gepaard ging met het uitkeren van (hand)gace door

de commissaris van de monstering, of door leden van het admiraliteitscollege, werd ook wel gesproken van 'de betaelsmonsterringh'. Als er tijdens de reis een monstering plaatsvond, ging het om een tussentijdse '(revue) monsterringhe' waarmee de actuele gevechtskracht kon worden vastgesteld. Alle gezonde bemanningsleden en mobiele patiënten van de chirurgijn moesten dan aantreden aan dek. Zie bijvoorbeeld: NA, ASG, 9227, journaal van secretaris Pieter Ba(e)rtszoon aan boord van het oorlogsschip de *Maan* onder commando van kapitein Jan Adriaenszoon Cant, 1 mei 1602 t/m 13 oktober 1602, journaaloptekeningen van 6 augustus 1602 en 6 september 1602. Nadat admiraal Jacob van Duivenvoorde een gerucht ter ore was gekomen over hoge sterfte en vele zieken op zijn eskader, gaf hij de beide ingescheepte secretarissen – Bartszoon en Hoevenaer – de opdracht op alle schepen van het eskader een revuemonstering te doen.

HOOFDSTUK 7

- 1 Zie bijvoorbeeld de instructie van Cornelis Symonszoon Overzee. Voor een jaarsalaris van 600 gulden trad deze in april 1655 in dienst van de Rotterdamse admiraliteit 'als opsighter ende bewaerder van s' lants magasin op Helvoetsluijs, ende commissaris ter monsteringhe van de oorlochscheepen, ende recherche van coopvaerdijluiden havenende daer int Goereede Gadt'; NA, AA, 93, instructie commissaris Helvoetsluis, 7 april 1655. Op 3 mei 1640 was de admiraliteit van Rotterdam overgegaan tot de 'verkiezinge ende aanstellinge van een equipagemeester binnen Vlissingen die met enen soude hebben te doen de monsteringe over de schepen deser reparitie, die nu ende dan daer in Zeelandt moechten invallen'. De koopman Daniel van den Brande werd vijf dagen later, na het afleggen van een eed van trouw in het Prinsenhof te Rotterdam, aangesteld in deze dubbelfunctie. NA, AA, 135, resoluties admiraliteit Rotterdam, 3 mei 1640 en 8 mei 1640. De in de achttiende eeuw op rede van Texel

- werkzame commissaris van de monstering was soms tevens aangesteld als postmeester. Zie J.T. Bremer, *Oorkonden in Steen. 17^e en 18^e eeuwse grafzerken op de oude begraafplaats van Huisduinen/Den Helder* (Schoorl 1991), 95.
- 2 SAA, ONA, 4506, 10 februari 1678, overeenkomst tussen Johan Clautier, commissaris van de monstering, en Isaak Isegaards, deurwaarder van het Hoofdelijk Betalingskantoor van de Amsterdamse admiraliteit, om samen maandbrieven op te kopen van het scheepvolk van de Amsterdamse oorlogsschepen op de Rijn.
 - 3 NA, AA, 134, resolutie admiraliteit Rotterdam, 19 januari 1639.
 - 4 Ibidem.
 - 5 SAR, ONA, 198, 2 april 1638. Op verzoek van de secretaris van het admiraliteitscollege legde Cornelis Franszoon van Santvoort, oud-schepen en nu commissaris voor 'de bemonstering' van oorlogsschepen en toezicht op de koopvaardijsschepen 'in Den Briel en in het Goereese Gadt', een verklaring af over een gekocht aandeel in een koopvaardijsschip.
 - 6 Zie voor meer informatie over deze familie: J.R. Bruijn en E.S. van Eyck van Heslinga (red.), 'Aan "Wijffje lief". Brieven van zeekapitein Eland du Bois aan zijn vrouw (1669-1674)', *Nederlandse Historische Bronnen* 5 (Hilversum 1985), 111-144.
 - 7 Het op de rede voor Texel afgemonsterde scheepsvolk hoefde niet per se daar afgedankt te worden. Ze konden ook pas ontslagen worden in het Prinsenhof van de admiraliteit die hen in dienst had genomen. Zie bijvoorbeeld de bemanning van enkele oorlogsschepen van de Amsterdamse admiraliteit die in november 1697 het Nieuwe Diep waren binnengelopen. Deze werden na een controle aan boord, door de commissaris van de monstering naar Amsterdam gezonden om daar te worden afgedankt; NA, AA, 1440, resolutie admiraliteit Amsterdam, 11 november 1697.
 - 8 NA, AA, 3069, rekeningen van kaagvrachten admiraliteit Noorderkwartier, 1782-1784. Een van de zes bewaard gebleven rekeningen was voor het vervoer van dertig manschappen naar Amsterdam met de kaagschipper Jan van Smerna. De andere rekeningen gaven geen informatie over de eindbestemming van de kagen, maar omdat het hier steeds vervoer betrof van zeelieden in dienst van de admiraliteit van het Noorderkwartier was Hoorn of Enkhuizen waarschijnlijk de eindbestemming. Het transport kostte per persoon steeds 20 of 21 stuivers, ongeacht de rang of functie van de vervoerde zeelieden. De schepelingen die in de periode 1782-1784 werden weggebracht met binnenvaartuigen waren afkomstig van de West-Friese oorlogsschepen *Hoorn*, *Medemblik*, *Alkmaar*, *Vlieger* en *Jager*.
 - 9 Zie bijvoorbeeld NA, AA, 3220, schuldrol bemanning van de brik *Snelheid* onder commando van kapitein-luitenant Adolph Holland, 1794-1795.
 - 10 Als leidraad voor de werkzaamheden van de gerepatrieerde scheepsschrijver werd de schrijversinstructie van 1697 gebruikt die gehanteerd werd door de Rotterdamse admiraliteit. De andere admiraliteiten hadden hun eigen schrijversinstructies, maar de scheepsadministratie waarmee de schrijver zich, na de afdanking van de bemanning, moest verantwoorden, bestond overal uit dezelfde bestanddelen.
 - 11 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Instructie voor de schyvers dienende op 's Lands Oorlogsschepen, onder het resort van den Raad ter Admiraliteit op de Maze', van 13 februari 1697, 'in Rotterdam herdrukt, (...) 1793', artikel 14. Volgens artikel 24 diende de schrijver voor elk psalmboekje dat hij niet kon verantwoorden 10 stuivers te betalen.
 - 12 Kennelijk was twee dagen niet altijd een haalbare termijn. In 1764 besloot het Rotterdamse admiraliteitscollege dat voortaan alle journaal binnen twee weken na het afdanken van de gehele scheepsbemanning ingeleverd moesten zijn bij de advocaat-fiscaal. Wie zijn journaal later inleverde, kreeg een boete van twee maandgages.
 - 13 NA, AA, Verzameling Bisdom, 13, alfabetisch repertorium op extract resoluties Staten-Generaal betreffende zeezaken en resoluties

- admiraliteit Rotterdam, zeventiende en achttiende eeuw, folio 213. Op 28 januari 1749 besloot de admiraliteit van Rotterdam dat zowel haar kapiteins als scheepsschrijvers voortaan verplicht waren 'hunne journalen met derselver handteekening te bekrachtigen alvooren deselve over te geeven'.
- 14 NA, AA, 1097, journaal van de schrijver H. Seeus op het schip *Briel* en daarna op de *Provincie van Uijtrecht*, onder commando van commandeur Samuel Forman, 20 april 1693 t/m 6 april 1694, journaaloptekening van 4 juni 1693.
- 15 NA, AA, 801b, plakaten, reglementen en ander stukken afkomstig van het Hoofdelijk Betalingskantoor van de admiraliteit van Rotterdam, extract uit het scheepsjournaal van kapitein Melvill, 20 september 1785. In dit extract stond een zware storm beschreven die zich had voorgedaan in de Golf van Narbonne. Het extract werd verstrekt aan andere kapiteins opdat ze er gebruik van konden maken bij het passeren van datzelfde zeegebied.
- 16 Voorbeelden van boetes die werden opgelegd aan schrijvers omdat ze geen journalen bij het Prinsenhof inleverden, zijn niet aangetroffen in de onderzochte admiraliteitsarchieven.
- 17 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de *Maze* (1697-1794), 'Instructie voor de schryvers dienende op 's Lands Oorlogscheppen, onder het resort van den Raad ter Admiraliteit op de *Maze*' van 13 februari 1697, 'in Rotterdam herdrukt, (...) 1793', artikel 15.
- 18 Ibidem. Als de schrijver de kopie van de monsterrol één dag te laat inleverde, kostte hem dit 10 gulden. Twee dagen te laat betekende 20 gulden en drie dagen 40 gulden. Daarna kwam er per dag 50 gulden aan boete bij.
- 19 NA, AA, Verzameling Bisdom, 161, extract resolutie admiraliteit Rotterdam, 24 februari 1690. Deze resolutie bevat een overzicht van de werkzaamheden van 'den commis', de drie ordinaris en de twee extra-ordinaris klerken, allen werkzaam op het secretariaat in het Prinsenhof. De beide extra-ordinaris klerken waren hoofdzakelijk belast met de archivering en het kopiëren van scheepsrollen, aktes en brieven.
- 20 NA, AA, 3226, afrekening der soldijen van het West-Friese admiraliteitsschip *Wolfswinkel*, 1722.
- 21 Eind 1597 besloot de Zeeuwse admiraliteit om voortaan twee keer per jaar over te gaan tot uitbetalingen aan het scheepsvolk en dan maximaal acht à negen maanden loon van de gage die ze nog tegoed hadden. Nog geen twee jaar later werd dit teruggebracht tot een uitbetaling van maximaal de helft van de achterstallige gage. Het daaropvolgende jaar wilde de Zeeuwse admiraliteit in plaats van de helft nog maar een derde of een vierde deel van de verdiende gages uitbetalen. Uit angst voor muiterij bleef deze verdere beperking van de uitbetalingen achterwege. Zie NA, AA, 2450, resoluties admiraliteit Zeeland, 29 december 1597, 14 oktober 1599 en 1 december 1600. Twee eeuwen later waren uitbetalingen aan het scheepsvolk nog steeds een heikel punt. Zie bijvoorbeeld het besluit van het Rotterdamse admiraliteitscollege van 10 juli 1786, waarin het college zich voornam om de uitbetalingen zo veel mogelijk om de twaalf maanden te laten plaatsvinden. Zie NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, extract resolutie admiraliteit Rotterdam, 10 juli 1786. Van deze resolutie verscheen een gedrukte 'Publicatie' die overal in Rotterdam werd opgehangen.
- 22 Een door de scheepsschrijver verstrekte restantcedule kon alleen op het Hoofdelijk Betalingskantoor verzilverd worden als de eerste klerk/commies deze had gecontroleerd. Dat was ook zo als de restantcedule niet was opgemaakt door de scheepsschrijver maar door de eerste klerk/commies. Deze ontving dan zowel 6 stuivers voor het opmaken als voor het controleren en betaalbaar stellen van de cedule. In het eerstgenoemde geval hadden de schrijver en de eerste klerk/commies beiden recht op 6 stuivers.
- 23 NA, AA, Verzameling Bisdom, 161, notitie leges secretarie admiraliteit van het Noorderkwartier, circa 1711. Bij de Rotterdamse admiraliteit kregen scheepsschrijvers van de klerk van het Hoofdelijke Betalingskantoor

- 4 stuivers per maandbrief als zij daarop hadden uitgerekend hoeveel de zeeman nog netto tegoed had; zie NA, Collectie van der Heim, 53, schuldrol Josephus Isaaks, 1744-1746. Volgens NA, AA, 805, register van de in 1779 bij de Rotterdamse admiraliteit uitgegeven cedulen, werden de maand- en restantbriefjes op het Hoofdelijk Betalingskantoor te Rotterdam in 1779 verstrekt tegen betaling van 10 stuivers per stuk. Voor het laten aantekenen op het Hoofdelijk Betalingskantoor van een arrest op iemands verdiende gage werden toen 6 stuivers verlangd.
- 24 NA, AA, 119, resolutie admiraliteit Rotterdam, 13 maart 1625. De schrijver van kapitein Sas, Hendrick Corneliszoon, werd in het Prinsenhof ontboden om uitleg te geven over een voormalig bemanningslid van kapitein Sas dat zich de vorige dag had gemeld met de mededeling dat hij twee jaar tevoren zonder restcedule was afgedankt en er nu achterkwam dat gage die hij nog tegoed had al was uitgekeerd.
- 25 De Fransman Pierre Lemaire (ook wel genoemd Pieter Lameer of Pierre La Maire) bestierde samen met echtgenote Francijn Havel in de Rotterdamse Zevenhuissteeg een herberg, genaamd *'De Drie Lelijen'*. Deze had uitsluitend Franssprekende klandizie, zowel zeelui (matrozen en onderofficieren van marine en VOC), onderofficieren uit het Staatse leger, als burgers (onder andere kooplui). SAR, ONA, 201, 29 maart 1642, SAR, ONA, 205, 30 november 1643 en SAR, ONA, 207, 7 januari 1646. Lemaire was van huis uit 'maistre-tailleur' (meesterkleermaker) en leverde vanuit zijn druk beklante herberg lakense kleding aan in de buurt gelegerde compagnieën. Ook verstelde hij tegen betaling de kleren van zijn gasten. Sommige aktes zijn opgesteld in het Frans. Zie bijvoorbeeld de door de Rotterdamse notaris Balthasar Bazius voor Lemaire opgemaakte akte SAR, ONA, 434, 19 februari 1642 over geleverde kleding aan Jacob de St. Leger, seigneur de Beauregard.
- 26 Voorbeelden van dergelijke vaste klanten waren de uit het Schotse 'Colros' of 'Colleros' afkomstige matrozen Adam Linse en Jan Teyler. Zij voeren in de jaren veertig van de zeventiende eeuw bij verschillende kapiteins van de Rotterdamse admiraliteit en namen bij terugkeer in Rotterdam steeds weer hun intrek bij de Schotse volkhouders Catelijjn Davits en Aert Douglas op de Schiedamsedijk, waar overwegend Schotten verbleven. Douglas was tevens werkzaam in de haven als 'cruyer'; SAR, ONA, 202, 6 april 1641; idem, 203, 7 juni 1642; idem, 204, 18 februari 1643 en 11 juli 1643; idem, 206, 18 november 1644, en idem, 211, 24 maart 1650.
- 27 De Haas, *Het rustloze leven van Cornelis van der Gon*, 161.
- 28 Ibidem.
- 29 NA, AA, 105, resolutie admiraliteit Rotterdam, 28 maart 1597. Veel kapiteins klaagden erover dat veel bemanningsleden ontslagen wilden worden en, 'om aan gereet gelt te comen', bereid waren tot een inhouding van 'den sesten penninck' op hun verdiensten. De Rotterdamse admiraliteit besloot daarop dat iedereen die niet op de afdanking van de gehele bemanning wilde wachten en meteen uitbetaald wenste te worden, rekening moest houden met een inhouding van 'den vyerden penninck tot profyte vande Lande'. Die extra zware inhouding was in 1604 nog steeds van kracht; NA, AA, 111, resolutie admiraliteit Rotterdam, 19 augustus 1604. Schepelingen die netjes op de afdanking en eindafrekening zouden wachten, kregen de toezegging dat zij hun geld 'sonder eenige corting' zouden ontvangen. Bij de admiraliteit van het Noorderkwartier werd in 1625 bepaald dat restcedulen niet meer verzilverd konden worden voordat de generale uitbetaling had plaatsgevonden; NA, AA, 2994, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 20 november 1625.
- 30 NA, AA, 109, resolutie admiraliteit Rotterdam, 12 augustus 1600.
- 31 NA, AA, 2449, resolutie admiraliteit Zeeland, 17 juli 1597. Ter bescherming van hun positie als schuldeisers werden kapiteins die geld voorschoten aan hun bemanning voortaan preferent aan alle andere crediteuren. Omdat sommige schepelingen er na de ontvangst van contant geld meteen van door gingen, werden in Zeeland de kapiteins in 1603 gelast om de (voorgeschoten) handgagge niet in één

- keer uit te betalen, maar het net aangenomen scheepsvolk eerst 'een stuk geld te geven' en de rest pas na een maand; NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 10 februari 1603.
- 32 NA, AA, 121, resolutie admiraliteit Rotterdam, 13 september 1626.
- 33 Idem, 14 september 1626.
- 34 Idem, 4 november 1626.
- 35 Idem, 19 februari 1637. Volgens de leden van de Rotterdamse admiraliteitsraad waren de klerken onnodig vaak afwezig en werden ze niet streng genoeg aangepakt door de secretaris omdat de laatste te 'weijnigh gesach' over de klerken had.
- 36 SAR, ONA, 476, 28 mei 1647. Een zeilmaker betaalde met een restcedule (een vordering ter waarde van 121 gulden die hij nog van de admiraliteit tegoed had voor zijn diensten op het oorlogsschip onder commando van kapitein Philips Jacobszoon Schoneman) een openstaande rekening van 100 gulden bij een bierbrouwer.
- 37 NA, AA, 122, resoluties admiraliteit Rotterdam, 24 juni 1627 en 30 juni 1627.
- 38 NA, AA, 126, resolutie admiraliteit Rotterdam, 17 oktober 1631
- 39 NA, AA, 128, resolutie admiraliteit Rotterdam, 7 april 1633.
- 40 NA, AA, 124, resolutie admiraliteit Rotterdam, 6 december 1629. De zielkopers in het Prinsenhof zetten de zeelieden aan om hun restantbriefje of gagetgoed 'mit verlies van 6, 7, 8, 9, 10 nae 11 stuyvers op den gulden aff te staen'.
- 41 NA, AA, 128, resolutie admiraliteit Rotterdam, 7 april 1633.
- 42 Bruijn, *Varend verleden*, 43.
- 43 G.M.W. Acda, *Voor en achter de mast. Het leven van de zeeman in de 17de en de 18de eeuw* (Bussum 1976), 35.
- 44 Hoe lang de admiraliteit van het Noorderkwartier kon volstaan met uitbetalingen in restantbrieven is onduidelijk. Uit schuld- en betaal(s)rollen van omstreeks 1722 bleek dat afgedankte bemanningen ook in Hoorn en Enkhuizen in contanten werden uitbetaald en daar hun restantbrieven konden verzilveren.
- 45 NA, AA, 4a, resolutie Haagse Besognes, 27 maart 1653. Ondanks de uitzonderingspositie die het admiraliteitscollege van het Noorderkwartier zichzelf toedacht, kwam er, net als in maart 1652, toch weer een voor alle admiraliteiten geldende tarievenlijst betreffende de gages. Op 1 juli 1654 stuurde de Haagse Besognes een zelf opgestelde lijst naar de Staten-Generaal met het verzoek deze tarievenlijst te bekrachtigen. Waarschijnlijk was dit dezelfde lijst die de Staten-Generaal al op 22 maart 1652 hadden uitgevaardigd. Op 27 maart 1653 hadden de Haagse Besognes de Staten-Generaal namelijk geadviseerd om die bestaande lijst ongewijzigd van kracht te laten. Ook de tarievenlijst die de Staten-Generaal op 22 maart 1652 uitvaardigden, was op haar verzoek gemaakt door de in Den Haag bijeengekomen afgevaardigden van de vijf admiraliteiten. De (her)bekrachtiging kwam ter sprake nadat in 1653 was gebleken dat niet alle admiraliteiten zich aan de afgesproken bedragen hielden. De in juli 1654 uitgevaardigde lijst werd in gedrukte vorm opgenomen in Johan Tjassens, *Zee-politie der Vereenigde Nederlanden* (Den Haag 1670), 274-275 en is in handschrift aanwezig in het archief van de Haagse besognes: NA, AA, 4a, resolutie Haagse Besognes, 1 juli 1654.
- 46 SAR, ONA, 189, 23 juni 1628.
- 47 SAR, ONA, 188, 14 april 1628.
- 48 Cornelis de Wijs, ook wel Wies, Wijes of Wijsch genoemd, was omstreeks 1585 geboren te Amsterdam en vanaf 1622 of eerder in Rotterdam werkzaam als scheepsschrijver bij verscheidene opeenvolgende kapiteins op de binnenwateren. Cornelis de Wijs combineerde het schrijverschap bij de marine met de zielkoperij en het volkhouderschap van zijn vrouw en wist zich op te werken tot luitenant en plaatsvervanger van zijn kapiteins. Hij overleed in 1643, waarna zijn echtgenote eerst als weduwe en vanaf 1651 hertrouwd met een matroos van de marine, voortging met de tijdelijke opvang en het ronselen van scheepsvolk en het opkopen en belenen van schuldbrieven van zeelui. Het logement van Cornelis Wijs en Susanna Willems stond in Kralingen, net buiten de Oostpoort van Rotterdam. Susanna Willems leidde een roerig

- leven, dat regelmatig ontsierd werd door vecht- en vloekpartijen. Zij was echter ook gelovig – ze schonk geld aan de kerk en wilde per se een kerkelijke begrafenis – maar of ze daar haar bijnaam ‘Moer van de Calissen’ aan dankte, is onduidelijk.
- 49 SAR, ONA, 1050, 20 april 1690.
- 50 In 1637 volgde opnieuw een toegangsverbod voor ‘huyckesaecken’ die het voorzien hadden op de reeds verdiende gage van het scheepsvolk. Ditmaal werd de kamerbewaarder en de luitenant en hellebaardiers van de admiraliteitsprovoost opgedragen om ze buiten de deur te houden van het Prinsenhof; NA, AA, 132, resolutie admiraliteit Rotterdam, 18 februari 1637.
- 51 NA, AA, 125, resolutie admiraliteit Rotterdam, 21 maart 1631. Het admiraliteitscollege nam de restcedulen bij klerken en andere bedienden van de admiraliteit in het Prinsenhof in beslag, om ze ten goede te laten komen van de armenzorg.
- 52 NA, AA, 124, resolutie admiraliteit Rotterdam, 6 december 1629. De secretaris van de admiraliteitsraad diende afgedankte scheepelingen er voortaan op te wijzen dat het laten opmaken en verhandelen van een restcedule of obligatie niet in hun voordeel was, en dat zij beter konden wachten op de ‘capitale betalinge’. De ontvanger-generaal van de Rotterdamse admiraliteit beloofde die uitbetalingen zoveel mogelijk eens per week in het Prinsenhof te laten plaatsvinden.
- 53 NA, AA, 128, resolutie admiraliteit Rotterdam, 7 april 1633.
- 54 NA, AA, 139, resolutie admiraliteit Rotterdam, 8 augustus 1644. De bemanning van een schip van de Rotterdamse admiraliteit die voor een jaar was aangenomen en recht had op ontslag en uitbetaling, werd met toezeggingen en het aanbod van een voorschot ter grootte van twee of drie maandgages aan het lijntje gehouden.
- 55 NA, AA, 148, resolutie admiraliteit Rotterdam, 18 april 1653. De ‘opper of principael clerq’ Johan van Ha(e)len werd door deze maatregel in een lastige positie gemanoeuvreed. Hij mocht de ziel(ver)kopers door wie hij regelmatig werd benaderd voor informa-
- tie nu niet meer te woord staan. Het werken als klerk bij de admiraliteit bood echter ook grote voordelen. Johan van Halen profiteerde volop van het systeem van begunstiging dat binnen de admiraliteit hoogtij vierde. Zo wist hij onder andere van zijn broodheren gedaan te krijgen dat zij zijn zwager in 1646 aanstelden als luitenant bij een bepaalde kapitein en dat zijn zoon in 1651 ook als klerk mocht komen werken in het Prinsenhof, zodat deze op den duur zijn baan zou kunnen overnemen; NA, AA, 141, resolutie admiraliteit Rotterdam, 28 april 1646 en idem, 146, resolutie admiraliteit Rotterdam, 30 december 1651.
- 56 NA, AA, 148, resolutie admiraliteit Rotterdam, 29 april 1653.
- 57 NA, AA, Verzameling Bisdom, 162, extract resolutie admiraliteit Rotterdam, 5 januari 1694.
- 58 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), ‘Instructie voor de schyvers dienende op ’s Lands Oorlogschepen, onder het resort van den Raad ter Admiraliteit op de Maze’, van 13 februari 1697, ‘in Rotterdam herdrukt, (...) 1793’, artikel 16.
- 59 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), extract resolutie admiraliteit van Rotterdam, 14 april 1739. Schrijvers mochten geen maandbrieven meer kopen en belenen of derden daarbij behulpzaam zijn.
- 60 NA, AA, 805, register van door de Rotterdamse admiraliteit uitgegeven maand- en restantbrieven in 1779. Omdat er in de voorafgaande maanden september t/m november 1779 al vier maandbrieven waren verstrekt die niet werden verhandeld, waren er van de in totaal 292 maandbrieven die voor de *Schiedam* waren uitgegeven 32 stuks in het bezit gebleven van de zeeman of zijn gezin.
- 61 NA, AA, 805, register van door de Rotterdamse admiraliteit uitgegeven maand- en restantbrieven in 1779. Voor de bemanning van het schip *Jason* werden in de maanden september tot en met december 1779 in totaal 120 maandbrieven uitgegeven. Van 81 maandbrieven werd Martha van Straalen de eigenaresse. De rest kwam in handen van derden,

- op een stuk of vijf na die in bezit bleven van de zeeman of diens gezin. Voor de beide oorlogsschepen *Oranje Zaal* en *Rotterdam* werden in diezelfde periode 479 maandbrieven uitgegeven. Daarvan verwierf Martha van Straalen er 353 en bleven 56 stuks in eigendom van de betreffende zeeman of zijn gezin.
- 62 Laurentius Beudt was jarenlang scheepsschrijver. In die functie voer hij op het oorlogsschip *Mars* toen dat schip op 4 februari 1781 in de buurt van Sint Eustatius op weg naar de Republiek onverwacht werd aangevallen door de Engelsen. Schout-bij-nacht Willem Crul, die in vol ornaat aan dek stond en net als de rest van de bemanning nog onwetend was van de kort daarvoor uitgebroken Vierde Engelse Oorlog, was een eenvoudige prooi voor de Britse schutters en sneuvelde die dag. Het schip ging over in Engelse handen. Beudt behoorde als scheepsschrijver tot het officierskorps van de Rotterdamse admiraliteit en werd waarschijnlijk op parool vrijgelaten. Vermoedelijk was dat de reden van zijn overstap tijdens de oorlog naar de functie van sollicitateur. Beudt pakte de zaken voortvarend aan en stelde een modellenboek samen voor de beginnende scheepsschrijver met voorbeelden uit eigen ervaring uit de jaren 1778-1780. Dat modellenboek is in het bezit van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH, Collectie Losse Stukken, 54).
- 63 NA, AA, 182, resolutie admiraliteit Rotterdam, 10 juli 1786. Tijdens de vergadering werd een door de advocaat-fiscaal gemaakte opzet om, via het Fonds voor arme oude Zeelieden, maandbrieven te gaan belenen door het admiraliteitscollege, aangenomen. De opzet bevatte ook het voorstel om Laurentius Beudt aan te stellen tot directeur van dat fonds. Deze sollicitateur van verscheidene scheepsschrijvers gold als een specialist op het gebied van de regelgeving omtrent het werk van de scheepsschrijver. Van de tientallen in de resolutie opgenomen richtlijnen en bijzonderheden omtrent het belenen van de maandbrieven liet het Rotterdamse admiraliteitscollege in 1786 een plakkaat vervaardigen en in de stad verspreiden. Met grote letters zette de vaste drukker van de Rotterdamse admiraliteit, Hendrik van Waesbergen, boven het plakkaat 'Publicatie'.
- 64 NA, AA, 801b, plakkaaten, reglementen en ander stukken afkomstig van het Hoofdelijk Betalingskantoor van de admiraliteit van Rotterdam, 'Publicatie', 10 juli 1786, aanhef.
- 65 Zie voor nadere bijzonderheden over de wervingsproblemen bij de marine in de jaren zeventig en tachtig van de achttiende eeuw: T.J.A. Roodhuyzen, *In woelig vaarwater. Marineofficieren in de jaren 1779-1802* (Amsterdam 1998), 39-43.
- 66 In het volgende hoofdstuk komt de financiering van de scheepsschrijver aan bod.
- 67 NA, AA, 123, resolutie admiraliteit Rotterdam, 11 april 1628. De admiraliteitsraad besloot uit de verdiensten van de schrijver van kapitein Beaumont twee maandgages af te dragen aan een niet bij naam genoemde schuldeiser en deed dat 'onder cautie als bij 't bouck van cautien is te sien'. Of het hier om eenzelfde soort register ging met akten van borgtochten voor schrijvers, zoals het exemplaar met cauties uit de periode 1708-1793 dat bewaard is gebleven in het archief van het Hoofdelijk Betalingskantoor van de Rotterdamse admiraliteit, is niet duidelijk.
- 68 Davies, *Gentlemen and Tarpaulins*, 21.
- 69 Braunius, 'Van schrijver tot officier van administratie', 354.
- 70 NA, AA, 813, register met akten van borgtocht ten behoeve van het Hoofdelijk Betalingskantoor gepasseerd voor schade voortvloeiende uit het verlies van maandbrieven of voortkomende uit wanbeheer en plichtsverzuim van schrijvers aan boord van de schepen van de Rotterdamse admiraliteit, 1708-1795.
- 71 NA, AA, 813, register met akten van borgtocht (...), 1708-1795. Het register bevat in totaal negentig opgemaakte akten van borgtocht ten behoeve van scheepsschrijvers, elk ondertekend door de desbetreffende borg. Aangezien de Rotterdamse admiraliteit in de periode 1708-1793 veel vaker schepen uitrustte dan de negentig die genoemd worden in het register, was een borgstelling kennelijk niet altijd vereist. Het ontbreken van soort-

- gelijke registers in de archieven van andere dan de Rotterdamse admiraliteit versterkt dat vermoeden.
- 72 NA, AA, 813, register met akten van borgtocht (...), 1708-1795, folio 30 en 157. De scheepsschrijver Anthony Almeloos stond in 1755 en 1756 borg voor zijn collega Jan Hendrik Ilcksen, en Adriaen Crielaert in 1718 voor Jacobus de Jongh.
- 73 NA, AA, 813, register met akten van borgtocht (...), 1708-1795, folio 8 en 16. Voor de scheepsschrijver Cosmis van Suylen (ook wel Cosmus van Zuilen genoemd) stelde zich op 9 april 1743 borg de kapitein-ter-zee Gabriel Keijser. Van Suylen zat aan boord van de *Gorcum*. Kapitein Keijser stond borg voor 500 gulden. Ten behoeve van de scheepsschrijver van de *Schiedam*, Nicolaas Biesta, ondertekende kapitein Adriaen van der Meijde op 19 april 1746 een akte van borgtocht. Hij stelde zich garant voor een bedrag van 750 gulden.
- 74 NA, AA, 813, register met akten van borgtocht (...), 1708-1795, folio 10, 39 en 169. De commies van de charterkamer, Cornelis van der Beets, stond in 1725, 1728 en 1729 steeds garant voor zijn zoon de scheepsschrijver Lambert(us) van der Beets.
- 75 NA, AA, 813, register met akten van borgtocht (...), 1708-1795, folio 2.
- 76 Idem, folio 43.
- 77 Waarschijnlijk zijn de bewaard gebleven stukken die bij de schuldrol van Isaacs hoorden, verzameld door de toenmalige secretaris van de admiraliteitsraad, Jacob van der Heim. Uit deze stukken blijkt niet waarom de scheepsschrijver Isaacs honderden guldens verlies leed tijdens zijn verblijf op de Middellandse Zee in 1745 en 1746. Zie NA, Collectie Van der Heim, 53.
- kening over 1600-1601, 21 monsterrollen uit de jaren 1597-1601. In deze monsterrollen werden in totaal 36 scheepsschrijvers bij naam genoemd. Bij vier van hen was geen maandgagge ingevuld. Van de resterende 32 schrijvers waren er zestien bij wie expliciet vermeld stond dat zij over een eigen musket beschikten. Omdat de aanwezigheid van een eigen musket ook zonder vermelding afgeleid kon worden uit de maandgagge, kan het genoemde aantal van zestien verhoogd worden naar twintig. Van een viertal schrijvers die een afwijkende, veel hogere, gagge kregen dan de rest en bij wie geen nadere informatie stond over de aanwezigheid van een eigen vuurwapen, is niet vast te stellen of zijzelf een musket meebrachten. Het lijkt gerechtvaardigd hieruit te concluderen dat omstreeks 1600 meer dan de helft van de scheepsschrijvers van de Zeeuwse admiraliteit met een eigen musket aan boord kwam.
- 3 NA, AA, 2449, resolutie admiraliteit Zeeland, 8 juni 1598.
- 4 Omstreeks 1615 verdienden de scheepsschrijvers van de Zeeuwse admiraliteit 12 of 13 gulden per maand. Hun kapiteins voerden meestal het bevel over schepen met een circa zestig-koppige bemanning. De Vlissingse viceadmiraal Joos de Moor had de *Gouden Leeuw* onder commando. Dat schip telde slechts 25 bemanningsleden, onder wie de scheepsschrijver Melchior Willemszoon uit Middelburg die 18 gulden aan gagge per maand verdiende. Zie ZA, ARZ, C, ROG, 649*, acquitted bij de rekening over 1615-1616, twaalf monsterrollen uit de jaren 1614-1617, monsterrol scheepsvolk viceadmiraal Joos de Moor, 1616-1617.
- 5 NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zeeland, 14 januari 1606 en 22 februari 1606. Michiel Geleijnszoon werd op een gagge van 40 gulden aangesteld tot commies op de vloot van vier Zeeuwse schepen die naar de Franse en Spaanse kust werd gestuurd. Ruim vijf weken later was de commies terug en deed aan de raad verslag over een onderweg buitgemaakte Spaanse bark. In 1607 stuurde de Rotterdamse admiraliteit ook een commies mee met haar richting Spanje gedirigeerde

HOOFDSTUK 8

- 1 Tot wanneer deze in zestiende en zeventiende eeuw gebruikte regeling van kracht bleef, is onbekend. Tijdens het Twaalfjarig Bestand werd deze regeling in ieder geval nog steeds toegepast door de Zeeuwse admiraliteit.
- 2 ZA, ARZ, C, ROG, 634*, acquitted bij de re-

- schepen. Hiervoor werd de uit Boulogne afkomstige Jan Matheuszoon aangewezen. Hij verving een andere commies die voor 30 gulden was aangenomen, maar door een verwonding niet meekon; NA, AA, 112, resoluties admiraliteit Rotterdam, 13 februari 1607 en 18 februari 1607.
- 6 SAR, ONA, 141, 27 oktober 1630. Op verzoek van Hans de Geus, schrijver van kapitein Frans Jacobszoon Touw, verklaarden twee andere schrijvers, Guilliam Vlemincx en Coenraet Diemers, dat De Geus in 1626 voor zijn kapitein een zekere Cleas Hendricks had aangenomen als trompetter en deze toen opgeld had uitbetaald.
- 7 Bij de admiraliteit van Zeeland werd het opgeld in de achttiende eeuw soms wel in de monster- of betaalrol vermeld.
- 8 NA, AA, 1337, resolutie admiraliteit Amsterdam, 6 mei 1591.
- 9 NA, AA, 139, resolutie admiraliteit Rotterdam, 28 januari 1644.
- 10 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), extract resolutie admiraliteit van Rotterdam, 19 december 1780. Scheepscommandanten die aan 'stuurlieden, koks, hofmeesters, trompetters of andere' bovenop hun gage 'enige toefgift' hebben beloofd, moeten zich daaraan houden.
- 11 ZA, ARZ, C, ROG, inv.nr. C7563, acquitten bij de rekening over 1727, monsterrol van de *Oranjegalei* onder commando van kapitein Gijsbert Maximiliaan van Bergen uit 1726. De schrijver van deze kapitein, Leendert Vlos uit Veere, ontving per maand naast zijn gage van 3 ponden Vlaams (= 18 gulden) steeds 1 pond Vlaams (= 6 gulden) 'opgelt'. In andere monsterrollen uit de achttiende eeuw werden meer scheepsschrijvers genoemd die behalve hun reguliere gage een bepaald bedrag per maand aan opgeld verdienen, meestal ter grootte van 10 schellingen (= 3 gulden). Zie idem, inv.nr. C7324, acquitten bij de rekening over 1702, monsterrol van het schip de *Eerste Edele* uit 1702 onder commando van viceadmiraal Gheleijn Everstzoon. De scheepsschrijver, Cornelis van der Hucht uit Zierikzee, ontving per maand aan gage 18 gulden plus '10 schellingen opgelt'.
- 12 NA, AA, 102, resolutie admiraliteit Rotterdam, 24 maart 1595. De Rotterdamse admiraliteit had voor een scheepsschrijver op dat moment geen vacature en vroeg Hendrick Bruijnck of deze geïnteresseerd was in een baan als chercher te Nijmegen, want die functie zou binnen niet al te lange tijd vrijkomen. Bruijnck had daar wel oren naar.
- 13 In de monsterrollen stond zelden expliciet aangegeven waarom een schrijver (of andere opvarende) een hoger dan het gangbare maandloon toebedeeld kreeg. Soms werd nog wel verwezen naar een resolutie of order van het admiraliteitscollege. Zie ZA, ARZ, C, ROG, 634*, acquitten bij de rekening over 1600-1601, bemanningslijst van scheepsvolk van de uit Goes afkomstige kapitein Marinus Dominicus 1600. De scheepsschrijver van kapitein Dominicus, Philips van Aroudeans geheten, verdiende geen 10, 11, 12 of 13 gulden per maand zoals toen gebruikelijk was, maar '4 p [= 4 ponden Vlaams a 6 gulden per pond = 24 gulden] volgende de ordonnantie van de heeren'. De voorganger en de opvolger van deze dik betaalde schrijver verdienden bij diezelfde kapitein Dominicus respectievelijk 12 en 13 gulden.
- 14 ZA, ARZ, C, ROG, 634*/ C 6491, acquitten bij de rekening over 1615-1616, bemanningslijst *Zeelandse Post* onder commando van kapitein Jan de Cock, april 1615 - april 1616. De scheepsschrijver Guillaume de la Valle verdiende de eerste drie maanden 14 gulden en daarna, dankzij zijn beloning, voortaan 17 gulden waardoor hij bij de uitbetaling van zijn jaarsalaris in 1616 geen (12 x 14 =) 156 gulden oftewel 32 ponden Vlaams (van 6 gulden per pond) en 10 schellingen (van 6 stuivers per schelling).
- 15 ZA, ARZ, C, ROG, 634*/ C 6296, rekest van 18 maart 1598 van Guillaume de la Valle. Op 28 maart 1598 stemden de raadsleden van de Zeeuwse admiraliteit in met dit door De la Valle zelf ingediend verzoekschrift om beloond te worden voor zijn tienjarige ononderbroken dienst te water als schrijver op het jacht van kapitein Ducdalve. Guillaume werd een bedrag van 'vijfentwintig ponden groot-

- ten Vlaams' toegezegd. Kennelijk bezat De la Valle een ijzersterke conditie want hij was uitzonderlijk lang werkzaam als scheepsschrijver.
- 16 NA, AA, 2451, resolutie admiraliteit Zeeland, 6 januari 1603. Het verzoek van de schrijver van kapitein Legier Pieterszoon, Marten Parijs, om net als zijn voorganger, Hans van Kerckhove een gage van 15 gulden per maand te mogen ontvangen, werd ingewilligd.
- 17 NA, AA, 134, resolutie admiraliteit Rotterdam, 27 april 1639, idem, 135, resolutie admiraliteit Rotterdam, 2 april 1640, idem, 136, resolutie admiraliteit Rotterdam, 4 december 1641, en idem, 138, resolutie admiraliteit Rotterdam, 4 mei 1643. Waelpot wist in 1641 ook nog te bedingen dat hij voortaan net als de gewone klerken op de secretarie als emolument jaarlijks vijftig pond kaarsen zou ontvangen.
- 18 NA, AA, 2996, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 21 maart 1630.
- 19 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 8 oktober 1632.
- 20 Ibidem.
- 21 NA, AA, 128, resolutie admiraliteit Rotterdam, 12 oktober 1633.
- 22 NA, AA, 129, resolutie admiraliteit Rotterdam, 1 februari 1634.
- 23 NA, AA, 120, resolutie admiraliteit Rotterdam, 28 februari 1626.
- 24 Prud'homme van Reine, *Admiraal Zilvervloot*, 171.
- 25 Eekhout, *Het Admiralenboek*, 60-66.
- 26 NA, ASG, 9277, journaal van Pieter Ba(e)rtsz, commissaris van de Staten-Generaal, aan boord van de *Maan*, onder commando van kapitein Jan Adriaenszoon Cant, 1 mei 1602 t/m 13 oktober 1602, journaaloptekening van 3 juli 1602. Een die dag, in opdracht van de admiraal voor al zijn kapiteins, opgestelde order werd afgesloten met 'In kennis van mij als secretaris ende den controleur Pieter Bartsz. Heijndrick Hoevenaer'.
- 27 Prud'homme van Reine, *Admiraal Zilvervloot*, 171.
- 28 Piet Hein mocht zijn secretaris niet alleen ruimer inzetten dan zijn voorganger, hij kreeg ook de al door Van Dorp gewenste advocaat-fiscaal toegewezen. Zowel de fiscaal als de secretaris ontvingen na de dood van Piet Hein een deel van de tijdens diens laatste reis gemaakte buit. Zij deelden mee in die buit 'naer advenant van sijn maentlick tractement', en dat loon bedroeg voor elk van hen 30 gulden per maand. Zie NA, AA, 124, resolutie admiraliteit Rotterdam, 26 november 1629.
- 29 NA, AA, 4, fragment index resoluties Staten-Generaal over zeezaken, 1631, letter S, Scheepen van Oorloge, folio 54, 'ordonnantie voor F. Aleman secretaris op de scheepen van oorlog op de cust van vlaanderen gedepescheert ter somme van 44:8:' en folio 341 't journael van gem. aleman te examineeren'.
- 30 NA, ASHWF, 6148, journaal van de secretaris van de vloot, F. Aleman, op een niet bij naam genoemd admiraliteitsschip onder commando van luitenant-admiraal Van Dorp, 3 juni 1635 t/m 8 september 1635.
- 31 Ibidem.
- 32 De gegevens over Joris Andringa werden, tenzij anders aangegeven, ontleend aan: T. Andringa, 'Joris Andringa 1635-1676. Schrijver kaper kapitein', in: *A(ndringa)S(taach)N(ijs)*, Familiekraantje van de Andringa Stichting, nr. 46 (november 2007), 1-28. Voor zijn aanstelling zie: NA, Collectie De Ruyter, 89, betaalrol van het schip de *Spiegel* 1664-1665.
- 33 J.R. Bruijn, R. Prud'homme van Reine en R. van Hövell tot Westerfliet (red.), *De Ruyter. Dutch Admiral* (Rotterdam 2011), 171. De tocht uit 1664-1665 naar de kust van West-Afrika en Amerika wordt in een apart hoofdstuk behandeld door H. den Heijer. Van de door hem genoemde dertien schepen die samen de uitgezonden vloot vormden, had alleen de *Spiegel*, het vlaggenschip van De Ruyter, met 68 kanons er tien meer aan boord dan de *Provincie van Utrecht*.
- 34 In 1664 zou een klein gezelschap waartoe De Ruyter en Andringa behoorden met een sloep voor de West-Afrikaanse kust hebben gevist. Zie T. Andringa, 'Joris Andringa 1635-1676. Schrijver kaper kapitein', 1
- 35 Idem, 20. 'Joris Andringa, ijegenwoordich secretaris van de vloot van den Staet' zou, volgens een door T. Andringa aangehaalde

- geheime resolutie van de Staten-Generaal van 15 december 1673, op de nominatie hebben gestaan om gouverneur te worden van het heroverde New York.
- 36 De Ruyter had een nogal ‘hakerig’ handschrift en zijn spelling en zinsbouw waren gebrekkig. Hij maakte voor het schrijven van brieven, ook aan zijn vrouw, volop gebruik van zijn secretaris Andringa. Slechts een klein deel van de brieven aanwezig in het nagelaten archief van Michiel de Ruyter is eigenhandig geschreven. L. Koelmans, *Teken en klank bij Michiel de Ruyter* (Assen 1959), 2-3. Voor kritische kanttekeningen over de talloze verschrijvingen en niet goed lopende zinnen in het schrift van De Ruyter kan men eveneens terecht bij L. Koelmans, *Zeemans Lexicon. Woord en woordbetekenis bij Michiel de Ruyter* (Zutphen 1997).
- 37 Braunius, ‘Van schrijver tot officier van administratie’, 349. Braunius verwees bij het behandelen van de secretaris van de vloot, Joris Andringa, naar een gelegenheid waarbij De Ruyter zijn kapiteins niet kon raadplegen over een uit te voeren operatie en pas bereid was een beslissing te nemen nadat hij Andringa’s mening had gehoord.
- 38 NA, AA, 231, extract uit register van de Staten-Generaal, 22 december 1667. Dit extract werd naar de verschillende admiraliteiten gestuurd en beschreef de financiering van een aantal vlootfunctionarissen onder wie de secretaris. Op 11 maart 1665 hadden de Staten-Generaal bepaald dat de secretaris van de vloot, net als de dokter en chirurgijn-generaal, zowel aan de wal als op zee 50 gulden per maand zou gaan verdienen. Het vaste traktement van de secretaris kwam voor rekening van de admiraliteit van Amsterdam. De admiraliteit van Rotterdam betaalde de dokter, de admiraliteit van het Noorderkwartier de chirurgijn-generaal.
- 39 NA, AA, 231, extract uit register van de Staten-Generaal, 22 december 1667. De 25 gulden die de secretaris, dokter en chirurgijn-generaal bij verblijf op zee ieder per maand extra zouden verdienen, werd bekostigd door het admiraliteitscollege ‘waer onder deselve sullen werden geemployeert’. Uit NA, AA, 151, resolutie admiraliteit van Rotterdam, 19 december 1673, bleek dat Joris Andringa de 28 gulden die hij inclusief het opgeld per maand verdiende ‘in actueel employ’ op zee, uitbetaald moest krijgen via de Rotterdamse admiraliteit.
- 40 SAA, ONA, 2371, 13 juni 1675, huwelijksvoorwaarden tussen kapitein-ter-zee Joris Andringa en Margaretha van Gelder geassisteerd door luitenant-admiraal Michiel de Ruyter.
- 41 De informatie over de aanstelling van Johan van der Poort en de in de tekst genoemde werkzaamheden van de secretaris van de vloot zijn ontleend aan: NA, AA, 88, commissieboek 1648-1699, folio 45.
- 42 NA, AA, Verzameling Hoeffft. Het archief werd door een nazaat geschonken aan het Departement van Marine en in 1868 door dat ministerie afgestaan aan het Rijksarchief, tegenwoordig het Nationaal Archief geheten.
- 43 De marineofficier Simons dacht dat mr. J.D. Hoeffft een advocaat van het Hof van Holland was. Simons, *Marine Justitie*, 51.
- 44 SAA, ATO, 175, stukken betreffende de Amsterdamse stadsgaleien uit 1573 en 1576, monsterrol van de kleine stadsgalei onder commando van kapitein Claes Goeverst, 1573.
- 45 Idem, monsterrol van de grote stadsgalei onder commando van kapitein Anthonis Jacobszoon Loenen, 1573. De grote stadsgalei van Amsterdam met de naam *Neptunus* was bemand met 114 tot 116 personen, inclusief 72 of 73 roeiers. De bemanning van de kleine stadsgalei bestond uit 78 tot 80 koppen, van wie 47 of 48 man aan de riemen zaten.
- 46 ZA, ARZ, B, 3902*, acquitten horende bij de rekeningen van de baljuw Jan Patarsen uit 1575-1576. De rekeningen met bijlagen betreffende de militaire uitgaven in Zeeland die deze baljuw ter verantwoording opstuurde, waren nog niet onderverdeeld in de rekeningen die voortkwamen uit de strijd op het land en die te water. Tussen de vele ingestuurde ‘acquitten’, zoals de bijlagen werden genoemd, zat een klein aantal monsterrollen van Zeeuwse galeien uit de jaren 1575 en 1576. Het betrof drie monsterrollen van de nieuwe *Galei van Zierikzee* (eerst onder commando

- van kapitein Sibbert Offenszoon, daarna de kapiteins Jan Lieven Heere en Herman Dircx Verhooge) en een van de galei *Ducque talve* (onder commando van kapitein Johan van de Vere).
- 47 ZA, ARZ, C, ROG, 616* en 617*, acquitted bij de rekeningen over 1591 en 1592, monsterrollen 1591-1592. In deze (achttien) monsterrollen werden in totaal 22 scheepsschrijvers genoemd. Van hen ontvingen zeventien een maandgage van 10 gulden, een schrijver kreeg 11 gulden en drie 12 gulden. Een van de schrijvers week sterk af met een gage van 14 gulden. Deze kwam uit Duinkerken en bevond zich aan boord van 'een Frans schip'.
- 48 Een maandgage van 14 gulden was ook het door de Staten-Generaal tijdens de Eerste Engelse Oorlog ingestelde tarief voor alle scheepsschrijvers op de oorlogsvloot.
- 49 De gagehoogtes die de Zeeuwse admiraliteit vanaf circa 1590 aanhield, zijn ontleend aan de tientallen monster- en betaalrollen aanwezig in: ZA, ARZ, C, ROG, 616* en 617* (acquitten bij de rekening over 1591 en over 1592), inv.nr. 634* (acquitten bij de rekening over 1600-1601), inv.nr. 649*/C6493 en 650*/C6503 (acquitten bij de rekening over 1615-1616 en over 1616-1617), inv.nr. 816*/C8163 (acquitten bij de rekening over 1625), inv.nr. C6870 (rekening zonder acquitted over 1654), inv.nr. 706*/C7063 (acquitten bij de rekening over 1675), inv.nr. C7313 (acquitten bij de rekening over 1701), inv.nr. C7324 (acquitten bij de rekening over 1702), inv.nr. C7563 (acquitten bij de rekening over 1727).
- 50 De VOC-leiding maakte in 1649 een inventarisatie van de door de verschillende Kamers in 1648 uitgelopen maangages. Daaruit bleek dat de matrozen (bootsgezellen of busschieters) en soldaten vrijwel overal precies hetzelfde ontvingen. Bij de onderofficieren waren er echter wel veel onderlinge verschillen. Zo verdiende bijvoorbeeld de hoogbootsman in Enkhuizen bij de VOC 32 gulden per maand, terwijl zijn vakgenoten in Amsterdam, Hoorn, Middelburg en Rotterdam niet meer dan respectievelijk 24, 30, 28 en 30 gulden ontvingen. Ook een schieman verdiende met 27 gulden per maand bij de VOC in Enkhuizen meer dan in Amsterdam (22 gulden), Rotterdam (25 gulden), Hoorn (25 gulden) of Middelburg (22 en 24 gulden). Wie in 1648 als kok naar de Oost wilde, kon vanuit financieel oogpunt, het beste in Hoorn aanmonsteren. Aan het daar toen uitgelopen maandloon van 28 gulden konden de andere kamers niet tippen met 24 gulden in Amsterdam en Middelburg, 25 gulden in Rotterdam en 26 gulden in Enkhuizen. Hoewel het niet voor alle onderofficiersfuncties opging, waren de maandgages in Hoorn en vooral in Enkhuizen doorgaans het hoogst. NA, Archief VOC, 101, resoluties Heren XVII (1644-1651), resolutie 26 april 1649.
- 51 NA, AA, Verzameling Bisdom, 15, 'Lijsten der soldije van de officieren, op de schepen van den eersten, tweeden, derden en vierden rang, convoyerende schepen en andere mindere vaertuygen, alle resorterende ter admiraliteit op de Maze', gedrukt te Rotterdam in 1721 en ongewijzigd herdrukt in 1728.
- 52 De gages zijn ontleend aan: NA, AA, 3223, stukken bij de schuldrol van het schip 't *Huis te Warmeloo*, 1715; NA, AA, 3224, stukken bij de schuldrol van het schip *Wolfswinkel*, 1716; NA, AA, 3225, stukken bij de schuldrol van het schip 't *Huis te Neck*, 1721; NA, AA, 3226, stukken bij de schuldrol van het schip *Wolfswinkel*, 1722 en NA, AA, 3228, stukken bij de schuldrol van het schip *Vredenhof*, 1728.
- 53 Leuftink, *De geneeskunde in de 17de eeuw*, 22.
- 54 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 26 oktober 1632.
- 55 NA, AA, 123, resolutie admiraliteit Rotterdam, 17 juni 1628: Het Rotterdamse admiraliteitscollege ontving een brief van zijn commissaris in Den Briel waarin deze schreef 'dat het scheepsvolck van capt. Diemen nyet en wilden in zee zonder chirurgijn'. NA, AA, 126, resolutie admiraliteit Rotterdam, 15 december 1631: Het Rotterdamse admiraliteitscollege stuurde ter vervanging van de zieke chirurgijn van kapitein Juinbol met spoed een ander uit angst dat de bemanning van Juinbol anders niet wilde uitvaren. NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 12 augustus 1632: Kapitein Hendrick de Munnick en zijn scheepsvolk toonden zich weigerach-

- tig om uit te varen 'vermits d'absentie van de chirurgijn'; NA, AA, 130, resolutie admiraliteit Rotterdam, 21 augustus 1635: Het schip van kapitein Pieter Janszoon van den Broecq lag voor vertrek gereed bij Den Briel, maar kon niet uitvaren 'omdat het volck vermits 't gebreck van de chirurgijn geen ancker wilde lichten'. Het admiraliteitscollege besloot na melding van deze situatie door de commissaris van de monstering, dat de aangemonsterde chirurgijn, die ziek bleek te zijn, meteen vervangen moest worden door een andere.
- 56 De enigen die zich erover kwaad maakten dat de schrijver het schip gemist had, waren de leden van de admiraliteitsraad. Als hem dit overkwam, maakte de schrijver zich wel zorgen omdat hij een fikse boete riskeerde.
- 57 NA, AA, 1101, Journaal van commandeur Cornelis Wassenaar, commandant van het fregat *Den Briel*, 27 maart 1693 t/m 5 maart 1694, journaaloptekening van 17 november 1693. Na terugkomst bij Den Briel, van een korte reis op en neer naar Engeland, kreeg commandeur Wassenaar de commissaris van de monstering aan boord om de actuele bemanningssterkte te controleren. Wassenaar kon echter geen monsterrol laten zien 'alsoo de schrijver van dese reijs niet mede geweest was'. Daarop liet Wassenaar de kist van de schrijver ophalen en in aanwezigheid van vijf getuigen openbreken. Op 30 mei 1691 kreeg kapitein Gijsbertus Wijlich 'seven schrijvers, een apointe met een en twintigh maetrosen' aan boord die van Den Briel naar Duins gebracht moesten worden. Daar lag op dat moment de Nederlandse oorlogsvloot voor anker. De zeven schrijvers hadden door hun werfactiviteiten in Rotterdam het uitzeylen van deze vloot gemist; NA, AA, 1099, journaal van de schrijver Pieter Quackenbosch op de *Stad Briel* onder commando van kapitein Gijsbertus Wijlich, 18 maart 1691 t/m 25 januari 1692, journaaloptekening van 30 mei 1691.
- 58 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), 'Instructie voor de schyvers dienende op 's Lands Oorlogschepen, onder het resort van den Raad ter Admiraliteit op de Maze', van 13 februari 1697, 'in Rotterdam herdrukt, (...) 1793', artikel 5. Indien de schrijver op de dag van vertrek niet aan boord was, kostte hem dat drie maandgages. Overkwam het hem een tweede keer, dan was hij al de gage die hij nog tegoed had kwijt en volgde ontslag.
- 59 Een voorbeeld uit de nadagen van admiraliteiten biedt: J.R. Bruijn en C. van Baalen, *Van zeeman tot residentieburger. Cornelius de Jong van Rodenburgh (1762-1838)* (Hilversum 1996), 31. Kapitein Cornelius de Jong hield aan zijn in de periode 1791-1796 gemaakte zeezeizen een aanzienlijk bedrag over, te weten 1671 gulden aan verdiende gage en minstens 25.000 gulden aan winst op de kostpenningen.
- 60 Een uitzondering vormden de personen die door Rotterdamse admiraliteitsraad speciaal werden aangesteld om voor verscheidene kapiteins tegelijk scheepsvolk te werven. Voor een dergelijke 'generale werving' werden, naast scheepsschrijvers, soms ook luitenants aangesteld, en die kregen dan wel extra betaald. Zo werden bijvoorbeeld in 1747 de scheepsschrijver Verploegh en de luitenant Danser op pad gestuurd om volk te werven voor diverse kapiteins. Daar kregen zij beiden van de admiraliteit een forse vergoeding voor (van 30 tot 50 stuivers per dag). Die vergoeding werd door de admiraliteit later weer verhaald op de kapiteins die door toedoen van Verploegh en Danser personeel hadden verkregen. NA, AA, Verzameling Bisdorp, 7, retroacta, aantekeningen etc., onder andere betreffende de werving, 1671-1783, extract resolutie admiraliteit Rotterdam, 2 mei 1747.
- 61 SAR, ONA, 29b, 26 april 1604, Kapitein Simon Stuyt verklaart op verzoek van zijn schrijver Jacob de Coninck dat deze de matrozen heeft aangenomen en hun handgages heeft betaald.
- 62 SAR, ONA, 1476, 24 november 1690 en 4 december 1690.
- 63 NA, AA, Collectie Van der Heim, 53, stukken betreffende de schulden van Josephus Isaacs, 1744-1746.
- 64 Hoe deze uitzonderlijke situatie was ontstaan, stond nergens vermeld.
- 65 Waarom de schuldeisers moesten opdraaien

- voor het geleden verlies van Isaacs, en niet de schrijver zelf of diens sollicitateur of borgsteller, is onduidelijk.
- 66 Alle zeven crediteuren samen hadden voor ongeveer 7.800 gulden aan geld en goederen aan Isaacs geleverd. Een groot deel daarvan had deze als voorschot, reisgeld of scheepskleding ter beschikking gesteld aan de bemanning van zijn schip. Via inhoudingen op het verdiende salaris van de desbetreffende bemanningsleden ontving Isaacs na zijn ontslag bijna 7.100 gulden op het Hoofdelijk Betalingskantoor van zijn admiraliteit. Hij kwam dus ruim 700 gulden tekort. Nadat Isaacs zijn verdiende maar nog niet uitbetaalde gage aan zijn schuldeisers had moeten afstaan, resteerde 384 gulden en 11 stuivers. Daar draaiden vervolgens zes van de zeven crediteuren van Isaacs voor op. Zie NA, AA, Collectie Van der Heim, stukken betreffende de schulden van Josephus Isaacs, 1744-1746.
- 67 NA, AA, Collectie Van der Heim, stukken betreffende de schulden van Josephus Isaacs, 1744-1746.
- 68 Ibidem. Isaacs had in de jaren 1744-1746 gevaren onder commando van de kapiteins Welesteijn en Keijser. Volgens de schuldrol die Isaacs in 1746 overlegde, had hij nog 7.084 gulden en 4 stuivers tegoed van de bemanning. Daarnaast had Isaacs ook nog recht op zijn verdiende gage. In totaal kon Isaacs 7.431 gulden en 1 stuiver tegemoet zien. Op het Hoofdelijk Betalingskantoor werd echter vastgesteld dat zijn crediteuren gezamenlijk recht hadden op een bedrag dat 384 gulden en 11 stuivers hoger was. Dat verschil werd gekort op de betalingen aan de crediteuren, door bij ieder van hen $7\frac{1}{4}\%$ in te houden op hetgeen Isaacs hun schuldig was. Alleen de als sollicitateur voor de scheepsschrijver optredende crediteur Hopman bleef die inhouding bespaard. De in Cádiz en andere Middellandse Zeesteden aanwezige consuls en kooplieden die bereid waren om scheepsschrijvers van geld te voorzien, onderhielden contacten met admiraliteitsdienaren en andere personen die in de Republiek optraden als sollicitateur van diezelfde scheepsschrijvers. De consuls en daarmee samenwerkende kooplieden waar de scheepsschrijvers en hun sollicitateurs in buitenlandse havensteden een beroep op konden doen, werden in de achttiende eeuw ook wel 'correspondenten' genoemd.
- 69 SAR, ONA, 1698, 1 juli 1718.
- 70 Ibidem.
- 71 Ibidem.
- 72 Ibidem. Wanneer een lening geroyeerd was, werd dit door de notaris aangetekend in de marge van de akte.
- 73 SAR, ONA, 1321, 4 april 1708. Een ander voorbeeld van een Rotterdamse leverancier die zich door scheepsschrijvers liet betalen met obligaties en restantcedules was de wijnhandelaar Pieter Lodesteijn. Tot zijn klantenkring behoorde in 1712 Johan Copius en in 1713 Jacobus Jaffray. De door beide scheepsschrijvers aan Lodesteijn afgestane restantcedules vertegenwoordigden in totaal een bedrag van ruim 800 gulden. Zie SAR, ONA, 1933, 8 mei 1720.
- 74 SAA, ONA, 4502, 25 juli 1675, machtiging voor deurwaarder Isegaard in opdracht van de schrijver Barent Pieters. Idem, 4 december 1677, machtiging voor deurwaarder Isegaard in opdracht van de schrijver Govert van Bern.
- 75 SAA, ONA, 4505, 3 december 1677, machtiging voor deurwaarder Isegaard in opdracht van de schrijver Stoffel Caspariszoon. Isegaard zou onder meer een deel van het geld dat Stoffel Caspariszoon tijdens zijn reis had verdiend doorsluizen naar diens vrouw Bregken Claas.
- 76 SAR, ONA, 1961, 20 december 1720, nalatenschap van de Rotterdamse koopman Petrus de Sterke. Tussen de nagelaten spullen bevonden zich tientallen obligaties, waaronder een paar uit 1710 en 1711 ten laste van de scheepsschrijver Dirck van Stockum. Ook diens maandbrief uit 1710 behoorde tot de inboedel. SAR, ONA, 1926, 24 januari 1713, nalatenschap van de in november 1712 overleden Adriana van der Ploeven, weduwe van Johan Sijneman. In deze boedel bevond zich een restantcedule op naam van de schrijver Hendrick de Kaerssteker uit 1709 met een intrinsieke waarde van 230 gulden. SAR, ONA, 1986, 13 maart 1716, nalatenschap van Willempje Pauwels, weduwe van Arij van Dam.

- Deze nalatenschap bevatte restantcedulen van verscheidene schrijvers, onder wie een uit 1709 van Lambert t Hof (ter waarde van 87 gulden), een uit 1712 van Jacobus Jaffray (met een waarde van ruim 99 gulden), een uit 1711 van Nicolaas van Wijk (met en waarde van ruim 60 gulden) en nog een uit 1711 afkomstig van Jacob Swaan (van 133 gulden).
- 77 SAR, ONA, 1969, 29 april 1719.
- 78 Idem, 2103, 6 april 1712.
- 79 NA, AA, Verzameling losse aanwinsten vóór 1888, inv.nr. 10, journaal van kapitein IJsbrand de Vries, commandant van de *Spiegel*, 3 september 1666 t/m 20 december 1666, overgeschreven schrijversinstructie uit 1657 achterin het journaal, artikel 10.
- 80 NA, AA, Verzameling Ilcksen, 2, ongedateerde memorie over het wisselen van geld in buitenlandse havensteden in de periode 1739-1757.
- 81 Ibidem.
- 82 Ibidem.
- 83 NA, AA, Verzameling losse aanwinsten vóór 1888, inv.nr. 10, journaal van kapitein IJsbrand de Vries, commandant van de *Spiegel*, 3 september 1666 t/m 20 december 1666, overgeschreven schrijversinstructie uit 1657 achterin het journaal, artikel 11.
- 84 In de Amsterdamse en Rotterdamse schrijversinstructies was sprake van het voor de mast verkopen van nalatenschappen, behalve in NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, 'nader order en reglement voor de schrijvers dienende op sLands oorlogsvloote resorteerende onder het Edelmoegende Collegie ter Admiraliteit tot Amsterdam Anno 1672', artikel 18. Hier was de locatie voor de veilingen 'agter de mast'. Waarschijnlijk berustte dit op een schrijffout.
- 85 In Zeeland was dat niet het geval in de tweede helft van de jaren zeventig en ook in de jaren tachtig van de achttiende eeuw. Schrijvers van Zeeuwse admiraliteitschepen moesten toen de helft van hun commissie (van 10%) afstaan aan de commissaris van de monsterring. Waarschijnlijk had de monstercommissaris daar recht op omdat hij in Zeeland in die tijd optrad als sollicitateur van de scheepsschrijvers. ZA, ARZ, C, ROG, 803*, acquitten bij de rekening over 1773-1778, betaalrol van de bemanning van het schip Walcheren uit 1775-1776. De scheepsschrijver van kapitein Bonifacius Cau, Jan Frederik Petersen, moest van zijn 'vendu' (10% van de opbrengst van de voor de mast verkochte goederen) de helft afdragen aan de commissaris van de monsterring te Vlissingen, Evert Clijver. De voor de mast verkochte goederen hadden ruim 206 gulden opgebracht. Zowel de commissaris van de monsterring als de schrijver hielden daar ieder dus ruim 10 gulden aan over.
- 86 NA, AA, 1097, notitie uit het scheepsschuldenboek van Johan Hegh, 8 februari 1691 t/m 27 november 1693. De aan het schuldbboek van de scheepsschrijver ontleende gegevens bevatten bij een van de bemanningsleden (een zekere Seotus van der Hoeck) de opmerking 'hier van compt 15 gulde voor de capt geweldiger'. Hieruit blijkt dat de scheepsschrijver ook al voor 1697 voor derden schuldbedragen bijhield in zijn administratie.
- 87 NA, AA, Verzameling Bisdom, 162, extract-resolutien met aantekeningen en bijlagen betreffende ambtsplichten en emolumenten, brief van L. Beudt aan de advocaat-fiscaal van het Rotterdamse admiraliteitscollege, mr. Dirck Rudolph Wijckerheld Bisom, 7 december 1783.
- 88 NA, AA, Verzameling Bisdom, 162, extract-resolutien met aantekeningen en bijlagen betreffende ambtsplichten en emolumenten, brief van Paulus van de Heim tweede secretaris van de Rotterdamse admiraliteitsraad en Isaac Rochussen controleur van het kantoor van de hoofdelijke betaling. aan de Rotterdamse admiraliteitsraad, 2 september 1784.
- 89 NA, AA, Verzameling Bisdom, 162.
- 90 Ibidem.
- 91 Ibidem.
- 92 De drie schrijvers waren: Adriaen van der Helm, Z. Mahon en Cornelis van Aecken. Zie NA, AA, Verzameling Bisdom, 162.
- 93 Ibidem.
- 94 Al vanaf het begin van de zeventiende eeuw waren er scheepsschrijvers die betrokken waren bij de verkoop van kleding aan het scheepsvolk van de marine. Het is alleen niet altijd even duidelijk of de kleding was

- ingekocht door de schrijver zelf, door zijn admiraliteit of door zijn kapitein.
- 95 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), extract resolutie admiraliteit van Rotterdam, 22 februari 1757.
- 96 Ibidem.
- 97 Het recueil of boek met zeeorders dat de Rotterdamse admiraliteit standaard aan haar schepen meegaf, werd steeds aangevuld met nieuwe regelgeving, terwijl achterhaalde of verouderde orders en voorschriften eruit verdwenen. De boeken met de van kracht zijnde zeeorders die aan het eind van de achttiende eeuw vlak voor de komst van de Fransen werden meegegeven, bevatten – naast vele orders en extractresoluties uit de achttiende eeuw, en dan vooral uit de jaren tachtig – nog maar één stuk uit de zeventiende eeuw, en dat was de schrijversinstructie van 1697. Wanneer de Rotterdamse admiraliteit voor het eerst haar uitgaande oorlogsschepen van recueils voorzag, is niet bekend.
- 98 Bij het in 1784 in hun brief aan de Rotterdamse admiraliteit ter sprake brengen van de inhouding van 17% op de verkoopprijs van een psalmboekje, noemden de tweede secretaris van de admiraliteitsraad Paulus van der Heim en de controleur van het Hoofdelijk Betalingskantoor, Isaak Rochussen, die inhouding 'doorgaens een kleinigheid'. Zie NA, AA, Verzameling Bisdom, 162, extract-resoluties met aantekeningen en bijlagen betreffende ambtsplichten en emolumenten, brief van 2 september 1784.
- 99 Alleen eerste schrijvers konden hun gage flink aanvullen met emolumenten. Tweede schrijvers niet. De inschatting van de hoogte der verdiende emolumenten door de (eerste) schrijver, is aan de veilige kant. Zie bijvoorbeeld: NA, AA, 3226, lijst met door Pieter Somsbeeck bijgehouden scheepsschulden van scheepsvolk dat heeft gediend op het schip *Wolfswinckel* van 12 mei 1722 tot de afdanking op 19 augustus 1722. De in 1722 voor de admiraliteit van het Noorderkwartier uitgevaren scheepsschrijver Pieter Sombeeck ontving na een dienstverband van drie maanden en acht dagen, 157 gulden en 14 stuivers aan gage en tegoedhebbende scheepsschuld.
- Hij verdiende 24 gulden per maand aan gage. Ongeveer de helft van zijn totale verdiensten bestond dus uit scheepsschuld van derden bij hem voor het opmaken van aktes aan boord, het leveren van tabak, schoeisel en scheepskleding, en het administreren van boetes en dokterskosten, etc. Hoeveel van die circa 75 gulden scheepsschuld als nettowinst gezien kan worden, is niet zichtbaar door het ontbreken van informatie over onder andere de bedragen waarvoor de schrijver bepaalde zaken, zoals tabak, had ingekocht. Ook is niet aangegeven hoeveel de schrijver moest afdragen aan zijn sollicitateur of andere financiers. De helft van de scheepsschuld als nettowinst aanhouden, is dan ook een behoudende schatting en komt in dit geval overeen met ongeveer een half maandloon per maand. Dit kan beschouwd worden als een soort ondergrens. Op de langere reizen kon de schrijver wel wat meer verdienen, maar niet veel meer want dan waren de financiële risico's (bijvoorbeeld de kans op desertie van een schuldenaar), ook groter dan op de kortere reizen.
- 100 Een volledig intact gebleven boekhouding van een scheepsschrijver of zijn sollicitateur zou meer duidelijkheid kunnen verschaffen over de winstgevendheid van het beroep.
- 101 ZA, ARZ, C, ROG, 803*, acquitten bij de rekening over 1773-1778, betaalrol van de bemanning van het schip *Walcheren* uit 1775-1776.
- 102 Zie bijvoorbeeld de NA, AA, 3226, 'extract uijt het schuldboeck van mijn schrijver op t Slands schip van Oorloge *Wolfswinckel* inhoudende t montant van t geen de onderstaande officieren en matroozen schuldigh zijn', 12 mei 1722 t/m 19 augustus 1722. Van de 150-koppige bemanning waarmee dit schip van de admiraliteit van het Noorderkwartier in mei 1722 was vertrokken, hadden bij de afdanking drie maanden later 136 personen een scheepsschuld. In totaal bedroeg die scheepsschuld 241 gulden en 18 stuivers. Dat betekende dat op de verdiende gage van deze 136 personen gemiddeld slechts 1 gulden en 15 stuivers aan schuld zou worden ingehouden. De meeste van hen hadden alleen schuld bij de chirurgijn voor het reguliere meester-

- loon van 4 stuivers per persoon per maand. Tevens hadden enige tientallen bemanningsleden een boete opgelopen. Maar ook dan betrof het steeds kleine bedragen die men daarom schuldig was aan de provoost.
- 103 De geciteerde woorden kwamen onder meer voor in de door de Rotterdamse admiraliteit op 1 april 1621 uitgevaardigde schrijversinstructie (GELA, AVR, bibliotheek, bloknummer 0993, 135, ongedateerde bundel met verordeningen, 'Particuliere instructie waer naer hun zullen hebben te reguleren de schrijvers op s' Lants schepen van oorloghe', Rotterdam 1 april 1621). In de Rotterdamse schrijversinstructie van 1697, die bijna een eeuw van kracht bleef, kwamen diezelfde woorden ook diverse malen voor.
- 104 Het betreft artikel 2 van de in 1657 door de Amsterdamse admiraliteit uitgevaardigde schrijversinstructie die aanwezig is in: NA, AA, Verzameling losse aanwinsten vóór 1888, inv.nr. 10, Journaal van kapitein IJsbrand de Vries uit 1666. Achterin het journaal is de op 10 februari 1657 uitgevaardigde schrijversinstructie integraal overgeschreven.
- 105 SAR, ONA, 1051, 27 juli 1691. De desbetreffende matroos, Abraham Matthijszoon Bilderbeecq, had gevaren op de *Vogel Phenix* onder commando van kapitein Cornelis van Brakel en diens plaatsvervanger luitenant Lieven Das.
- 106 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 9 april 1632. Kapitein Govert van Beaumont werd gelast een matroos zijn restcedule te geven zonder daar 'solliciteergelt ofte diergelijke ongefundeerde pretentie voor te verlangen', zoals hij had gedaan. Beaumont kreeg hiervoor een boete opgelegd van twee maandgages.
- 107 NIMH, recueil met zeeorders admiraliteit op de Maze (1697-1794), extract resolutie admiraliteit van Rotterdam, 18 oktober 1774. Uit deze resolutie blijkt enerzijds het grote vertrouwen van de Rotterdamse admiraliteitsraad in de schrijversinstructie van 1697 en anderzijds het grote wantrouwen jegens haar schrijvers en kapiteins.
- 108 A. de Haas, *Het rustloze leven van Cornelis van der Gon*, 149-156. De bij de Rotterdamse admiraliteit varende luitenant-ter-zee Cornelis van der Gon kwam al eerder ter sprake in verband met zijn overstap in 1716 naar de Russische marine.
- 109 Aan boord van VOC-schepen zaten soms personen die te boek stonden als 'schrijver'. Zij kwamen slechts incidenteel voor en werden ook wel aangeduid met 'pennist' of 'jong assistent'. Hun functie was enigszins vergelijkbaar met die van tweede of derde schrijver bij de marine.
- 110 O. ten Hove, *De leer van het boekhouden in de Nederlanden tijdens de zeventiende en achttiende eeuw* (Delft 1933), 37. Het handige instructieboek van Johannes Buingha werd herdrukt in 1636, 1642 en 1698.
- 111 Idem, 115 en 135. In zijn dissertatie gaf Onko ten Hove verscheidene voorbeelden van instructie- of lesboeken speciaal bestemd voor assistenten en (onder)kooplieden bij de VOC en WIC. Bijvoorbeeld de door de boekhouder A. Duym gepubliceerde *Instructie wegens de gronden van't scheeps boek-houden met het journaal en grootboek. Zeer dienstig voor alle die hun ten dienst van de ed: Oost- of West-Indische Compagnie of op andere voyagien, voor koopman, assistent, super-carga enz. willen begeven* (Amsterdam 1717).
- 112 Het kwam regelmatig voor dat een assistent promoveerde tot onderkoopman. Volgens F.S. Gaastra, 'Scheepsvolk', rede uitgesproken door prof.dr. Femme S. Gaastra ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de Zeegechiedenis aan de Universiteit Leiden op vrijdag 11 juni 2010, 9, was het juist uitzonderlijk dat een onderkoopman eerder als assistent had gevaren. Dat is vreemd want verschillende bronnen bewijzen juist het tegendeel. Zie bijvoorbeeld Tjassens, *Zee-politie*, 60. Bij het bespreken van verschillende VOC-functies meldde Tjassens dat capabele assistenten 'komen alsoo by trappen hooger tot onderkoopmans, Coopmans, Opper-Coopmans'. In de door het Nationaal Archief op basis van de scheeps-soldijboeken aangelegde database van uitgevaren VOC-dienaren, www.vocopvarenden.nationaalarchief.nl, komen verscheidene onderkooplieden voor die eerder als assistent

- hadden gevaren. Enige willekeurige voorbeelden: Francois van de Graaf (afkomstig uit Amsterdam, in 1700 als assistent uitgevaren met het schip *Driebergen* voor de kamer Rotterdam, in 1703 gerepatrieerd en in 1705 weer voor de kamer Rotterdam uitgevaren met de *Ijsselmonde* doch nu als onderkoopman. Aarnout Roels (afkomstig uit Middelburg, als assistent uitgevaren met de *Samaritaan* voor de kamer Zeeland, in 1726 gerepatrieerd en in 1727 weer terug naar Azië, nu als onderkoopman met het schip *Valkenisse*. Jan Nebbens uit Veere, uitgevaren in 1724 met de *Sint Allegonde* als assistent voor de kamer Zeeland, in 1726 terug in de Republiek en na hernieuwde indiensttreding bij de kamer Zeeland als onderkoopman in 1726 terug naar Azië met het schip *Zewijk*.
- 113 NIMH, Collectie Losse Stukken, 54, ongedateerd modellenboek van Laurentius Beudt met voorbeelden van stukken door hem als scheepsschrijver opgemaakt in de periode 1769-1779. NA, Collectie Van Wassenaar van Rosande (1349-1876), 158, ongedateerd anoniem modellenboek voor scheepsschrijvers uit circa 1743.
- 114 NA, AA, 129, resolutie admiraliteit Rotterdam, 30 december 1634.
- 115 Ibidem.
- 116 NA, AA, 130, resolutie admiraliteit Rotterdam, 31 maart 1635. De oneervol ontslagen Jan de Haes werd een paar maanden later opgesloten in de gevangenis 'ter saecke van fortse ende onhebbelijcke woorden bij hem tot disrespect van de Raedt gevoert'. Daarna werd hij 'op d'intercessie ende voorbiddinge van sijn huisvrouw' vrijgelaten. Ook nu ontving De Haes een 'ernstige reprimende' en draaide op voor de gevangenskosten.
- 117 NA, AA, 2996, resolutie admiraliteit Noorderkwartier, 20 maart 1630. Het verzoek van de schrijver Jacob Sembertzoon om bij kapitein Canonick aangesteld te worden, werd door de admiraliteitsraad afgewezen omdat zijn voorgaande schrijverschap niet naar tevredenheid was geweest.
- 118 SAA, ONA, 5334, 4 april 1701
- 119 Ibidem.
- 120 NA, VOC, 5296, scheepssoldijboek van het VOC-schip *Azië*, 1681-1682. De uit Haarlem afkomstig assistent Johannes Bamman bleek zo onervaren te zijn in het scheepsboekhouden dat de scheepsraad halverwege de reis een andere opvarende moest aanwijzen om hem te helpen. NA, VOC, 5823, scheepssoldijboek van het VOC-schip *Meerhuizen*, 1724-1725. De 25-jarige assistent Martinus Fabre, afkomstig uit Den Bosch, werd vanuit Indië teruggestuurd omdat hij te onbekwaam was.
- 121 NA, AA, 124, resolutie admiraliteit Rotterdam, 7 december 1629.
- 122 Simons, *Marine Justitie*, 185
- 123 De veroordeelde Jan Harmanus Schrijver werd nadat hij was gedegradeerd en een lijfstraf had ondergaan als schelm aan land gejaagd onder de toezegging dat, mocht hij zich ooit nog een keer op Curaçao vertonen, hij opgehangen zou worden. Van deze laatste toezegging uit het vonnis werd de gouverneur van het eiland in kennis gesteld. Zie Simons, *Marine Justitie*, 186.
- 124 G.J.A. Raven, 'Aanhoudend sukkelen om bootsvolk'. Een keerpunt in het personeelsbeleid van de marine, 1775-1795', *Tijdschrift voor Zeeschiedenis* 2 (1982), 134.
- 125 SAR, ONA, 48, 3 augustus 1611. Een aantal zeelieden verklaarde op verzoek van een kapiteinsweduwe dat de schrijver op het oorlogsschip van haar overleden man een slechte naam had en van diefstal werd beschuldigd. De desbetreffende kapitein was Jan Lambertzoon, diens schrijver Joris Bogaert. SAR, ONA, 65, 18 mei 1627. De vrouw van kapitein Claes Symonszoon Suyerbier verklaarde op verzoek van Trijntje Davids, echtgenote van de schrijver Marcus Pieterszoon, dat deze scheepsschrijver aan boord van het oorlogsschip van kapitein Suyerbier wangedrag had vertoond.
- 126 Simons, *Marine Justitie*, 206-239. In zijn dissertatie behandelde Simons in totaal 107 sententies uit het tijdvak 1750-1795. Alle sententies betroffen aan boord van Nederlandse marineschepen gehouden krijgsraden waarin bemanningsleden van Nederlandse schepen terechtstonden. In één geval ging het om de veroordeling van een kaper, in 37 gevallen waren het bemanningsleden van koopvaar-

- dijschepen inclusief Oost-Indiëvaarders. De overige 69 sententies hadden betrekking op marinepersoneel. In totaal werden hierbij 84 bemanningsleden van Nederlandse oorlogsschepen gevonnis. Verdeeld naar rang gaf dat het volgende beeld: 57 manschappen (45 matrozen, 1 busschieter en 11 soldaten), 22 onderofficieren en 5 bemanningsleden van wie de rang of functie niet was aangegeven in de sententie. Onder de 22 door een krijgsraad veroordeelde onderofficieren bevond zich één schrijver (de in 1764 gevonnisde Jacob Frederik Meijer die onder commando van kapitein L.H. van Oijen werkzaam was aan boord van de snauw *Zephyr*). De overige 21 genoemde onderofficieren waren: drie konstabels, drie botteliers, twee kwartiermeesters, twee bootsmansmaten, een tweede chirurgijn, een stuurman, een tweede stuurman, een botteliersmaat, een tweede kuiper, een bootsman, een schieman, een kontabelsmaat, een tweede smid, een kuiper en een korporaal. Scheepsschrijvers waren dus allerminst oververtegenwoordigd in dit gezelschap van delinquenten. De schrijver Meijer had zijn veroordeling trouwens niet te danken aan diefstal of oplichting, maar aan het op papier zetten van 'seer impertinente en disrespekteuse termen' betreffende zijn commandant. Meijer kreeg een boete van twee maandgages opgelegd en moest 'God en de capt. V. Oijen Publicq op sijn bloode knien om vergiffenis bidden', waarna de provoost de beledigende papieren zou verbranden.
- 127 G.J.A. Raven, " 'Aanhoudend sukkelen om bootsvolk' ", 133.
- 128 NA, AA, 123, resolutie admiraliteit Rotterdam, 20 augustus 1628. De schrijver van kapitein Blom werd in het Prinsenhof gevraagd een verklaring af te leggen over het aantal eters dat op het schip was gebleven toen hij van boord ging. NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 2 september 1632. De schrijver van kapitein Adriaen Corneliszoon Smoor werd door het Rotterdamse admiraliteitscollege aangeschreven om zich na ontvangst van de brief meteen naar het Prinsenhof te begeven. Daar moest hij de monstertol laten controleren omdat
- zijn kapitein verdacht werd van valsheid in geschrifte.
- 129 NA, AA, 122, resolutie admiraliteit Rotterdam, 10 juli 1627. De schrijver van kapitein Taersgat, Jan Janszoon, moest van de raad de bemanning controleren op aanwezigheid omdat deze zich opstandig had getoond en weigerde het schip snel zeilgereed te maken. De uit Maastricht afkomstige scheepsschrijver Jan Janszoon moest dagelijks rapporteren wie er wel aan het werk waren, maar verzuimde dat te doen en kreeg daarvoor een boete van 50 gulden opgelegd.
- 130 NA, AA, Verzameling Van der Heim, 413, 'Instructie voor capiteijns ter zee in dienst der Verenigde Nederlanden', 27 april 1629, artikel 11. Deze handgeschreven instructie is inhoudelijk identiek aan de op 27 april 1629 door de Staten-Generaal uitgevaardigde 'Instructie voor de Capiteijnen te water dienende' die in druk verscheen. Artikel 11 van de kapiteinsinstructie luidde: 'En alsoo den dienst van den Landen daar aan ten hoogsten geleegen is dat de schrijvers altoos schiep zijn, om al het geen daar voor valle mogte volgens haare instructie aan te teekenen, zoo zullen de capiteijne niet vermoogen de selve van de schiepen te steuren ofte eenig verlot te geeven om aan land te blijven op poene van arbitralijk daar over gecorrigeert te worden.'
- 131 NA, AA, 1098, jaartal van de schrijver Joris van Sneeck op het schip *Orange* onder commando van kapitein Cornelis van der Hoeve, 22 augustus 1690 t/m 8 augustus 1691, jaartaloptekening van 18 juni 1691. Uit de openhartigheid van de jaartalschrijver leidde de marinehistoricus Warnsinck ten onrechte af dat kapitein Van der Hoeven vermoedelijk zelf niet kon lezen. Zie J.C.M. Warnsinck, *De vloot van den Koning-Stadhouder 1689-1690* (Amsterdam 1934), 141.
- 132 Simons, *Marine Justitie*, 226-227.
- 133 Prud'homme van Reine, *Rechterhand van Nederland*, 248.
- 134 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 5 november 1632. De twee scheepscommandanten over wiens te slappe houding hun schrijvers zich hadden geklaagd, waren commandeur Duymaff en kapitein Claren-

- bout. Het in de ogen van de admiraliteitsraad ten onrechte klagen over de commandanten leidde niet tot oneervol ontslag voor de scheepsschrijvers. Na uit hechtenis te zijn ontslagen, ging Barent Barentszoon op verzoek van kapitein Haecxwant over in zijn dienst. De admiraliteit stemde hiermee in en gaf kapitein Duymaff toestemming Barentszoon af te danken zodat deze zonder problemen op een ander schip kon aanmonsteren.
- 135 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 2 september 1632 en 21 september 1632. De fraudeur was kapitein Smoor. Hij kreeg een boete opgelegd ter grootte van een half jaarsalaris. Zijn schrijver Jan Cors, afkomstig uit Ackoy, die geen enkel financieel voordeel had gehad van het frauderen, was een maandsalaris kwijt en zag zijn maandloon gereduceerd tot 8 gulden.
- 136 NA, AA, 128, resolutie admiraliteit Rotterdam, 22 februari 1633. De schrijver van kapitein Brouwer, Thijs Hubrechtszoon, stuurde in 1633 een rekest naar de Rotterdamse admiraliteitsraad met het verzoek om schadevergoeding voor 'gewelt hem een tijd geleden aengedaen' door Pieter Huygen uit Driel en Jop Alonszoon uit Gouda. De admiraliteitsraad stemde in met het verzoek en bepaalde dat voor 'de quetsure hem in het aengesicht geinfligeert' Huygen 60 gulden en Alonszoon 10 gulden moesten betalen. De reden van de mishandeling stond niet vermeld.
- 137 Sommige kapiteins werkten daar zelf aan mee door bepaalde zaken uit te besteden aan hun schrijver. Zie bijvoorbeeld SAR, ONA, 197, 1 maart 1638. De schipper en de konstabel van kapitein Antonis Ribbe (ook wel Anthony Rib genoemd) verklaarden dat hun schrijver, Francois Willemszoon, 'zo nu en dan op last van hun capitein victualie aan boord heeft gebracht, kostgelden betaald en dergelijke zaken'.
- 138 Andere uit de begintijd van de admiraliteiten stammende privileges, zoals de preferente positie van de kapitein als schuldeiser van zijn eigen bemanning, waren al veel eerder, ver voor het einde van het ancien régime, opgeheven.

HOOFDSTUK 9

- 1 Een vroeg voorbeeld van een bij de Amsterdamse admiraliteit varende adelborst die tevens als scheepsschrijver te boek stond, was de uit Harlingen afkomstige Sijbrandt Baerdt. In 1596 gaf hij, toen hij in ondertrouwing, op dat hij deze dubbelfunctie had. SAA, Ondertrouwingregisters 1565-1811, 408, folio 68. Baerdt was de schrijver van kapitein 't Hoen. Hij ging op 31 augustus 1596 in Amsterdam als weduwnaar van Elisabeth Packes in ondertrouwing met de 25-jarige Trijn Jansen uit Niestad.
- 2 Volgens het jaarboekje van de marineofficieren in opleiding op het Koninklijk Instituut voor de Marine in Den Helder uit 1877 werden adelborsten aan het begin van de zeventiende eeuw ingezet als schrijver omdat ze een betere opvoeding hadden genoten dan de meeste toenmalige zeeofficieren, 'want menig scheepsbevelhebber kon toen noch lezen noch schrijven'. *Jaarboekje Adelborsten* (Nieuwediep 1877), 221. De bron voor deze boude bewering openbaarden de adelborsten in hun jaarboekje helaas niet.
- 3 Zie voor een korte biografie: D.F.C. Kuperus, 'Vice-admiraal Gerrit Verdooren (1757-1824). Enige gedenkwaardigheden uit het marinelieven van Gerrit Verdooren CMWO, in leven Heer van Asperen', in *Mars et Historia* 3 (2008), 28-37. Verdooren werd in 1794 aangesteld tot kapitein-ter-zee en dertien jaar later bevorderd tot schout-bij-nacht. In 1813 volgde zijn promotie tot viceadmiraal.
- 4 Sommige predikanten voeren tevens als scheepsschrijver. Zij gingen doorgaans alleen mee als er een oorlogsvloot uitvoer.
- 5 NA, AA, 127, resolutie admiraliteit Rotterdam, 20 november 1632. Het betreft hier de schrijver van kapitein Bolsweert, Adriaen Harmenszoon. De kwartiermeester die hem met toestemming van admiraliteitsraad mocht vervangen, heette Barent Barentszoon.
- 6 NA, AA, 95, resolutie admiraliteit Rotterdam, 20 april 1751. De schrijver annex kwartiermeester Alexander Bruckingh deed op 20

- april 1751 de eed en werd geplaatst op een uitlegger, onder commando van commandeur Speijert.
- 7 ZA, ARZ, C, ROG, inv.nr. C7786, acquitten horende bij rekeningen over 1748, monsterrol *De Jonge Geusehand*. De toenmalige commandant van deze hoeker met 45 koppen was commandeur Lieven Rochusse.
- 8 Bruijn, *Varend Verleden*, 193.
- 9 Chirurgijns die bij de admiraliteit Zeeland in de periode 1784-1795 tevens als scheepsschrijver werden ingezet, waren Jacob Willem Hofman (afkomstig uit Middelburg, in 1784 op de bomgaljoot *Maria Elisabeth*), Cornelis van Iperen (uit Dordrecht, in 1784 op de bomgaljoot *Adelaar*), Hendrik Vollee (uit Middelburg, in 1784 op het adviesjacht *Dolphijn*), Johannes Jacob Bal (uit Middelburg, in 1787 op de goulette *Flora*), Lucas Marinusse Goffau (uit Goes, in 1787 op de brik *Diana*), Johannes Verwaijen (uit Rotterdam, in 1787 en 1788 op de kotter *Zeemeeuw*), Johan Conrad Muller (uit Duine, in 1788 op de goulette *Flora*), Marinus van Tienen (uit Zierikzee, in 1792 op de kotter *Zeemeeuw* en in 1794 op de brik *Meermin*), Swerus Malmstroom (uit Amsterdam, in 1792 op de goulette *Flora*) en Frans Gottfried Drettiker (uit Thalheim, in 1794 op de brik *Meermin*). Deze gegevens werden mij welwillend ter beschikking gesteld door de heer P.F. Poortvliet, kltz b.d.
- 10 NA, AA, 811, Schuldrol van de 'eerste chirurgijn en schrijver' S.E.D. Morgenstern, 1793-1794. Het betreft hier een door Samuel Ernst Diederik Morgenstern, tijdens zijn reis aan boord van de brik *Snelheid*, opgestelde lijst van de scheepsschulden die de bemanning bij hem had gemaakt. Hij voer toen in dienst van de admiraliteit van het Noorderkwartier en deed dat onder commando van kapitein J.A.B. Blois van Treslong. De betaald(s)rol van diezelfde reis uit 1793/94 met de brik *Snelheid* is ook bewaard gebleven. Zie NA, AA, 3209 en 3210. De uit Emmerik afkomstige Morgenstern had eerder, van juli 1786 tot juli 1788, als 'tweede meester' of onderchirurgijn gevaren bij de Verenigde Oost-Indische Compagnie, Kamer Amsterdam. NA, VOC, 6757, Grootboek *Valk*, 1786-1787, folio 23. Morgenstern werd in 1794 aan boord van de brik *Snelheid* opgevolgd door de uit Amsterdam afkomstige 'eerste chirurgijn en schrijver' Hermanus Maurisius Ahle. De *Snelheid* had een bemanning van zestig koppen. Zie; NA, AA, 3220.
- 11 Volgens NIMH, W.M. Obreen, *Staat van S'Lands Zeemacht*, deel 2 (1800-1824), 2, 8, 9, 11, 14, 25, 50, 53, 100 en 106 waren gedurende de eerste twee à drie jaar van de negentiende eeuw onder andere de navolgende chirurgijns voor korte of langere tijd tevens werkzaam als scheepsschrijver: Salomon Thomas, Nicolaas Daaldrop, Bernardus Lamers, Huib Vermeulen, George Frederik Hahn, Jacob Klerk, Anthonie Friesen, Pieter Berger, Willem van Loon, Gerard Robijn, Jacobus van de Berg, S.H.J. Blommaart, Lodewijk de Podbielskie, Francois Roos en Petrus Gordijn. De veelal in Rotterdam en Amsterdam uitgeruste en bemande oorlogsschepen waarop deze chirurgijns annex schrijvers zaten, hadden doorgaans niet meer dan vijftig à zestig koppen aan boord.
- 12 De grootste oorlogsschepen van de Zeeuwse admiraliteit met vier à vijf honderd bemanningsleden hadden in de jaren tachtig van de achttiende eeuw schrijvers aan boord afkomstig uit Middelburg, maar ook uit Maastricht, Rotterdam, Amsterdam, Utrecht, Halberstad, Frankfurt en zelfs uit Afrika (Elmina en De Kaap). Zie ZA, ARZ, C, ROG, inv.nr. C8059, acquitten horende bij rekeningen over 1781-1783, monsterrol *Zierikzee* en idem, inv.nr. C8065, acquitten horende bij de rekeningen over 1782-1787, monsterrol *Goes*.
- 13 Scheepsschrijvers uit de eerste helft van de zeventiende eeuw met ervaring in een andere varende functie bij dezelfde admiraliteit waren onder andere Abraham Pieterszoon (ex-matroos), Barent Barentszoon van Proyen (ex-matroos), Jacques Duyvelandt (ex-matroos en ook ex-schrijver bij de wtc), Willem Gilleszoon (ex-matroos), Guillaem Vlemings (ex-scheepskorporaal) en Jan Arienszoon (ex-matroos en ex-bottelier). Zij waren allen in dienst van de Rotterdamse admiraliteit. Een achttiende-eeuws voorbeeld is Phillipus Arnoldus Heijbeek. Deze geboren en getogen Rotterdammer had voordat hij in 1786 als

- scheepsschrijver uitvoer voor de Rotterdamse admiraliteit, eerst als matroos en daarna bottelier gevaren, maar had dat in beide gevallen gedaan in dienst van de Zeeuwse admiraliteit.
- 14 Een vroeg Zeeuws voorbeeld is Cornelis Janszoon Coopvaer (ook wel Coxvaer genoemd), die in 1601 zijn vader Jan Jacobszoon Coopvaer opvolgde als kapitein. Cornelis voer aan het eind van de zestiende eeuw als schrijver van zijn vader op een 'craveelschip'.
- 15 Een paar voorbeelden van rekesten van kapiteinszonen: NA, AA, 134, resolutie admiraliteit Rotterdam, 22 januari 1639. Rijckaerd Dirckzoon Verhaer kreeg toestemming om de schrijver van zijn vader, commandeur Duymaff, te worden. NA, AA, 128, resolutie admiraliteit Rotterdam, 10 september 1633. Dirck Dirckszoon Matroos mocht in dienst treden bij zijn vader kapitein Matroos als 'appointe'.
- 16 Een kapitein toestaan een zoon of ander manlijk familielid in dienst te nemen als zijn schrijver was niet vanzelfsprekend. Zie bijvoorbeeld NA, AA, 124, resoluties admiraliteit Rotterdam, 20 februari 1630 en 17 mei 1630. In februari had kapitein Allevrunden de toezegging gekregen dat hij zijn zoon 'sal moegen aennemen tot schrijver'. In mei van datzelfde jaar, op de dag dat zijn zoon Gerard de eed van trouw kwam afleggen, bleek echter dat niet alle admiraliteitsheren ermee akkoord gingen. Tijdens de ochtendvergadering werd namelijk 'eenigerwijze gedifficulteert tot schrijver te admitteeren opt schip van kapiteyn Allevrunden desselfs soon'. Maar kennelijk verdwenen de niet nader genoemde bezwaren van tafel, want tijdens de middagvergadering werd Gerard Allevrunden alsnog aangenomen als schrijver van zijn vader. Een voorbeeld van een afgewezen verzoek: NA, AA, 129, resolutie admiraliteit Rotterdam, 16 december 1634. De zwager van kapitein Hendrick de Munnick, Hendrick van den Pauwert, keeg geen toestemming om diens schrijver te worden. Om bij een eventuele afwijzing wel als 'appointe' bij zijn zwager te mogen aanmonsteren, werd Van den Pauwert evenmin gegund. De reden om hem tot tweemaal toe af te wijzen, werd niet gegeven. Ook toen in 1644 kapitein Jacques Forant buiten de Rotterdamse admiraliteitsraad om zijn in opspraak geraakte scheepsschrijver probeerde te vervangen door zijn zoon, werd dit niet geaccepteerd. Zie NA, AA, 139, resolutie admiraliteit Rotterdam, 28 januari 1644.
- 17 De bedoelde scheepsschrijvers waren Lodewijk Michielszoon (schoonzoon van kapitein De Jager), Gerrit Adriaenszoon Oosterling (schoonzoon van kapitein Soetendael) en Antonis Braesem (schoonzoon van kapitein Verhaer). Een vroeg Zeeuws voorbeeld is Philips van Aroudeans, die in 1600 de schrijver was van zijn uit Veere afkomstige schoonvader kapitein Pieter Franszoon; ZA, ARZ, C, ROG, 634*, acquitten horende bij rekeningen over 1600-1601, monsterrol uit 1600 van niet bij naam genoemd oorlogsschip onder commando van kapitein Marinus Dominicus en daarna kapitein Pieter Fransen.
- 18 Jan Janszoon den Haen (1630-1676) werkte zich bij de Amsterdamse admiraliteit op van schrijver (in 1650) naar luitenant (in 1656), kapitein (in 1658), schout-bij-nacht (1663) en ten slotte viceadmiraal (in 1672). Zie Eekhout, *Het admiralenboek*, 80.
- 19 D. Roos, *Twee eeuwen varen en vechten, 1550-1750. Het admiralengeslacht Evertsen* (Vlissingen 2003), 306-307. Cornelis Evertsen de Jongste (1642-1706) was opvallend jong toen hij in het voorjaar van 1659 tot schrijver werd aangesteld. Zijn schip maakte deel uit van een imposante oorlogsvloot onder leiding van viceadmiraal Michiel Adriaenszoon de Ruyter die eind april naar de Sont werd gestuurd om Denemarken bij te staan in de strijd tegen Zweden.
- 20 Bruijn, *De admiraliteit van Amsterdam*, 102.
- 21 Cosmis van Suijlen, ook wel Cosmus van Zuilen genoemd, promoveerde al in 1744 na amper een jaar luitenant te zijn geweest tot commandeur, in die tijd een rang tussen luitenant en kapitein in.
- 22 J.R. Bruijn, e.a. (red.) *Marinekapiteins uit de achttiende eeuw. Een Zeeuws elftal* (Den Haag/Middelburg), 20-21.
- 23 Als de nood aan de man was, kon een tot schrijver gepromoveerde ervaren schepeling

- ook worden ingezet bij het navigeren en zeilen. Toen in de zomer van 1649 kapitein Forant bij zijn vertrek vanaf de Maasmonding geen uitgaande loods voor Ierland kon krijgen, schoten zijn luitenant, schrijver en konstabel hem te hulp. Zij traden afwisselend op als loods en wisten het schip zo veilig op de bestemming in Ierland te krijgen. Als dank ontving dit drietal op voorspraak van de kapitein een beloning van 40 gulden van de Rotterdamse admiraliteitsraad. Zie NA, AA, 144, resolutie admiraliteit Rotterdam, 9 augustus 1649.
- 24 NA, AA, 2314*, journaal gehouden door Hendrick Barentszoon Schaef aan boord van een niet bij naam genoemd oorlogsschip van de Amsterdamse admiraliteit onder commando van viceadmiraal Joachim Hendriksen Swartehondt, 6 november 1620 t/m 9 september 1621. De signatuur van Schaef volgde op de journaaloptekening van 9 september 1621.
- 25 De bewaard gebleven protocollen van Schaef lopen van 1636 tot aan zijn dood in 1665. Maar hij was ook voor die periode al werkzaam als notaris. De in 1598 in Amsterdam geboren Hendrik Barentszoon Schaef ging op 27 september 1624 te Amsterdam in ondertrouw met de 23-jarige Amsterdamse Grietje Arens. Hij gaf bij die gelegenheid op van beroep notaris te zijn en aan de Prinsengracht te wonen.
- 26 De aan de eskaderreis deelnemende (vlaggen) kapiteins waren volgens het door Hendrick Barentszoon Schaef ondertekende scheepsjournaal: Rem Everts, Marten Remnuszoon, Dirck Pieters Vos, Willem Claeszoon, Jacob Steinbach en Hans Bornon. Admiraal van deze vloot was Willem de Zoete, viceadmiraal Joachim Hendriksen Swartehondt. Twee kapiteins die oorspronkelijk ook mee zouden gaan, Quast en Jan Thijssen, bleven met hun oorlogsschepen op de rede van Texel liggen in afwachting van een schip uit Dokkum. Een andere tot het eskader behorende kapitein die evenmin samen met de veertig koopvaardijsschepen uitvoer, was Philips van Dorp. Bij het onderzeil gaan, voer hij zijn boegspriet kapot tegen het schip van kapitein Vos.
- 27 SAR, ONA, 353, 1 januari 1642.
- 28 Ibidem.
- 29 De 'ballasthaelders' haalden tegen betaling de ballast uit een schip en voerden die af. De afgevoerde ballast werd eventueel verkocht.
- 30 AWG, NAH, 4772, 9 juni 1683. Jan Kos, vader van de in 1660 geboren Nicolaas Kos, was in de periode 1652-1676 notaris te Medemblik. Nicolaas Kos was van 1695-1709 eveneens notaris te Medemblik. Gegevens over de scheepsschrijver en latere notaris Nicolaas Kos en zijn vader werden mij welwillend ter beschikking gesteld door de heer Piet Boon, oud archiefmedewerker van de Archiefdienst Westfriese Gemeenten te Hoorn. Omstreeks 1723 was een zekere Jacob Cos, mogelijk familie van Nicolaas Kos, eveneens als scheepsschrijver in dienst bij de admiraliteit van het Noorderkwartier. Zie: NA, AA, 3227, administratieve stukken betreffende een door kapitein Allardus Raarda in 1723-1724 gemaakte reis met 't Huis te Neck. Dit schip behoorde tot de admiraliteit van het Noorderkwartier.
- 31 Andere ondersteunende schrijvers van Cornelis Coningh uit de periode 1665-1667 waarin deze als eerste schrijver van luitenant-admiraal Meppel optrad, waren Jan Janszoon Verwer en Reijnier Dadel.
- 32 Organiek had een eerste schrijver slechts één tweede man.
- 33 NIMH, personendocumentatie, map luitenant-admiraal J.C. Meppel (1609-1669), kopieën van aktes opgemaakt door de eerste schrijver aan boord van het admiraalsschip, 1665-1667.
- 34 Idem, attestatie 25 mei 1665.
- 35 NA, AA, 2450, resolutie admiraliteit Zee-land, 25 februari 1604. Het werd de kapiteins verboden om gedurende hun dienst op de oorlogsschepen 'herberg te houden of door hun vrouwen direct of indirect te laten tappen'. Enige Amsterdamse kapiteins die aan het eind van de zestiende of het begin van de zeventiende eeuw er tevens een herberg op nahielden waren, Jan Claesz Spiegel (?-1599) en Jochem Hendrikszoon Swartehondt (1566-1627). Brijn, *Varend Verleden*, 55-56.
- 36 Dit waren de aannamekantoren van de VOC, marine en WIC. Hier werd het scheepsvolk aangenomen en na beëindiging van het

- dienstverband uitbetaald.
- 37 SAR, ONA, 148, 20 september 1631 en idem, 184, 23 september 1631. Op 20 september 1631 kocht kapitein Leendert Arienszoon Haecxwant voor 2.000 gulden een huis in de Lombartstraat, aan de westzijde van die straat. Drie dagen later verkocht Haecxwant zijn oude woning, eveneens in de Lombartstraat gelegen, voor 800 gulden.
- 38 SAR, ONA, 53, 19 juni 1624. Willem Adriaenszoon van der Bregge, herbergier in 'De boom van Jesse', machtigt zijn vrouw, Yeffge Jansdr., om schulden te innen omdat hij tegenwoordig 'schrijver in see bij capiteyn Pieter Pack' is.
- 39 Wouter Corneliszoon Brant had in de periode 1604-1625 eerst een herberg bij de Delftsevaart ('de vier Eemskinderen'), daarna bij de Kipsloot ('de Roskam') en vanaf 1612 tot aan zijn dood in 1625 in de Lombartstraat ('de drye Coningen'). Michiel de Clercq had omstreeks 1640 een herberg op de Nieuwe Beestemarckt. Abraham le Mair bezat omstreeks 1642 een herberg in Delfshaven, maar woonde zelf in Rotterdam. Cornelis de Wijs had vanaf circa 1622 eerst een logement aan de Groenendaal en daarna tot zijn dood in 1643 in Kralingen. Zijn vrouw was een belangrijke maar ook zeer beruchte opkoopster van schuldbrieven van zeelui.
- 40 De herberg van Jan Willemszoon van Leeuwen heeft tot in de tweede helft van de achttiende eeuw bestaan. Mededeling van de voorzitter van het Historisch Genootschap Warmelda, de heer A van Noort; per e-mail van 26 maart 2014. Volgens de heer Van Noort stond de herberg van Van Leeuwen 'op de plek waar zich nu het pand Dorpsstraat 40 bevindt'.
- 41 Een vaak voorkomende inkomstenbron van zeemansvrouwen in de grotere havensteden van de Republiek was in de zeventiende en achttiende eeuw het verschaffen van onderdak aan derden, zo blijkt uit de vele bewaard gebleven notariële aktes die daar betrekking op hebben. De opvang varieerde van het tijdelijk in huis nemen van een door de echtgenoot meegetroonde collega-zeeman tot het onderbrengen van tientallen (zee)lieden te-
gelijk in een door de familie geleid logement of uitgebate herberg. Zie M.A. van Alphen, 'The Female Side of Dutch Shipping', 125-132. Verhelderend voor de overheersende rol van vrouwen bij de opvang van zeelui voor de VOC in Zeeland, is: NA, Collectie Rademacher, 236. Uit dit archiefstuk blijkt dat omstreeks 1730 de VOC in Middelburg voor haar personeelsvoorziening gebruikmaakte van in totaal 48 ronselaars of logementhouders. Dit gezelschap bestond uit 43 vrouwen en 5 mannen. Zie voor de situatie in Amsterdam en Enkhuizen: M.A. van Alphen, 'Zielverkopers, transportbrieven en transportkopers', in V. Enthoven, J. Krikke en Kees Mastenbroek (red.) *Amsterdam haven in de 17de en 18de eeuw*. Uitgave door de Amsterdamse studentenzeilvereniging Orionis ter gelegenheid van haar eerste lustrum (z.p. [Amsterdam], z.j. [1991]), 22-27, en M.A. van Alphen, 'Ronselaars voor de VOC in Enkhuizen omstreeks 1710' in *Steevast 1995. Jaaruitgave van de Vereniging Oud Enkhuizen* (Enkhuizen 1995), 28-34.
- 42 De bewaard gebleven protocollen van Rotterdamse notarissen bevatten honderden aktes van zeelui die hun verdiende of nog te verdienen gage afstonden aan hun 'slaapvrouw' Susanna Willems en haar echtgenoot, Cornelis de Wijs. De volkhouderij van Willems en De Wijs moet een van de grootste van de stad zijn geweest. Niemand leverde zoveel scheepsvolk aan de marine als dit echtpaar.
- 43 Op 10 september 1672 ging de 22-jarige boekdrukker Benedictus Smit in Amsterdam in ondertrouw met de even oude Lammertje Voorckercks. Zij was geboren en getogen in Amsterdam en daar met haar moeder woonachtig in de Batavierenstraat. Hij woonde toen nog in Middelburg, maar moet kort na zijn huwelijk zijn verhuisd. In de periode 1675-1687 kregen Benedictus en Lammertje twee dochters en drie zonen. De oudste zoon, Hendrick, geboren in 1681, werd later scheepsschrijver. Toen Hendrick geboren werd, zat zijn vader op zee als scheepsschrijver aan boord van het oorlogsschip *Oud Gouda* onder commando van kapitein Gerard Verrijst. Benedictus liet tijdens het verblijf buitengaats zijn financiële zaken in het Prin-

- senhof afhandelen door twee gemachtigden, Jacob van der Valck en Jan Taats. Die deden dat omstreeks 1680 voor meer schrijvers en kapiteins. Schrijvers lieten hun belangenverteenwoordiging ook vaak over aan de echtgenote of een ander familielid. Dat Benedictus zijn vrouw niet machtigde, kan als reden hebben gehad dat Lammertje niet (goed) kon lezen en schrijven. Bij het in ondertouw gaan ondertekende zij de akte met een kruisje en niet met een duidelijk leesbare handtekening zoals Benedictus.
- 44 SAR, ONA, 467, 14 november 1649.
- 45 Braunius, 'De artikelbrief Friesland', 54.
- 46 NA, AA, 146, resolutie admiraliteit Rotterdam, 9 augustus 1651.
- 47 Volgens NA, AA, 147, resolutie admiraliteit Rotterdam, 27 mei 1652, werd in mei 1652 Pieter van den Bosch op eigen verzoek aangesteld tot 'schrijver ende voorleser' bij kapitein Hendrick de Munnick. Het betrof hier echter geen predikant die tevens als schrijver ging varen, maar een schrijver die zoals gebruikelijk (ter vervanging van een predikant) zou voorgaan in het gebed. Zie SAR, ONA, 249, 2 oktober 1652.
- 48 Cornelis van der Beets werd december 1700 aangesteld tot 'commis van deses Raads chartres ende alphabeteur van de resolutieboeken'. Zie NA, AA, Verzameling Bisdom, 162, instructie 15 december 1700.
- 49 De marineofficier Braunius stelde zichzelf in een informatief artikel uit 1964 de vraag: wie werden er schrijver? Zijn toenmalige antwoord luidde: 'Een ieder die de kunst meester was, de gunst van een Capiteyn verwierf en het advies "Boekewurme, maakt hier geen Woord maar voegt U meed aan Boord" opvolgde, en zorgde dat hij erbij kwam.' Op wie Braunius zich hier baseerde, is niet duidelijk. Het gegeven antwoord is slechts ten dele juist. Een schrijver moest inderdaad kunnen schrijven, maar met de gunst van alleen een kapitein kwam hij er niet. Om schrijver te kunnen worden, was de steun van een of meer leden van het desbetreffende admiraliteitscollege veel belangrijker. De voorkeur van een kapitein werd lang niet altijd gehonoreerd. De kwalificatie 'Boekewurme' is evenmin op haar plaats; zie Braunius, 'Van schrijver tot officier van administratie', 349.
- 50 De heren Bonnet en Beudt waren meteen nadat zij gestopt waren als schrijver aan de slag gegaan als sollicitateur. Almelo had nadat hij was opgehouden met varen en voordat hij sollicitateur werd, eerst nog enige jaren als boekhouder gewerkt op het Hoofdelijke Betalingskantoor van de Rotterdamse admiraliteit. Zie NA, AA, Verzameling Van der Heim, 414, ongedateerde brief [circa 1778] van A. Almelo aan advocaat-fiscaal Van der Heim.
- 51 De al eerder ter sprake gekomen Joris Andringa (1635-1676), die in 1665 werd aangesteld tot secretaris van de vloot, was een dergelijke uitzonderlijk succesvolle ex-schrijver.
- 52 De scheepsschrijver en latere kapitein Floris van Alckemade komt onder verschillende andere benamingen voor in de admiraliteitsarchieven, protocollen van Rotterdamse notarissen en DTB-registers van de stad Rotterdam, te weten: Floris van der Kem(en)ade, Cappetein Flores, Floris van Alckmaer en Cappeteijn van Alckemaes. In 1642 raakte Floris in opspraak omdat hij op een bruiloftsfeest was verschenen samen met een ongetrouwde dame met wie hij omging 'als man en vrouw' en die hij had toegezegd te zullen trouwen. SAR, ONA, 270, 6 juli 1642.
- 53 Jacques Duyvelandt senior was herbergier in Rotterdam. Zijn gelijknamige zoon werd 31 januari 1643 aangesteld tot schrijver nadat deze 'hebbende gedient eerst onder de vice-admiraal voor matroos ende nu laestelick de WestIndische Compagnie voor schrijver'. Zie NA, AA, 138, resolutie admiraliteit Rotterdam, 31 januari 1643.
- 54 De ongehuwde status van assistenten blijkt uit hun maandbrieven. Die stonden meestal op naam van een van de ouders en zelden op naam van een echtgenote. Maandbrieven van kooplui waren daarentegen vrijwel altijd opgemaakt ten behoeve van hun echtgenotes. Op wiens naam de maandbrief was gezet, stond vermeld in de scheepssoldijboeken van de uitgaande VOC-schepen. Die boeken werden tijdens de reizen naar Azië bijgehouden door de assistent.

- 55 In februari 1637 wezen de admiraliteitsheren een opengevallen kapiteinsplaats waar ze niet zo snel een kandidaat voor konden bedenken, 'bij provisie' toe aan hun provoost-generaal Isaack Elsevier. Anderhalve maand later werd Elsevier op dezelfde dag waarop hij als 'Geweldige provoost Generael' zijn eed vernieuwde, aangesteld tot kapitein. NA, AA, 132, resoluties admiraliteit Rotterdam, 19 februari 1637 en 7 april 1637. Twee dagen nadat Elsevier zijn dubbelfunctie had verworven, vroeg commandeur Duymaff aan dezelfde admiraliteitsheren of hij zijn zoon, die bij hem aan boord zat als hoogbootsman, tevens als konstabel mocht aannemen. Deze dubbelfunctie werd echter 'om de consequentie ontseyt'; NA, AA, 132, resolutie admiraliteit Rotterdam, 9 april 1637.
- 56 NA, AA, 135, resolutie admiraliteit Rotterdam, 11 januari 1640. De admiraliteitsraad besloot kapitein Elsevier te hulp te roepen nadat was vernomen dat kapitein Van Alckemade zijn schip niet goed onderhield en te weinig proviand insloeg. Elsevier werd gevraagd voor twee weken proviand te leveren aan het scheepsvolk op het wachtschip van kapitein Van Alckemade en de kosten daarvoor in rekening te brengen bij Van Alckemade.
- 57 De familie Croogh (ook wel Croog, Crooch, Kroock en Kroeck genoemd) was via de vrouw van Martinus, Johanna van Helburg, gelieerd aan Johannes van Helburg, die getrouwd was met Johanna de Liefde. Een van hun (stief)zonen, Evert de Liefde, was aan het eind van de zeventiende eeuw kapitein bij de Rotterdamse admiraliteit.
- 58 Martinus Croogh had 1.100 gulden geïnvesteerd in de uitrusting van het Zeeuwse oorlogsschip *Walcheren*. Het bleek geen gelukkige investering te zijn: Het schip zonk in 1689 vlak voor de haven van Vlissingen. Zie SAR, ONA, 1611, 10 april 1697.
- 59 Bruijn, *Varend Verleden*, 50.
- 60 Idem, 46 en 49-50.
- 61 SAR, ONA, 189, 2 juli 1629, idem, 257, 2 januari 1635 en idem, 263, 8 januari 1642.
- 62 SAR, ONA, 128, 3 juli 1629. Coenraet Diemers, ook wel Coenraed Iemers en Coenraet Imants genoemd, had geen ouders meer. Wel een tweetal zussen en een blinde broer. Coenraet maakte zijn beide zussen tot erfgenaam en liet in zijn testament vastleggen dat zij alle nagelaten goederen, behalve de voor zijn nicht en neven bestemde juwelen en kleding, moesten verkopen. De opbrengst diende tegen rente te worden weggezet. Zijn blinde broer kreeg het vruchtgebruik van de te gelde gemaakte nalatenschap. Coenraet overleed in juni 1632 en werd in Rotterdam bergraven.
- 63 SAR, ONA, 1922, 16 februari 1709. De nagelaten goederen van Jacobus Sweerts waren geïnventariseerd door zijn vader, Amos, niet door zijn vrouw, Maria Paneel. Jacobus leefde gescheiden van haar en waarschijnlijk in grote onmin. Hij stelde zijn vader en zwager aan als voogden over zijn dochter Phillipina en verzocht hun na zijn dood deze dochter van zijn echtgenote 'af te vorderen' en door een andere vrouw te laten opvoeden. Die andere vrouw was Magdalena Henriette van der Goes, de echtgenote van mr. Willem Backer Dirckszoon, regerend schepen van de stad Amsterdam. Magdalena had bij de geboorte van Philippina haar als 'pillegift' (= doopgeschenk) een geborduurde tas gegeven. Die tas had Jacobus in bezit nadat hij die had 'gelost uijt de lombaart daer de moeder in sijn absentie t selve in verset hadde'.
- 64 SAR, ONA, 1922, 16 februari 1709. De schuldenaren van Sweerts waren (voor 118 gulden) chirurgijn Joachim de Vos, (voor 17 gulden) luitenant Van der Meijden, (voor 45 gulden) schrijver Gerrit Boom en (voor 100 gulden) commies Rijkevorsel. Hoeveel Sweerts bij zijn dood tegoed had van de admiraliteit in verband met de door hem aan boord gedane uitgaven, was nog niet bekend. De erfgenamen moesten daarvoor wachten op de liquidatie van de scheeprekeningen. Of het uitsluitend om de afrekening ging van de laatste door Sweerts gemaakte scheepsreis of betrekking had op meer reizen, stond niet aangegeven.
- 65 SAR, ONA, 97, 14 januari 1629, weigering nalatenschap Jan Robbers. SAR, ONA, 1812, 13 oktober 1710, weigering nalatenschap

- Adriaen van der Helm. SAA, ONA, 761, 31 juli 1634, weigering nalatenschap Thomas Geritszoon.
- 66 SAR, ONA, 92, 15 januari 1629.
- 67 Volgens G.J.A. Raven, 'That Expensive Asset. A Short History of Netherlands Naval personnel', in *Revue Internationale d'Histoire Militaire* (Den Haag 1984), 175, beschouwde de zeeofficier de schrijvers en de chirurgijns niet als zijn gelijken, ook niet toen zij in respectievelijk 1781 en 1797 de officiersstatus verwierven. Dat de zeeofficier in de negentiende eeuw de schrijver veel sneller accepteerde dan de chirurgijn, kwam aldus Raven 'perhaps because they [de schrijvers] were the first to be added to the officers Group, because of their comparable social origins, and by their duties, which included military jurisdiction and pay administration'. Luitenants, kapiteins en scheepsschrijvers groeiden inderdaad op in dezelfde waterrijke omgeving, maar een zeeofficier kwam doorgaans uit een milieu van zeevarenden, een schrijver meestal niet.
- 68 Jacob Jochemszoon verliet in 1618 de Republiek als schrijver van admiraal Melchior van Kerkhoven. Hij overleefde zijn buitenlandse dienstverband niet. Nicolaes van Haerlem keerde in 1619 wel terug. Deze uit Dordrecht afkomstige schrijver voer onder commando van kapitein Pieter Corszoon Hort. Nicolaes van Haerlem had op de Middellandse Zee hachelijke avonturen meegemaakt en die ook bijna niet overleefd. Zijn schip, de *Drie Koningen*, was bijvoorbeeld in juni 1618 in de golf van Venetië aangevaren, waarbij een deel van het achterschip was weggeslagen. Door dit ongeluk verloor de schrijver allerlei bezittingen. Drie weken later raakte het schip in brand en ging geheel verloren. SAR, ONA, 91, 25 december 1619, attestatie van een aantal opvarenden van de *Drie Koningen*, onder wie de schrijver Van Haerlem, betreffende hun rampzalige reis in Venetiaanse dienst. Venetië had de schepen oorspronkelijk gehuurd om in te zetten tegen het Ottomaanse rijk.
- 69 J.J. Driesen, *Russen en Nederlanders. Uit de geschiedenis van de betrekkingen tussen Nederland en Rusland 1600-1917* (Den Haag 1989), 99.
- In 1698 vertrokken vanuit Amsterdam naar Rusland: 1 viceadmiraal, 1 schout-bij-nacht, 5 kapiteins, 23 'groepscommandanten', 36 luitenants, 32 stuurlieden en 134 overige zeelui. De door Driesen genoemde groepscommandanten waren personen met de zeeofficiersrang van commandeur, die aan de kapitein voorafging. P.A. Krotov, 'Nederlanders en Vlamingen op de Russische vloot in de tijd van Peter de Grote', in E. Waegemans en H. van Koningsbrugge (red.), *Noord- en Zuid-Nederlanders in Rusland 1703-2003* (Groningen 2004), 281, geeft iets andere aantallen. Hij baseerde zich op een Russisch archiefstuk: een registratieboek (met al het in Amsterdam tussen 1 september 1697 en 1 september 1698 voor de taristische marine geworven personeel) en telde in totaal 345 man. Volgens hem gingen er 23 commandeurs en 32 luitenants van Amsterdam naar Rusland. Van deze 55 officieren waren 32 in de Republiek geboren.
- 70 SAA, ONA, 5865, 384, 20 mei 1698, artikel 7 van het contract.
- 71 SAA, ONA, 5948, 34, 30 juni 1698. Het alleen door viceadmiraal Cornelis Cruys ondertekende testament was vertaald in het Deens, de officiële taal in het Deense koninkrijk, waartoe Noorwegen toen behoorde. Op de achterzijde van de akte stond vermeld: 'Eer baere deught rijcke Appelloona Kock in Stavanger.' Zij was de moeder van Cornelis Cruys en de akte was waarschijnlijk voor haar bestemd. De vader van Cornelis Cruys, 'Ologood Fasterson', leefde niet meer. Cornelis maakte zijn zus 'Cristin Oolstetter' tot zijn erfgenaam voor zijn bezittingen in Stavanger. Die bestonden uit wat hij als erfgenaam van zijn vader nog tegoed had en bij de dood van zijn moeder zou erven. Uit deze notariële aktes, maar ook uit andere stukken in het Stadsarchief van Amsterdam, blijkt onmiskenbaar dat Cornelis Cruys van Noorse herkomst was. In de negentiende en twintigste eeuw hebben verscheidene Nederlandse (amateur)historici krampachtig getracht aan te tonen dat Cornelis Cruys in Nederland geboren was. Dat tijdgenoten van Cruys soms dachten met een geboren en getogen Amsterdammer van doen te hebben,

- kwam omdat hij op jonge leeftijd van Stavanger naar Amsterdam was verhuisd, daar met een Amsterdamse vrouw trouwde, vloeiend Nederlands sprak en schreef, en voor zijn vertrek naar Rusland uitsluitend op Nederlandse schepen had gevaren. Ook tijdens zijn verblijf in Rusland bleef hij in het Nederlands spreken en schrijven. Informatie over het leven in Amsterdam van de Noors-Nederlandse zeeman Cornelis Cruys (1655-1727) is te vinden in M.A. van Alphen 'Cornelis Cruys in the Netherlands', in *Norsk Tidsskrift for Sjøvesen* (december 1998), 15-20. Zie tevens M.A. van Alphen, 'Admiral Cornelis Cruys (1655-1727). Born in Norway, Honoured in Russia but Buried in the Netherlands', in: L.H.J. Sicking, H. De Bles en E. des Bouvrie (red.) *Dutch Light in the 'Norwegian Night'. Maritime Relations and Migration across the North Sea in Early Modern Times* (Hilversum 2004), 69-80. Op 6 november 2000 werd in Stavanger een beeld van Cornelis Cruys onthuld.
- 72 SAA, ONA, 5866, 30 juni 1698, procuratie van Cruys voor zijn echtgenote. Idem, 5948, 30 juni 1698, testament van Cornelis Cruys en Catharina Voogt.
- 73 In Rusland werden de scheepsschrijvers uit de Republiek waarschijnlijk beschouwd als officier en rechterhand van de scheepscommandant en daarom aangeduid met 'luitenant'. Een van de in 1698 naar Rusland vertrokken 'luitnants' werd 'Jan Pennekonst' genoemd, een naam die meer thuishoort bij een schrijver dan bij een zeeofficier. SAA, ONA, 6405, 8 januari 1700.
- 74 Het was geen grote opgave om omstreeks 1698 in Amsterdam scheepsvolk voor de in opbouw zijnde Russische marine te werven. De werving viel precies tussen twee oorlogen in, waarbij de Republiek met haar vloot betrokken was: de Negenjarige Oorlog (1688-1697) en de Spaanse Successieoorlog (1702-1713).
- 75 Uit de Republiek afkomstige marineofficieren bezaten in Rusland zowel op de vloot als op de wal vaak de belangrijkste posities. Zo was bijvoorbeeld kapitein Willem van Ghent, zoon van de gelijknamige bekende Nederlandse luitenant-admiraal, van 1718 tot 1721 equipagemeester van de marine te Sint-Petersburg. Zie T.P. Mazur, *Preparing the Russian Navy for Victories. Letters of Peter I to admiral Cornelius Cruys* (Sint-Petersburg 2003), 157.
- 76 Van verscheidene scheepvaarttermen, zoals 'roer' en 'kajuit', is in de Russische taal de Nederlandse herkomst duidelijk hoorbaar. Het is niet ondenkbaar dat de als spreekbuis voor de Nederlandse commandanten optredende scheepsschrijvers een belangrijke rol hebben gespeeld bij de acceptatie van het Nederlands als voertaal aan boord van Russische oorlogsschepen ten tijde van tsaar Peter de Grote.
- 77 Krotov, 'Nederlanders en Vlamingen op de Russische vloot', 284.
- 78 Aan het begin van de zeventiende eeuw bezat het merendeel van de Zeeuwse schrijvers bij aanmonstering een eigen musket. Dat schrijvers omstreeks 1600 goed met een geweer konden omgaan, etaleerde de schrijver van Willem Barentszoon, bekend van de overwintering op Nova Zembla. Deze schrijver, Han van Nuffelen geheten, werd door Gerrit de Veer in zijn dagboek van de reis en overwintering beschreven als een zeer kundige en onverschrokken schutter. S.P.L'Honoré Naber (red.), *Reizen van Willem Barents, Jacob van Heemskerck, Jan Cornelisz. Rijp en anderen naar het noorden (1594-1597) verhaald door Gerrit de Veer* (Den Haag, 1917), 41.